T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

ZAFER AHMED ET-TEHÂNEVÎ'NİN KAVÂİD FÎ ULÛMİ'L-HADÎS ADLI ESERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sevban ÖZDEMİR

BURSA - 2021

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

ZAFER AHMED ET-TEHÂNEVÎ'NİN KAVÂİD FÎ ULÛMİ'L-HADÎS ADLI ESERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sevban ÖZDEMİR

Danışman
Prof. Dr. Abdullah KARAHAN

BURSA - 2021

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı'nda 701623082 numaralı **Sevban ÖZDEMİR'**in hazırladığı **"Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin Kavâid fî Ulûmi'l-Hadîs Adlı Eserinin Değerlendirilmesi"** konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, .../...../ 2021 günü …… - ……..saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının …….. (başarılı/başarısız) olduğuna …… (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve
Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Abdullah KARAHAN
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Recep CİCİ
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Mutlu GÜL
Bursa Uludağ Üniversitesi

...../...../ 2021

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih:

Tez Başlığı / Konusu: **Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin Kavâid fî Ulûmi'l-Hadîs Adlı Eserinin Değerlendirilmesi** Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam **95** sayfalık kısmına ilişkin, **11/08/2021** tarihinde şahsım tarafından ***Turnitin*** adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı **%13** tür.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç

2- Alıntılar hariç/dahil

3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları dahil

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

...../...../2021

Adı Soyadı: Sevban ÖZDEMİR
Öğrenci No: 701623082
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Programı: Yüksek Lisans
Statüsü: ☑ Y. Lisans ☐ Doktora

Prof. Dr. Abdullah KARAHAN
...../...../2021

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum **"Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin Kavâid fî Ulûmi'l-Hadîs Adlı Eserinin Değerlendirilmesi"** başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Sevban ÖZDEMİR

Öğrenci No: 701623082

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Programı: Hadis

Statüsü: ☑ Y. Lisans ☐ Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Sevban ÖZDEMİR
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: Hadis
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: XI + 98
Mezuniyet Tarihi	: …. / …. / 2021
Tez Danışman(lar)ı	: Prof. Dr. Abdullah KARAHAN

ZAFER AHMED ET-TEHÂNEVÎ'NİN KAVÂİD FÎ ULÛMİ'L-HADÎS ADLI ESERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

"Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin Kavâid fî Ulûmi'l-Hadîs Adlı Eserinin Değerlendirilmesi" adlı çalışmada, XX. Yüzyılda Hint Alt Kıtası'nda temâyüz eden ve Hanefî Hadis Ekolünün en önemli simalarından biri olan Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin *Kavâid fî Ulûmi'l-Hadîs* adlı eseri ele alınmıştır. Klasik hadis usulü kaynaklarının en meşhur eserleri Şâfiî âlimleri tarafından te'lif edilmiştir. İncelediğimiz bu eser ise Hanefî bakış açısıyla ve özellikle de Hanefî mezhebini savunma gayesiyle yazılmıştır.

Çalışma Tehânevî'nin mezkûr eseri çerçevesinde ele alınmıştır. Birinci bölümde Tehânevî'nin doğumu ve nesebi, tahsil hayatı, ilmi faaliyetleri, hocaları, talebeleri ve eserlerine değinilmiş; ikinci bölümde ise kitap hakkında teknik bilgiler verilerek eserin muhtevası, kaynakları ve bazı hadis usulü meselelerine yaklaşımı, İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîh-i nuhbeti'l-fiker fî mustalah-i ehli'l-eser* adlı eseriyle mukayeseli olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tehânevî, Hadis Usulü, Kavâid, Hanefî, Şâfiî

ABSTRACT

Name and Surname	: Sevban ÖZDEMİR
University	: Bursa Uludağ University
Institution	: Social Sciences Institution
Field	: Basic Islamic Sciences
Branch	: Hadith
Degree Awarded	: Master
Page Number	: XI + 98
Degree Date	: …. / …. / 2021
Supervisor (s)	: Prof. Dr. Abdullah KARAHAN

EVALUATION OF ZAFAR AHMAD AL-THANAWİ'S BOOK CALLED QAWAİD Fİ ULÛM AL HADITH

This thesis titled "Evaluatıon Of Zafar Ahmad Al-Thanawi's Book Called Qawaid Fi Ulûm Al Hadith" gives weight to Kavâid fî ulûmi'l-hadîs, a book by Zafer Ahmed et-Tehânevî, who is one of the most important figures of the Hanafi Hadith School and who came to the fore in twentieth-century Indian Subcontinent. What makes et-Tehânevî's Kavâid fî ulûmi'l-hadîs noteworthy is that this book has been compiled from the Hanafi perspective, especially with the aim of defending the Hanafi sect, in contrast to the fact that the most famous works of classical hadith method sources were compiled by Shafiis. This thesis has been handled within the framework of Tehânevî's aforementioned work. The first part gives place to the birth and lineage of Tehânevî, his collective life and scientific activities, his teachers and students, and his works. The second part explores the technical information about the book and discusses the content of the book, its sources, and its approach to some issues on hadith method, in comparison with İbn Hajar's work *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîh-i nuhbeti'l-fiker fî mustalah-i ehli'l-eser.*

Key words: Tehânevî, Hadith, Method, Hanafi, Shafii

ÖNSÖZ

XX. Yüzyılda Hint Alt Kıtası'nda hareketli olan ilmî faaliyetlerin bir semeresi olarak birçok âlim yetişmiştir. Bu âlimlerden biri olan Zafer Ahmed et-Tehânevî için gerek yaşadığı dönemin ilmî ortamı olsun gerekse hayatının önemli bir kısmını geçirmesi hasebiyle Diyobend şehrinin önemi büyüktür. Hadis, fıkıh, tefsir ve tasavvuf gibi birçok alanda eser te'lif edip aynı zamanda döneminin aktüel meselelerinden uzak kalmayan Tehânevî, *İ'lâü's-sünen* adlı eseri ile ön plana çıkmıştır. Çalışmanın konusu, bu eserindeki hadis değerlendirme kriterlerini ve metodunu açıklamak üzere kaleme aldığı daha sonra da *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs* adı verilen *İ'lâü's-sünen'*in mukaddimelerinden biridir.

Hanefî Hadis Ekolü'nün en önemli simalarından biri olan Tehânevî'nin *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs* adlı eseri, Hanefî Hadis Usulü literatüründe önemli bir konuma sahiptir. Klasik hadis usulü kaynaklarının en meşhur eserleri Şafiî alimler tarafından te'lif edildiği dikkate alındığında bu eser Hanefî mezhebinin hadis usulüne getirmiş olduğu farklı yaklaşımları ortaya koyması ve Hanefîlerin hadis konusundaki hassasiyetini belirtmesi açısından önemlidir.

Çalışma Tehânevî'nin mezkûr eseri çerçevesinde ele alınmış, birinci bölümde Tehânevî'nin yaşadığı çevre, doğumu, nesebi, tahsil hayatı, ilmi faaliyetleri, hocaları, talebeleri ve eserlerine değinilmiş; ikinci bölümde ise kitap hakkında teknik bilgiler verilmiş olup eserin muhtevası, kaynakları ve bazı hadis usulü meselelerine yaklaşımı İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîh-i nuhbeti'l-fiker fî mustalah-i ehli'l-eser* adlı eseriyle mukayeseli olarak ele alınmıştır.

Tez konusunu belirleyip bu aşamaya gelinceye kadarki süreçte yardımını esirgemeyen kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Abdullah Karahan'a, ilmî ve akademik bakış açısı kazanmamda önemli rolü olan muhterem kayınpederim Prof. Dr. Recep Cici'ye, hadis bilim dalında görev yapan diğer hocalarıma ve özellikle İstanbul'da klasik metin ve hadis alanıyla ilgili özel okumalarda katkı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Mesut Çakır'a, bu süreçte maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme ve değerli eşime teşekkürü bir borç bilirim.

Sevban ÖZDEMİR

Başiskele 2021

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **i**
YÜKSEK LISANS/DOKTORA İNTIHAL RAPORU ..... **ii**
YEMİN METNİ ..... **iii**
ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **v**
ÖNSÖZ ..... **vi**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
KISALTMALAR ..... **xi**

GİRİŞ **1**
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI 2
II. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI VE YÖNTEMİ 2
III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI 3

BİRİNCİ BÖLÜM
ZAFER AHMED ET-TEHÂNEVÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE ESERLERİ

I. YAŞADIĞI DÖNEMİN GENEL DURUMU 6
A. Siyâsî Durum 6
B. Sosyal Durum 7
C. İlmî Durum ve Dînî Ekoller 8
a. Diyobend (Hanefî) Ekolü 9
b. Ehl-i Hadîs 10
c. Aligarh Ekolü 11
d. Ehl-i Kur'an Ekolü 12
e. Birelvî Ekolü 13
II. TEHÂNEVÎ'NİN HAYATI 13
A. Doğumu ve Nesebi 13
B. Tahsil Hayatı ve İlmi Faaliyetleri 14
C. Hocaları 16

1. Eşref Ali et-Tehânevî 16
2. Halil Ahmed es-Sehârenpûrî 18
D. Talebeleri 19
E. Vefatı 19
III. TEHÂNEVÎ'NİN ESERLERİ 20
A. Hadis Eserleri 20
1. İ'lâü's-Sünen 20
a. Te'lif Sebebi 20
b. Te'lif Süreci 20
c. Te'lif Metodu ve Muhtevası 21
d. Önemi 21
e. Mukaddimeleri 22
(1) İnhâü's-seken ilâ men yutâliu İ'lae's-sünen 22
(2) Fevâid fî ulûmi'l-fıkh 22
(3) İncâu'l-vatan ani'l-izdirâi bi-İmâmi'z-zaman (Ebû Hanîfe ve Ashâbuhu'l-Muhaddisûn) 22
2. Rahmetü'l-Kudûs 23
3. Fâtihatü'l-Kelâm fi'l-Kırâati Halfe'l-İmâm 23
4. Fezâilü's-Salât ale'n-Nebî 23
5. el-Envâru'l-Muhammediyye Tercemetü't-Tergîb ve't-Terhîb 23
6. Şakku'l-Gayn an Hakkı Refi'l-Yedeyn 23
7. el-Kavlu'l-Metîn fî'l-Cehri ve'l-İhfâi bi Âmîn 24
8. Fezâilü'l-Kur'ani'l-Kerîm 24
9. Fezâilü Seyyidi'l-Mürselîn 24
10. Terdîd-i Perviziyyet 24
B. Tefsir Eserleri 24
1. Ahkâmu'l-Kur'an / Delâilü'l- Kur'an alâ Mesâili'n-Nu'mân 24
2. Telhîsu'l-Beyân 25
3. eş-Şifâ 25
4. İlgâü's-Sekîne fî Tahkîki İbdâi'z-Zîne 25
C. Fıkıh Eserleri 25
1. İmdâdu'l-Ahkâm fî Mesâili'l-Helâl ve'l-Harâm 25
2. Tahzîru'l-Müslimîn an Muvâlâti'l-Müşrikîn 25
3. Keşfü'd-Dücâ an Vechi'r-Ribâ 26

4. Üdhiyyetü'l-Bakara ve İhkâkuhâ Mine'l-Kütübi'd-Diniyye Liğayri'l-Müslimîn 26
5. el-Kavlü'l-Mâdî fî Nasbi'l-Kâdî 26
6. el-Gayru'n-Nâmî Lidefi'n-Nizâmî 26
C. Tasavvuf Eserleri 26
1. el-Bünyânü'l-Meşîd Tercemetü'l-Burhâni'l-Müeyyed 26
2. Ruhu tasavvuf mea ıtrı tasavvuf 27
3. ed-Dürrü'l-Mendûd Tercemetü'l Bahri'l-Mevrûd 27
4. el-Kavlu'l-Mansûr fî İbn-i Mansûr 27
5. Lübâbü'n-Ni'me 28
6. Vezâif ve İfâdât 28
7. Esbâbu'l-Mahmûdiyye 28
8. Merâmu'l-Havâs Tercemetü'n-Nizâmi'l-Hâs 28
9. İnkişâfu'l-Hakîka an İstihlâfi't-Tarîka 28
10. Nüzhetü'l-Besâtîn Tercemetü Ravzi'r-Reyâhîn 28
D. Diğer Eserleri 29
1. Berâetü Seyyidinâ Osmân 29
2. Risâletü'r-Rihle 29
3. Nûrun alâ Nûr 29
4. Vesîletü'z-Zafer fî Medhi Hayri'l-Beşer 29
5. Envâru'n-Nazar fî Âsâri'z-Zafer 29
6. Sirru Mevlidi Muhammedi'n-Nebi 29
7. el-Kavlu'l-Meysûr fî Teshîli Sebâti's-Sutûr 30
8. et-Ta'lîmü'l-İcbârî ve'l-Fetevâ Zıddıhû 30
9. el-Havâicü'l-Beşeriyye ve Ta'lîmü'n-Nübüvve 30
10. Da'vetün Âmme 30

İKİNCİ BÖLÜM
KAVÂİD FÎ ULÛMİ'L-HADÎS

I. ESER HAKKINDA GENEL BİLGİLER 32
A. Adı ve Baskıları 32
B. Te'lif Sebebi 32
C. Önemi ve Özellikleri 32
D. Muhtevası 33

E. Kaynakları 51
1. Hadis 51
a. Usul Eserleri 51
b. Başvurduğu Diğer Eserler 54
2. Fıkıh 64
3. Tefsir 68
4. Kelam 68
5. Tabakat 69
F. Kaynakların Değerlendirilmesi 72
G. Üzerine Yapılan Çalışmalar 73
1. Abdülfettâh Ebû Gudde'nin Tahkiki 73
2. Nakzu Kavâid fî Ulûmi'l-Hadîs 73
3. Tercümeler 74
II. *KAVÂİD FÎ ULÛMİ'L-HADÎS VE NÜZHETÜ'N-NAZAR*'IN MUKAYESESİ 74
A. Te'lif Amaçları Yönünden 75
B. Tertipleri Yönünden 76
C. İhtiva Ettiği Konular Yönünden 77
D. Hadis Istılahları Yönünden 78
1. Mütevâtir Hadis 78
2. Sahîh Hadis 78
3. Hasen Hadis 79
4. Zayıf Hadis 79
5. Ziyâdetü's-Sikât 81
6. Mana ile Rivayet 83
7. Teâruzu Giderme Yolları 83
8. Mechûl Râvî 84
E. Değerlendirme 86
SONUÇ 87
KAYNAKÇA 89

KISALTMALAR

Bibliyografik Bilgi	**Kısaltma**
Bakınız	Bkz.
Cilt	C.
Çeviren	Çev.
Diyanet İslâm Ansiklopedisi	Dia
Hazreti	Hz.
İslam Araştırmaları Merkezi	İsam
Neşreden	Nşr.
Ölüm tarihi	Ö.
Radiyallahu anh	R.a.
Sallallahu aleyhi vesellem	S.a.v
Sayfa	S.
Sayfa sayısı	Ss
Tahkik	Thk.
Tercüme	Trc.
Ve benzer	Vb.
Ve devamı	Vd.
Vefat tarihi	V.
Tarihsiz	Ts.

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

İngilizlerin Hint Alt Kıtası'nın yönetimini fiili olarak ele geçirdikleri 1857 yılından itibaren bölgede yaşayan müslümanların bu durumdan olumsuz etkilenmeleri, çeşitli dini ekollerin neşet etmesine yol açmıştır. Bu ekollerden Hind bölgesinin Ezher'i olarak nitelenen Diyobend Ekolü, ayaklanmadan on yıl sonra Delhi'ye bağlı Diyobend kasabasında kurulmuştur. Burada tevârüs edilen ilmi birikim pek çok eserin ve ilim adamının yetişmesine katkıda bulunmuştur. Bu ilim adamlarından biri de XX. yüzyılda Hint Alt Kıtası'nda yetişen ve Hanefî Hadis Ekolünün temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Zafer Ahmed et-Tehânevî'dir. Bu çalışmada onun *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs* adlı eseri incelenecektir.

Hadis, Hz. Peygamber'den (s.a.v) sâdır olan söz, fiil ve takrirlerdir. Hadis usulü ise kabul ve ret açısından râvi ve mervî'nin durumunu inceleyen ilim dalı olarak tanımlanmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde bu ilmin metodolojisini ortaya koymak üzere birçok çalışma yapılmıştır. Son dönem eserlerinden biri olarak nitelendirilen Tehânevî'nin *Kavaid fi ulûmi'l-hadîs* adlı eseri, bu dönemdeki çalışmaların önde gelenlerinden biridir. Eseri ön plana çıkaran ve diğer usûl eserlerinden ayıran en belirgin fark: Hadis ilmine taalluk eden her meseleye Hanefî mezhebinin penceresinden bakmış olmasıdır. Hanefî mezhebinin hadis anlayışının ortaya konduğu ilmî çalışmalar, son senelerde artmış olsa da yeteri seviyeye ulaşmamıştır. Bu kanaatin tarafımızca oluşması sebebiyle konu ilgimizi çekerek üzerinde çalışılmaya değer bulunmuştur.

Hadis usulü tarihi incelendiğinde genellikle usul kitapları mütekaddimûn ve müteahhirûn olmak üzere iki ayrı başlık altında değerlendirilmektedir. *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs* ise son dönemde yazılan usul eserlerinden biridir. Tehânevî'nin bu eseri çerçevesinde hadis usulü geleneğindeki yerinin belirlenmesidir. Ayrıca bu tezde müellifin hadis usulüne dair ele almış olduğu konular ve bu konuları değerlendirme biçimi ortaya konulacaktır. Kendisinden önce te'lif edilen eserlerden nasıl ve ne şekilde istifade ettiği de çalışmanın üzerinde duracağı diğer bir konu olacaktır.

II. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI VE YÖNTEMİ

Bu çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümün ilk kısmında Tehânevî'nin yaşadığı dönemin genel manzarası başlığı altında Hint Alt Kıtası'ndaki Siyâsî, sosyal ve ilmî durumlar hakkında bilgi verilerek bölgedeki dini ekollerin

görüşleri açıklanmıştır. Birinci bölümün ikinci kısmında Tehânevî'nin hayatı, doğumu, nesebi, ilmi faaliyetleri, hocaları ile talebeleri, vefatı, tabakat ve biyografi türü eserlerden taranarak ele alınmıştır. Üçüncü kısmı ise Tehânevî'nin eserlerine ayrılmıştır.

İkinci bölümün ilk kısmında eserin adı ve baskıları, te'lif sebebi, önemi ve özellikleri, muhtevası, eser üzerine yapılan çalışmalar ve kaynakları olmak üzere eser kritik edilmiştir. İkinci kısmında ise İbn Hacer el-Askalânî'nin hadis usulü çalışmalarının ulaştığı nihai ve en güzel formu yansıtan, kapsamlı, tertibinin güzel olması özellikle de hadis ıstılahlarının istikrar bulduğu *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi nühbetü'l-fiker* adlı eseriyle bazı hadis usul meseleleri mukayeseli olarak ele alınmıştır.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin (ö.1974) son dönem ilim adamlarından biri olması sebebiyle müellifin hayatı ve eserleri hakkında fazlaca bilgi bulmak zordur. Müellifin Hint Alt Kıtası'nda yetişmiş olması hasebiyle bazı kaynaklar Urduca'dır. Olabildiğince tüm kaynaklara ulaşmaya gayret edilmiştir. Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin Zafer Ahmed et-Tehânevî maddesi, ansiklopedinin son cildinde ve 2013 yılında yazılmasına rağmen kapsayıcı bilgiler ihtiva etmemektedir.

Araştırmalarımız boyunca müellifin hayatı ve eserleri hakkında genel olarak şu eserlerden faydalanılmıştır:

Mahmud Saîd b. Muhammed Memdûh eş-Şafiî *Teşnîfü'l-esmâ bi-şüyûhi'l-icâze ve's-semâ,* Yunus Şeyh İbrahim Sâmerrâî *Ulemâu'l-Arab fî Şibhi'l-Kârrati'l-Hindiyye,* Abdurrahman el-Bernî *Ulemâu Diyobend ve hidemâtuhum fî ilmi'l-hadîs,* es-Seyyid Muhammed Şâhid el-Hasenî es-Sehârenpûrî *Ulemâu Mezâhiri'l Ulûmi Sehârenpûr ve İncâzâtühümü'l İlmiyye ve't Te'lîfiyye,* Mahmud Muhammed Abdullah *el-Luğatü'l-Arabiyye fî Bâkistan* ve Tehânevî *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs* adlı eserlerdir. Başvurulan bu kaynaklardan en çok istifade edilen Abdurrahman el-Bernî'nin *Ulemâu Diyobend ve hidemâtuhum fî ilmi'l-hadîs* adlı eseridir. Bu eserdeki Tehânevî bölümü diğer eserlere nispetle daha detaylı ele alınmıştır.

Ayrıca tez çalışmasında bu eserlerin yanı sıra en çok istifade edilen kaynaklar Zaferullah Daudî'nin kaleme aldığı *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları,* Mehmet Özşenel'in *Pakistan'da Hadis Çalışmaları* ve Abdülhamit Birışık'ın *Hind*

Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri adlı kitabı ve bölgeye dair kaleme aldığı makaleler bu çalışmaya ışık tutmaktadır.

Ülkemizde Zafer Ahmed et-Tehânevi ile ilgili tespit edebildiğimiz kadarıyla bir doktora ve iki yüksek lisans çalışması yapılmıştır:

A. Muhammet Ali Tekin'in "*Zafer Ahmed Osmânî Tânevî ve Hadisçiliği"* adlı doktora çalışması daha sonra aynı adla kitaplaştırılmıştır[1]. Tehânevî üzerine bu alanda yapılan en önemli çalışma denilebilir. Tekin bu çalışmasında müellifin en önemli eseri olan *İ'lâü's-Sünen* üzerine yoğunlaşmış ve bu eseri rivayet ve dirayet yönünden değerlendirerek Tehânevî'nin hadis anlayışını ortaya koymuştur.
B. Ayşe Çoşar'ın *"Tehânevî'nin İ'lâü's-Sünen Adlı Eserinin Nikâh Bölümünün Fıkhî Açıdan İncelenmesi"* adlı çalışma olup Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitüsü'nde tamamlanmıştır. Bu çalışmada *İ'lâü's-sünen'in* nikah bölümündeki hadisler fıkhî açıdan incelenmiştir.
C. Yaşar Erkek'e ait olan *"Hanefî Mezhebinin Üç Mezhebin Fıkhî Görüşlerine Karşı Kullandığı Hadisler (Tânevî'nin İ'lâü's-Sünen Adlı Eserinden Kitâbü'l-Hacc Bölümü)"* isimli çalışmalardır.

Bu yapılan çalışmalar *İ'lâü's-Sünen*'i merkeze alarak yapılan çalışmalar olup doğrudan mukaddime ile ilgili değildir.

[1] Muhammet Ali Tekin'in Necmettin Erbakan Üniversitesinde hazırlamış olduğu bu çalışma *Hanefî Hadisçiliği- Zafer Ahmed Tânevî Örneği-* adıyla Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları tarafından Aralık 2020'de basılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZAFER AHMED ET-TEHÂNEVÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE ESERLERİ

I. YAŞADIĞI DÖNEMİN GENEL DURUMU

A. Siyâsî Durum

Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin (1892-1974) yaşamış olduğu zaman dilimi İngiliz işgali ve hakimiyeti, 1947 yılından sonra da Pakistan'ın müstakil bir devlet olma süreci içerisinde geçmiştir. Hint Alt Kıtası[2] olarak maruf olan ve günümüzde Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Nepal, Bhutan, Sri Lanka ve Maldivler'i kapsayan bu coğrafyada[3] 1857-1947 yılları arasında İngiliz hakimiyeti görülmektedir. Bu hakimiyet süresince bölgede yaşayan Müslümanların kültürel varlıklarını ve yaşam biçimini olumsuz yönde etkilemiştir.[4]

Kraliçe Elizabeth'in 31 Ekim 1601 tarihli fermanıyla kurulan Doğu Hindistan şirketi daha sonra Moğol İmparatoru Cihangir zamanında Osmanlıların Fransızlara tanıdığı ve kapitülasyonlar olarak bilinen ayrıcalıklardan da faydalanmışlardır[5]. Elde ettikleri bu imtiyazlar sayesinde yayılma ve Siyâsî bir güç elde etmişlerdir. İngilizlerin bu bölgedeki faaliyetleri ticari olarak görülse de onlara ciddi anlamda Siyâsî ve ekonomik güç olarak geri dönmektedir.

Tarih 1857 yılını gösterdiğinde Hindistan'daki İngiliz varlığından rahatsız olan ve çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Sipahi ayaklanması, kısa sürede yayılmıştır. Pek çok İngiliz askerini ve subayını öldürerek ilerleyen Sipahiler, 11 Mayıs 1857'de Delhi'yi ele geçirerek yakaladıkları İngilizleri öldürmüşlerdir. Bu olayın mukabilinde İngilizler, Eylül ayında, top atışlarıyla uzun bir süre şehre saldırdıktan sonra içeriye girmişlerdir. Birkaç gün şehir içinde süren çatışmaların ardından şehre

---

2 Bölgeye "Alt Kıta" denilmesinin sebebi, oldukça geniş topraklara sahip olmasının yanı sıra, Umman denizi ile Bengal körfezi arasında Himalayalar'ın güneyinde Hint Okyanusuna doğru giderek daralan üçgen biçiminde, Asya'nın güneyine eklenmiş bir kıta görüntüsü vermesi nedeniyledir. Bu görüntüye ek olarak, içerisinde birbirinden farklı sayısız insan topluluklarının var olması, çoğulcu kültürel yapısı ve büyük medeniyetlere ev sahipliği yapması nedeniyle de kıta imajı uygun görülüp kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. Halide Rümeysa Küçüköner, "Hint Alt-Kıtasının Dini ve Kültürel Yapısının Şekillenmesinde Arilerin Rolü", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Mayıs-2018, Cilt:10 Sayı:2, s. 611. (I. Dipnot)

3 Ahmed Asrar, Hint Alt Kıtası ile Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Afganistan, Nepal, Butan, Sıkkım, Sri Lanka, hatta Burma gibi ülkeleri içine aldığını ifade etmektedir. Bkz. Ahmed Asrar, "Hint Alt Kıtası, Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar Sempozyumu", *İsam*, İstanbul, 1998, s. 287.

4 Azmi Özcan, *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, İlaveli 2. bs., s. 22.

5 Aziz Ahmed, *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslam*, trc. Ahmet Küskün, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1990, s. 22; Ayrıca bkz. Azmi Özcan, "İngiliz Doğu Hindistan Şirketi", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2000, c. 22, s. 294-295.

giren İngilizler, öç almak için halka çok eziyet etmişlerdir[6]. Bu tarihten sonra fiili olarak İngiliz idaresi başlamıştır.

İngiltere'de, 1858 yılında Hindistan'ın idaresinin Doğu Hindistan Şirketi'nden İngiliz hükümetine geçmesini sağlayan bir kanun meclise sunulmuştur. Uzun tartışmalardan sonra kabul edilen bu kanunla, Hindistan İngiltere'ye bağlı bir sömürge haline getirilerek Kraliçe Victoria da Hindistan imparatoriçesi ilan edilmiştir. Bu süreçte, Hindistan Bakanlığı kurularak Siyâsî, ticari ve toplumsal hayatı düzenleyen birtakım yenilikler gerçekleştirilmiştir.[7]

Hint Alt Kıtası'nda (1857-1947) arası doksan yıl hüküm süren İngiliz yönetimi Gandi ve Muhammed Ali Cinnah'ın başını çektiği kurtuluş hareketiyle son bularak bağımsızlığını kazanmıştır. 1947 yılından sonra Hindistan ve Pakistan olarak ikiye bölünmüş, Doğu Pakistan olarak isimlendirilen bölge ise 1971 yılında bağımsızlığını ilan ederek Bangladeş ismini almıştır. Bu bağlamda Stuart Mill'in "Herhangi bir ülke hükümetinin, başka ülkeyi, iyi bir biçimde yönetecek hükümet kuramayacağı" fikri, XX. asırda daha iyi anlaşılmıştır.[8]

B. Sosyal Durum

Tehânevî ömrünün elli beş yılını İngiliz yönetimi altında geri kalan yirmi yedi yılı ise Pakistan'ın devlet olma sürecinde geçirmiştir. Bu süre zarfında ülkenin İngilizler'in eline geçmiş olması ve onların uygulamış olduğu politikalar, yerli halkın inançlarına mümkün olduğu kadar az müdahalede bulunan laik bir devlet görünümüne rağmen, şirketin asıl amacı; yavaş ve emin adımlarla bütün ülkeyi Hristiyanlaştırmaktı. Nitekim 1837'deki kıtlık sırasında öksüz ve yetim çocukların resmi olarak dinlerini değiştirmeye zorlanmışlardır. Durumu şiddetlendiren bir diğer husus da, misyonerlerin on dokuzuncu yüzyılda hala varlığını sürdürmekte olan diğer dinlere yönelik onların "Orta Çağ saçmalığı ve iğrençliğini taşıdıkları" vb. ifadeleri kullanarak haksız suçlamalarıdır. Bu propaganda özellikle Hz. Peygamber'e karşı yöneltilmiştir.[9] Bu gibi

---

6 Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, 2. bs., s. 303-312.

7 Seyfullah Palalı, *İslam Tarihi ve Medeniyeti Müslüman Türk Devletleri II*, edt. Mehmet Şeker, Siyer Yayınları, İstanbul, 2018, 1. bs., c. 9, s. 310.

8 Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 317; Enver Konukçu, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, rdk. Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, c. 9, s. 520 vd.

9 Aziz Ahmed, *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslam*, s. 33. Bu ifadelerin benzeri için bkz. M. Nur Pakdemirli, "Hint Altkıtasında Dini Ekoller ve Din Eğitimi", *Ekev Akademi Dergisi*, sy.62, Yıl: 19, (Bahar 2015), s. 426.

olumsuz gelişmeler müslümanları psikolojik olarak yıpratmıştır. Özellikle de Sipahi ayaklanması esnasında âlimler herkesten çok sorumlu tutularak bir kısmı idam edilmiş diğer bir kısmı da Mekke'ye göç etmek zorunda kalmıştır.

1857 yılından sonra ortaya çıkan sosyo-politik durumlar Müslümanların kendilerini muhasebe etmelerine fırsat vermiştir. Bunun sonucu olarak cemaat-cemiyet şeklinde teşkilatlanmaya ve eğitim müesseseleri kurmaya önem vermişlerdir. Halkın bilinçlenmesiyle onları sıkıntıya düşüren durumların giderilmesine yönelik faaliyetler hız kazanarak eğitim-öğretim kurumlarında artış yaşanmıştır. Bu durumun sebebi: İngiliz İdaresi'nin özellikle Müslüman halkın Dînî eğitim ihtiyaçlarını karşılamayacağı düşüncesidir.[10]

Tehânevi yaşamış olduğu müddetçe etrafındaki olaylara sessiz kalmamış ümmetin birliği için elini taşın altına koymaktan çekinmemiştir. *et-Ta'lîmü'l-İcbârî ve'l-Fetevâ Zıddıhû* adlı eserinde İngiliz Yönetimi'nin zorunlu eğitim planı uygulayarak Kur'an ilimlerininin tahsil edildiği medreselerin kapatılması üzerine zorunlu eğitimin yanlış olduğunu belirtmiş, yine Müslümanları kafir ve müşrikleri dost edinmelerinden sakındırmak için *Tahzîru'l-Müslimîn an Muvâlâti'l-Müşrikîn* adlı eseri te'lif ederek dönemin sorunlarına duyarsız kalmamıştır. Ebû'l-A'la el-Mevdûdî ile mektuplaşarak onun bazı fetvalarına da itiraz etmiştir. Aynı zamanda Pakistan Devleti'nin kurulmasında ve İslamî kanunların uygulanmasındaki çabalarıyla önemli bir konuma sahiptir.

C. İlmî Durum ve Dînî Ekoller

Hint Alt Kıtası'nın İslâmî ilimlere olan katkısı göz ardı edilemez. Nitekim XIX. yüzyıla gelinceye kadar islâmî araştırma ve eğitimler köklü bir geleneğe sahip olan medreselerle karşılanmıştır. Günümüze kadar ulaşan bu medreselerin gelişiminde Moğol istilası sebebiyle hicret eden Orta Asyalı İslam âlimlerinin payı büyüktür. İngilizlerin bölgeye hâkim olmasından sonra Batı tarzı eğitim veren kurumlar açılarak medrese eğitimine alternatif olması amaçlanmıştır. 1857'den sonra İngilizlerin uygulamış oldukları tedbirler müslümanların medrese eğitimine yeniden önem vermesine neden olmuştur.[11]

---

[10] Abdülhamit Birışık, *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İfav, İstanbul, 2019, 3. bs., s. 102 vd.
[11] Birışık, "Hindistan'da İslam Araştırmaları", *DİA*, İstanbul: İSAM:, 1998, c. 18, s. 94.

İngiliz hükümetinin uyguladığı olumsuz politikalar bölge insanını bir kaosa sürüklemiş Müslüman ulemayı ise İslâmî kimliği koruma ve dînî hayata yön verme konusunda faaliyete geçirmiştir. Bu duruma bağlı olarak gelişen fikrî hareketlilik neticesinde Hint Müslümanları çeşitli görüşler çerçevesinde mutabakat sağlayarak ekoller doğrultusunda "yeniden yapılanma" sürecine girmiştir. Eğitim-öğretim alanındaki yapılanmaların sonucunda Müslüman halkının büyük bir kısmı medreselerde yürütülen geleneksel eğitime ağırlık verirken diğer kısmı da modern eğitim kurumlarına yönelerek üniversiteler, yüksekokullar ve araştırma merkezleri açmıştır. Faaliyetleriyle Hint Alt Kıtası'nın eğitim-öğretim hayatına katkı sağlayan dînî ekoller, bölgenin 1947'de Hindistan ve Pakistan adıyla iki farklı ülke olarak ayrılmasından sonra da varlığını sürdürmüştür. Dînî ekoller, merkezlerini ve önemli eğitim kurumlarını Pakistan'ın kuruluşundan sonra bu ülkeye taşıyarak medrese eğitimini devletin eğitim sistemine adapte etmiştir[12].

Bu dönemde ilmi çalışmalar dört ana başlık altında ele alınabilir:

a. Diyobend (Hanefî) Ekolü

1857'de İngilizler'in bölgeye hakim olmasıyla burada yaşayan Müslümanları sindirme politikası Müslüman halk üzerinde olumsuz bir etki oluşturmuştur. Muhammed Kasım Nanotâvî (1832-1880) ve bir grup ulema yaşanan bu olumsuz atmosferin dağılarak toplumun yeniden inşası, İslama ve özelde öze dönüş çabaları neticesinde 30 Kasım 1866'da Delhi yakınlarında Deoband kasabasında medrese açmaya karar vermişlerdir.[13] Kurulan bu medresenin amacı: Muhammed Kasım Nanotâvî ve Reşîd Ahmed Gengûhî (1825-1905) tarafından öngörüldüğü biçimiyle avam ve âlimler arasında bir ilişki kurarak Müslüman topluluğunu orijinal ve kültürel dini kimliğine yönlendirmektir. Mutedil sünni ıslahat görüşünü temsil eden[14] ve kuruluşunda günümüze kadar şöhreti yayılan bu medrese İslam Dünyasında Ezheru'l-

---

[12] M. Nur Pakdemirli, "Hint Altkıtasında Dini Ekoller ve Din Eğitimi", *Ekev Akademi Dergisi*, sy. 62, Yıl: 19, (Bahar 2015), s. 426.

[13] Özcan, "Dârululûm", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1993, c. 8, s. 554: Birışık, "Hint-alt kıtasında İslâm araştırmalarının dünü bugünü: Kurumlar, ilmî Faaliyetler, şahıslar, eserler*", Dîvân İlmî Araştırmalar*, sy. 17 (2004/2), s. 10; Aziz Ahmed, *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslam*, s.130.

[14] Fazlur Rahman, *İslâm*, trc. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Ankara Okulu, Ankara, 2014, 11.bs., s. 283.

Hind olarak nitelendirilmiştir.[15] Yakın dönemde burada yetişen ilim adamları bu kıtada ilmi hareketliliğe sebep olmuştur.

Temel Görüşleri: Kurulan bu medrese inanç bakımından Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat- Eş'arî ve Mâturîdî- mezheb bakımından Hanefî, tasavvufta ise Nakşibendî tarikatına mensuptur.[16] Bu ekolün müntesipleri Ebû Hanîfe'yi usul ve furû' da taklit etmeyi vacip kabul etmişlerdir. Tasavvuf silsilelerine ve şeyhin maneviyatından istifade etmenin onların kalbinden ve mezarlarından feyz almanın tereddütsüz bir şekilde doğru olduğuna inanmışlardır. Hadis ve hadis usulünü kabul etmekle birlikte Hanefîliğe aykırı düşen bir hadis veya hadis usulü gelince mezhebi taassubu ön plana çıkartarak kendi mezheplerini savunmaya gayret etmişlerdir.[17]

Müslümanların karşılaşmış olduğu problemler 1893 yılında bir fetva mekanizmasının doğmasına sebep olmuştur. Kurulan bu ifta bölümü 1911-1957 yılları arsında yüz elli bin fetva vermiştir.[18] Müessesenin vermiş olduğu bu fetvalar dînî bir otorite olarak halk tarafından kabul edilerek benimsenmiştir. *Fetâvâ-yı Dârülulûm-i Diyûbend* adıyla kitap olarak basılarak İngiliz mahkemeleri karşısında Müslümanların elini güçlendirmiştir.[19]

Bu ekolün önde gelen temsilcilerinden bazıları: Muhammed Kâsım Nânotevî (ö. 1297/1880), Reşîd Ahmed Gengohî (ö. 1324/1906), Halil Ahmed es-Sehârenpûrî (ö. 1346/ 1927), Enver Şah Keşmîrî (ö. 1352/1933), Eşref Ali et-Tehânevî (ö. 1362/1943) ve çalışmaya konu olan *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs* adlı eserin müellifi Zafer Ahmed et-Tehânevî'dir.

b. Ehl-i Hadîs

İngilizlerin işgali altında geçen bu dönemde neşet eden bir diğer ekol de Ehl-i Hadîs'tir. Hicri iki ve üçüncü asırlarda hadis âlimleri tarafından süre gelen Ehl-i Hadîs

---

[15] Muhammed Abdullah Es'adî el-Kâsımî, *Dâru'l-Ulûm Diyûbend: Medresetün fikriyyatün tevcîhiyyetün hareketün İslâhiyyatün Da'viyyatün Müessesetün Ta'lîmiyyetün Terbeviyye,* Akâdemiyye Şeyhu'l-Hind, Diyobend, 2000, 1.bs., s. 75; Mehmet Özşenel*, Pakistan'da Hadis Çalışmaları,* İfav yay., İstanbul, 2014, 1.bs., s. 100 vd.

[16] Muhammed Tayyib, *Ulemâu Diyobend: Akîdeten ve Menhecen*, Mektebetü- Dâri'l-Ulûmi Karaçi, Pakistan, 1433, s. 65 vd.; Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, İfav Yay., İstanbul, 2017, 37. bs., s. 214 vd.

[17] Halid Zaferullah Daudi, *Pakistan ve Hindistan'da Şâh Velîyullah ed-Dehlevî'den Günümüze Kadar Hadis Çalışmaları,* İstanbul, İnsan Yayınları, 1995, s. 236-237.

[18] Aziz Ahmed, *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslam*, s. 132.

[19] Muhammad Khalıd Masud, "Fetevâ-yı Dârülulûm-i Diyûbend", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1995, c. 12, s. 440 vd.

geleneğini devam ettiren ve Hint Alt Kıtası'nda bu ekolün kurucusu Nezir Hüseyin Dehlevî (ö. 1320/1902) dir.

Temel Görüşleri: Müctehid imamların herhangi birine tabi olmayı reddederek amelde Kur'an ve Sünnet'e bağlanmayı esas almıştır. Kur'an ve Hadis'in zâhirine bakarak Müslümanların karşılaşmış olduğu problemlere çözüm aramıştır. Selefî hareketin temellerini atan bu ekol, fıkhî mezhepleri bidat ve hurafe olarak kabul ederek tasavvuf ekollerini reddetmiştir.[20]Sahîh hadisle mutlak anlamda amel edileceğini, yeterli bilgisi olan herkesin ictihad yapabileceğini, tevhid inancı ve gaybı yalnız Allah'ın bileceği gibi konular üzerinde durmuştur. Ehl-i Hadîs müntesipleri bu dönemde muhalifleri tarafından "Vehhâbî" olarak isimlendirilmesi sebebiyle bu kişiler Vehhâbîlerin Hanbelî olduğunu dolayısıyla da mukallit olduklarını beyan ederek muhaliflerinin bu isimlendirmesini reddetmişlerdir.[21]

Bu ekol, sünnetten daha çok reye önem verdiklerini iddia ettikleri Hanefî mezhebini sert bir dille eleştirmişlerdir. Çalışmanın konusu olan *İ'lâü's-sünen* adlı eser de bu iddianın mesnetsiz olduğunu dile getirme çabasının bir ürünüdür.

Bu ekolün önde gelenleri; Abdullah b. Muhammed Gaznevî (ö. 1298/1880), Sıddık Hasan Han (ö.1307/1890), Şemsü'l-Hak Azîmâbâdî (ö.1329/1911), Vahîduzzaman (ö. 1338/1919), Abdurrahman Mübârekpurî (ö. 1353/1935)'dir.

c. Aligarh Ekolü

İngiliz yönetimiyle iyi ilişkileri kurarak onlara yakınlığı ile temâyüz eden Seyyid Ahmed Han (1817-1898) tarafından kurulmuştur. Hindistan'da hâkim olarak görev yapmakta iken 1869'da İngiltere'ye giderek buradaki eğitim faaliyetlerini incelemiştir. Döndüğünde yazılarıyla halkı Batı'ya ve İngiltere'ye ısındırmaya çalışmıştır. Bu sebeple kendisine "Sir" ünvanı verilmiş ve fahri doktora ile taltif edilmiştir.[22]

1870 yılına kadar Ehl-i Hadîs ekolüne mensup olan ve İngiltere dönüşü fikir dünyasında değişim yaşayan Seyyid Ahmed Han, bu zaman diliminden sonra hadislerin güvenilmez olduğunu, yaşanılan sıkıntıların hadislere aşırı güven duyulmasından

---

[20] Bkz. Birışık, "*Hint-alt kıtasında İslâm araştırmalarının dünü bugünü",* s. 7 vd.; Özşenel*, Pakistan'da Hadis Çalışmaları,* s. 108 vd.; Yücel, *Hadis Tarihi,* s. 217 vd.

[21] Abdullah Aydınlı, "Ehl-i Hadîs", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1994, c. 10, s. 508.

[22] Mustafa Öz, " Ahmed Han, Seyyid", *DİA,* İstanbul: İSAM, 1989, c. 2, s. 73; Yücel, *Hadis Tarihi,* s. 220; Daudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 297;Ayrıca bkz. Aziz Ahmed, *Hindistan'da İslam Kültürü Çalışmaları*, trc. Latif Boyacı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 81.

kaynaklandığını ve Kur'an'ın mübîn olduğunu dolayısıyla hadislere gerek yok söylemini seslendirmiştir. Nitekim bu yaklaşım tarzı kendisinden sonra neşet eden Ehl-i Kur'an ekolünün oluşmasına zemin hazırlamıştır.[23]

d. Ehl-i Kur'an Ekolü

Aligarh Ekolünün kurucusu Seyyid Ahmed Han'ın görüş ve düşüncelerinden etkilenerek daha önce Ehl-i Hadîs'e mensupken sonradan bu ekolden koparak sıkı bir hadis muhalifi olan Abdullah Çekrâlevî (ö. 1914) tarafından 1902 yılında kurulmuştur.

Temel Görüşleri: İngilizlerin bölgeyi fiilen işgalinden sonra buraya gönderilen misyonerler ve ilim adamlarının islâmî ilimler alanında yapmış oldukları tartışmalar psikolojik olarak yıpranan Müslümanların kendilerini ve din anlayışlarını sorgulamalarına sebep olmuştur. Bazı Müslüman âlimler, geri kalmışlık sebebinin yanlış din anlayışı olduğunu vurgulayarak bu algıyı besleyen yegane kaynağın da hadisler olduğunu düşünmüşlerdir.[24]

Hadisleri tamamıyla reddederek dinin yegâne kaynağının Kur'an olduğunu iddia etmişler ve Kur'an'ın açık olduğunu dolayısıyla peygamberin izahına gerek olmadığını ifade etmişlerdir. "Peygamberin görevinin sadece tebliğ olup tebyîn olmadığını aynı zamanda hadisler dînî bir nas olsaydı peygamber hayatta iken onları Kur'an gibi yazdırarak kayıt altına alırdı" demişlerdir.[25]

Netice olarak hadislerin tedvininin geç dönemlerde başlaması, büyük çoğunluğunun mana ile rivayeti, zamanla birçok uydurma hadisin karışması, sünnetin hem doğruluğu hem de yalanı içinde barındıran âhad haberlerden oluşması gibi sebeplerden dolayı sünnetin Hz. Muhammed'e nisbetinin yakînî bir bilgi içermediğini iddia etmiştirler.[26]

Bu ekolün önde gelen temsilcileri; Ahmedüddin Amritsarî (ö. 1936), Muhammed Eslem Cerâcpûrî (ö. 1955), Gulâm Ahmed Pervîz (ö. 1985)' dir. [27]

---

[23] Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 22.

[24] Birışık, "Kur'âniyyûn", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2002, c. 26, s. 428; Birışık, "*Hint-alt kıtasında İslâm araştırmalarının dünü bugünü"*, s. 23-24.

[25] Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 222 vd.; Pakdemirli, "*Hint Altkıtasında Dini Ekoller ve Din Eğitimi*" s. 440;

[26] Şahin Güven, "Kur'âniyyûn Ekolü: Temsilcileri, Tefsirleri ve Tefsirdeki Yöntemi", *E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11 Yıl: 2001, s. 390.

[27] Sapkın inançlarından dolayı 1961'de binden fazla alim onun kafir olduğuna dair fetva vermiştir. Bkz. Daudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 275, (105.dipnot).

e. Birelvî Ekolü

İngiliz hakimiyeti altında Ahmed Rızâ Hân Birelvî (1856-1921) tarafından neşet eden ekoldür. Diyobend ve Ehl-i Hadîs'e tepki olarak olarak doğduğu kabul edilir.[28]

Temel Görüşleri: İtikâdî olarak Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, amelde Hanefî, tasavvufta ise sufî meşrebli olup özellikle de Kâdiriyye tarikatına müntesiptirler.

Bu ekolün İslâmı anlama ve yaşama noktasında pek çok şirk unsuru barındırması, sahîh bir sünnet anlayışlarının olmaması bidatların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ekolün bütün konularda abartma eğilimi vardır. Örneğin: Hz. Peygamber'e karşı sevgilerini abartmaları sebebiyle onu ilah seviyesine çıkartmışlardır.[29]

Ahmed Rızâ Hân, Rasûlullah'ın beşer olduğunu fakat beşerî oluşunun diğerlerinkinden farklı olduğunu, gaybı bildiğini, nur olup gölgesi olmadığını her yerde hâzır ve nâzır olduğunu dünyada olacak işlerin yetkisinin onun elinde olduğunu ifade ederek bu konulara dair pek çok kitap ve risâle kaleme almıştır. Bütün hadis külliyâtına sahip çıkan Birelvîler, hadis ve hadis usulüne haddinden fazla ehemmiyet vermişler bu sebeple halk arasında dolaşan her Arapça ibareyi sahîh olarak kabul etmektedirler. Bu sebeple zayıf hatta uydurma hadisleri de itikatta delil olarak kullanmaktan kaçınmamışlardır.[30]

II. TEHÂNEVÎ'NİN HAYATI

A. Doğumu ve Nesebi

Tam adı Zafer Ahmed b. Latîf et-Tehânevî el-Osmânî olan müellif 13 Rebîülevvel 1310 (5 Ekim 1892)'de Diyûbend (Deoband) şehrinde dünyaya geldi.[31] Annesi 3 yaşında iken vefat edince saliha bir hanım olan büyük annesinin terbiyesi altında büyüdü.[32]

---

[28] Birışık, *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri,*s. 184-185; Özşenel*, Pakistan'da Hadis Çalışmaları,* s. 116.

[29] Daudi, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları,* s. 248.

[30] Birışık, "Rızâ Hân Birelvî"*, DİA*, İstanbul: İSAM, 2008, c. 35, s. 62.

[31] Mahmud Saîd b. Muhammed Memdûh eş-Şafiî, *Teşnîfü'l-esmâ bi-şüyûhi'l-icâze ve's-semâ,* Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2013, 2.b., c.1, s. 491; Ebûbekir Sifil, "Zafer Ahmed Tehânevî"*, DİA*, İstanbul: İSAM, 2013, c.44, s. 67.

[32] Zafer Ahmed et-Tehânevî, *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs,* thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2007, 10.b., s. 7.

Tehânevî'nin nesebi Hz. Osman'a (r.a) dayanmaktadır.[33] Bu sebeple Osmânî diye nisbelenmiştir. Osmanî ailesinin en büyük atası olan Şeyh Abdurrahman el-Kâzerûnî, Medine-i Münevvere'den Mâverâünnehir'e göç edip oraya yerleşti. Ardından Sultan Mahmud el-Gaznevî'nin (ö. 421/1030) ordusuna katılıp Hint diyarına geldi ve bazı Hint şehirlerinin fethedilmesiyle Panipat'a[34] yerleşti. Bu ailenin önde gelen büyükleri daha sonraki zamanlarda Diyobend'i vatan edinerek burada kalmışlardır.[35]

B. Tahsil Hayatı ve İlmi Faaliyetleri

Müellif, dönemin ileri gelen âlimlerinden biri olan Eşref Ali et-Tehânevî'nin yeğeni olması sebebiyle ilim ehli bir çevrede yetiştişmiştir. Aynı zamanda medreseleriyle ün yapmış Diyobend şehri de kendisinin ilmi açıdan gelişimine katkı sağlamıştır.

Zafer Ahmed et-Tehânevî, ilk öğrenimine beş yaşında iken Diyobend'te bulunan Dâru'l-Ulûm medresesinde, büyük hafızların[36] gözetiminde kıraat dersi alarak başladı. Yedi yaşını tamamlayınca Şeyh Muhammed Yasin'in yanında Farsça, Urduca ve Matematiğe dair kitapları okudu.[37] Daha sonra dayısı Eşref Ali et-Tehânevî'nin (ö.1943) yanına Tehânebihûn'a gitti. Burada dayısının kurmuş olduğu İmdâdu'l-Ulûm medresesinde dayısından tecvid ilmini aldı ve Mesnevî'den bazı cüzleri dinledi. Muhammed Abdullah el-Gengûhî'den sarf, nahiv, edebiyat ve mantık derslerini alarak temel eğitimini tamamladı.[38]

Zafer Ahmed et-Tehânevî, 1323-1326/1905-1908 tarihleri arasında Eşref Ali et-Tehânevî ile Kanpûr'a giderek Câmiu'l-Ulûm medresesine kaydoldu ve burada Muhammed İshak Berdevânî ile Muhammed Reşîd el-Kanpûrî'den *Kütüb-i Sitte* ve *Mişkâtu'l-Mesâbîh* gibi hadis ilim geleneğinin meşhur kitaplarının tamamını ve hadis usulünden bazı eserleri okudu. Bu kitaplara ek olarak fıkıh, tefsir, edebiyat ve aklî ilimlere dair kitapları da tahsil etti.[39]

---

[33] Yunus Şeyh İbrahim Sâmerrâî, *Ulemâu'l-Arab fî Şibhi'l-Kârrati'l-Hindiyye,* Bağdat, Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'd-Diniyye,1986, s. 768; Abdurrahman el-Bernî, *Ulemâu Diyobend ve hidemâtuhum fî ilmi'l-hadîs,* Deoband (Diyubend), Ekadimiyye Şeyhü'l-Hind, 2011, 2.b., s. 181.

[34] Hindistan'ın Haryana kentinde tarihi bir şehirdir. Delhi'nin 90 km kuzeyinde yer alır.

[35] Abdurrahman el-Bernî, *Ulemâu Diyobend,* s. 181

[36] Kıraat hocaları: Hâfız Nâmdâr, Hafız Gulâm Resûl ve Mevlâna Nezîr Ahmed

[37] Tehânevî, *Kavâid,* s. 7.

[38] Tehânevî, *Kavâid,* s. 7; Sifil, "Zafer Ahmed Tehânevî", s. 67.

[39] Tehânevî, *Kavâid,* s. 8; Muhammed Memdûh eş-Şafiî, *Teşnîfü'l-esmâ* s. 492

Dönemin ve bölgenin önde gelen âlimlerinden Halil Ahmed es-Sehârenpûrî (ö.1346/1927), 1327/1909 tarihinde onun Sehârenpûr'da bulunan Mezâhirü'l-Ulûm medresesinde mantık, felsefe, matematik ve astronomi gibi ilimleri öğrenmesini arzuluyordu. Fakat dayısı Eşref Ali et-Tehânevî ise onun bu ilimleri öğrenmesi için Diyobend İslam Medresesi'ne gitmesini istemesine rağmen Halil Ahmed'in arzunu kırmayarak Zafer Ahmed'i Mezâhiru'l-Ulûm medresesine gönderdi.[40] Kısa bir zaman zarfında üstün bir derece ile aklî ilimleri tamamlamanın yanında Halil Ahmed Sehârenpûrî'den de devre-i hadis[41] okuyarak 18 yaşında mezun oldu.[42]

Mezâhirü'l-Ulûm medresesinden mezun olduktan sonra burada tedris hayatına başladı. Yedi yıl boyunca akaid, fıkıh, usûl-i fıkıh, edebiyat, mantık ve felsefe gibi farklı alanlara ait ilimleri okuttu. Hicri 1336-1338 tarihleri arasında İrşâdu'l-Ulum medresesinde iki yıl boyunca İmam Buhârî ve İmam Müslim'in *Sahîh*'lerini okuttu.[43] Ardından çocukluk zamanında eğitim gördüğü İmdâdu'l-Ulûm medresesinde bu kez müderris olarak görev aldı. Bu medresede uzun yıllar hadis, tefsir, fıkıh gibi ilimleri okuttu. Pek çok kıymetli ilim adamı yetiştirdi. Burada bulunduğu sırada birçok eserin te'lifine de başladı.

İmdâdu'l-Ulûm medresesinde görev yaparken hocası Halîl Ahmed es-Sehârenpûrî'nin vefatı ile büyük bir üzüntü duymuş, bu büyük üzüntü görme yetisinin azalmasına sebep olmuştur. Zafer Ahmed, bazı rahatsızlıkları nedeniyle doktorunun sahile kıyısı olan bir yere gitmesi yönündeki tavsiyesi üzerine Bruma'ya geçti. Burada iki yıl boyunca vaaz, tebliğ ve irşat faaliyetinde bulunarak tekrardan Tehânebihûn'a döndü.[44] Ardından da Dakka[45] Üniversitesi'nde hadis, fıkıh ve usûl-ü fıkıh okuttu aynı zamanda Dakka'da Medrese-i Eşrefu'l-Ulûm'da[46] da ders verdi ve burada İmam Buhârî'nin *Sahîh*'ini İmam Mâlik'in *Muvattâ*'sını, *Tefsîru'l-Beyzâvî* ve Mevlâna

---

40 Yunus Şeyh İbrâhim Sâmerrâî, *Ulemâu'l-Arab fî Şibhi'l-Kârrati'l-Hindiyye,* s. 768

41 Bölgenin ilim geleneğinde "devre-i hadîs" denilen ve belirli hadîs kitaplarının okunmasıdır. Bu kitaplar Nesâî, İbn-i Mâce, Tirmîzî, Buharî, Ebû Dâvud, Müslim, Tahâvî, Muvatta-i İmam Mâlik, Muvatta-i İmam Muhammed gibi kaynak eserler okutulmaktadır Ayrıntılı bilgi için bkz. Pakdemirli, "Hint Altkıtasında Dini Ekoller ve Din Eğitimi", s. 431.

42 Daudi, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları,* s. 223; Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları,* İstanbul, İFAV, 2014, 1.b., s. 162

43 Abdurrahman el-Bernî, *Ulemâu Diyobend,* s. 183; Sifil, "Zafer Ahmed Tehânevî",s. 67.

44 Abdurrahman el-Bernî, *Ulemâu Diyobend,* s. 184; Sifil, "Zafer Ahmed Tehânevî", s. 67; Daudi, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları,* s. 223

45 Günümüzde Bangladeş'in başkentidir.

46 Zaferullah Daudi, Zafer Osman et-Tehânevî'nin bu medreseyi kurduğu ifade etmiş fakat araştırmamız sonucunda bu medreseyi kurmadığı burada ders verdiği yönündedir.

Celâleddin Rûmî'nin *Mesnevî*'sini okuttu. Bir müddet sonra Dakka Üniversitesi'ndeki görevinden ayrılarak yine Dakka'da bulunan Medresetü'l-Âliye'de baş müderris olarak görevlendirildi. Sekiz yıl boyunca eğitim faaliyetlerinde bulundu. Bu arada el-Câmiatü'l-Kur'âniyyetü'l-Arabiyye'yi[47] kurdu. Sonra Batı Pakistan'a gitti ve Haydarâbad'a bağlı Eşrefâbâd'daki Dâru'l-ulûmi'l-islâmiyye'de başmüderrislik yaparak Şeyhu'l-Hadîs oldu.[48] Burada görev yaptığı sırada Abdulfettâh Ebû Gudde kendisini ziyaret ederek icazet almıştır.[49]Vefatına kadar bu medresede tedris faaliyetlerine devam eden Tehânevî, ekseriyetle hadis ilmiyle meşgul olmuştur.

C. Hocaları

Nevevî, hocanın öğrenci üzerindeki önemini vurgulamak üzere "Bir kimsenin hocaları, onun dinde babalarıdır. Allah ile irtibatını sağlayan vasıtalardır."[50] demektedir. Biyografi eserlerini incelediğimizde de biyografisi verilen zatın ismi zikredildikten hemen sonra hocaları ifade edilir. Zira bir âlimi yetiştiren hocanın niteliği o âlimin değerini anlama noktasında ilk başvurulacak yerlerden biridir. Bu çerçevede Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin hocalarını tanımak onun ilmî kişiliğini ve şahsiyetini en doğru şekilde anlamamıza yardımcı olacaktır. Yukarıda tahsil hayatı ve ilmi faaliyetleri anlatılırken pek çok hocasının zikri geçmişti. Bu başlık altında onun hayatında çok derin ve yönlendirici etkileri olan iki büyük hocasını tanıtmakla iktifa edilecektir.

1. Eşref Ali et-Tehânevî

Zafer Osman et-Tehânevî'nin ilmi ve fikri açıdan gelişmesinde dayısı Eşref Ali'nin katkısı çoktur. Annesini küçük yaşta kaybeden ve büyükannesinin yanında yetişen et-Tehânevî, Hayatının her aşamasında dayısının desteğini görmüş ve kendisinin iyi bir şekilde yetişmesi için elinden gelen çabayı göstermiştir. Kendisinin ilmî çevreler tarafından da tanınmasını sağlayan *İ'laü's-Sünen* adlı eserini ve daha birçok eserini dayısının isteği üzerine yazmıştır.

---

47 Kur'anî ilimleri, hadis, fıkıh ve benzeri ilimleri öğreten Bangladeş'teki en büyük İslam Üniversitelerinden biridir. Bkz. Tehânevî, *Kavâid,* s. 10.

48 Tehânevî, *Kavâid*, s. 10; Abdurrahman el-Bernî, *Ulemâu Diyobend* s. 184-185.

49 Tehânevî, *Kavâid*, s. 7-8.

50 Nevevî, *Riyâzü's-sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri* (Tercüme ve şerh: M. Yaşar Kandemir vd.), Erkam Yayınları, İstanbul, c.1, s. 46.

Hindistan'ın Muzaffernagar bölgesindeki Tehâne'de l280/l863 doğan Eşref Ali ilk öğretimini burada tamamladı. Sebah şehrinde Kur'an-Kerim'i ezberledi. Ardından el-Medrese-i Âliye'de on beş yıl boyunca birçok hocadan çeşitli ilimleri tahsil etti bu hocaları şunlardır: Muhammed el-Feth et-Tehânevî'den *"Muhteserât"* adlı kitabı ve Farsça, Mahmud Hasan ed-Diyobendî'den fıkıh, usûl-u fıkıh, mantık ve felsefe, Mevlana Mahmud'dan fıkıh ve usul kitaplarının çoğu ve bazı hadis eserleri, Seyyid Ahmed ed-Dihlevî'den miras hukuku ve matematik, Ya'kub b. Memlükülâlî'den ise hadis ve tefsir gibi ilimleri tahsil etmiştir.[51]

Eğitimini tamamladıktan sonra hac vazifesini ifa etmek üzere Mekke'ye gitmiştir. Burada Çiştiyye tarikatının şeyhlerinden İmdâdullah et-Tehânevî'ye intisap etti. Ardından ülkesine dönerek Câmiu'l-Medresesinde ders verirken bir yandan da zikir ve nafile ibadetlerine devam etti. İkinci kez Hicaz yolculuna çıkarak şeyhi ile sohbette bulunarak 1897 yılında doğum yeri olan, Tehâne'ye yerleşen Eşref Ali, ömrünün sonuna kadar burada kaldı.1362/1943 tarihinde Tehâne'de vefat ettiğinde de memleketinde defnedildi.[52]

Hayatını eğitim, irşad, ifta faaliyetlerine adayan bu âlim içinde yaşamış olduğu toplumun takdirini kazanmıştır. Zâhid el-Kevserî de onun hakkında: "*O (Eşref Ali) Hindistan beldelerinin bereketidir. Onun Hindistan ulemâsı nazarında üstün bir makamı vardır. Bundan dolayı kendisine 'hakîmü'l-ümme' lakabı verilmiştir*." [53] şeklinde övgü dolu ifadeler kullanmıştır.

Birçok alanda eser kaleme almış olan Eşref Ali'nin irili ufaklı sekiz yüz civarında eseri olduğu nakledilir. Bunlardan en çok bilinenleri; *Câmiu'l-Asâr, Hıfz-ı Erbaîn, Beyânu'l Kurân, el-Kavlu'l Fâsıl Beyne'l Hakkı ve'l Bâtıl, et-Tecelli'l-Azîm fî Ahseni Takvîm, et-Tekeşşüf an Mühimmâtü't-Tasavvuf, Envâru'l-Vücûd fî Etvâru'ş-Şuhûd* adlı eserleridir.[54]

---

[51] Abdullah el-Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtır ve Behcetu'l-Mesâmî ve'n Nevâzir*, Beyrut, Dâru İbn Hazm,1999, 1.b., s. 1187; Abdurrahman el-Bernî, *Ulemâu Diyobend,* s. 91; A.S. Bazmee Ansarı, "Eşref Ali", *DİA*, İstanbul: İSAM,1995, C. 11, s. 473.

[52] Abdullah el-Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtır,* s. 1188; A.S. Bazmee Ansarı,"Eşref Ali", s. 472.

[53] Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Makâlâtü'l-Kevserî*, Kahire, Dâru's-Selâm, 2010, 4.b., s. 69.

[54] Muhammed Memdûh eş-Şafiî, *Teşnîfü'l-esmâ,* s. 266-267

2. Halil Ahmed es-Sehârenpûrî

Tam adı Halîl b.Ahmed b. Mecîd Sehârenpûrî'dir. Hindistan'ın Uttar Pradeş eyaletine bağlı Sehârenpûr şehrinin Nânevte kasabasında doğdu. Nesebi, baba tarafından Ebû Eyyüb el-Ensârî, anne tarafından ise Hz. Ebûbekir'e dayanmaktadır.[55]

İlk tahsiline memleketinde başlayan Halîl Ahmed, Urduca, Arapça ve Farsçasını geliştirmek için çeşitli hocalardan faydalandı. 1836'da Diyobend Medresesi'nin açıldığını duyunca buraya giderek dayısı Muhammed Ya'kub'un ders halkasına katıldı. Ardından Sehârenpûr'da açılan Mezâhirü'l-ulûm Medresesi'ne geçti. Başta tefsir, hadis ve fıkıh olmak üzere Dînî ilimleri dayısı Muhammed Mazhar'dan, mantık ve felsefe gibi aklî ilimleri de medresenin diğer hocalarından okudu. 19 yaşında iken buradan mezun olunca edebiyat bilgisini geliştirmek amacıyla Lahor'daki National College'a kaydoldu, orada da Feyzülhasan Sehârenpûrî'den ders aldı.[56]

Tahsil hayatını tamamladıktan sonra hac vazifesi için Mekke'ye giden Halil Ahmed, Mutasavvıf İmdâdullah et-Tehânevî'den icazet alarak memleketine dönmüş, Reşîd Ahmed Gengûhî'den de icazet alarak onun da ilk halifesi olmuştur. Mezâhiru'l-ulûm medresesinde tedris faaliyetine başlayan Halil Ahmed, daha sonra Dâru'l-ulûm Diyobend'de altı sene görev yaptıktan sonra tekrar Mezâhiru'l-ulûm medresesine dönerek burada tedris, te'lif ve fetva faaliyetlerine devam etti.[57] Bu medresede görev yaptığı süre zarfında birçok talebesi olmuştur. Bunlardan biri de Zafer Osman et-Tehânevî'dir. Tehânevî, kendisinden rivayet ve dirayet yönünden *Kütüb-i Sitte, Muvatta, Müsnedü Dârimî*'nin yanı sıra tefsir, fıkıh, aklî ve naklî ilimlere vâkıf olduğuna dair genel bir icazeti bulunmaktadır.[58]

Müellifin birçok eseri arasında en meşhur olanı Ebû Dâvud'un *Sünen*'i üzerine yazmış olduğu *Bezlu'l-mechûd fî halli Ebî Dâvûd* adlı şerhtir. Kitap ilk olarak büyük boy beş cilt, daha sonra yirmi cilt halinde basıldı. Eserin te'lif süresi 10 yıl, 5 ay, 10 gündür.[59] Diğer eserleri şunlardır: *el-Mühenned ale'l müfenned, Hidâyâtü'r-reşîd ilâ ifhâmi'l- anîd, Mitrakatü'l-kerâme alâ mirâti'i-imâme, Tenşîtu'l-âzân fî tahkîki*

---

55 Özşenel, "Sehârenpûrî, Halîl Ahmed", *DİA,* İstanbul: İSAM, 2009, c. 36, s. 310; Abdurrahman el-Bernî, *Ulemâu Diyobend,* s. 91

56 Özşenel, Sehârenpûrî, Halîl Ahmed, s. 310; Abdullah el-Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtır ve Behcetu'l-Mesâmî ve'n Nevâzir*, s. 1222

57 Özşenel, "Sehârenpûrî, Halîl Ahmed", s. 310.

58 Abdurrahman el-Bernî, *Ulemâu Diyobend,* s. 186

59 es-Seyyid Muhammed Şâhid el-Hasenî es-Sehârenpûrî, *Ulemâu Mezâhiri'l Ulûmi Sehârenpûr ve İncâzâtühümü'l İlmiyye ve't Te'lifiyye,* Sehârenpûr, Mektebetü'ş-şeyhi't-tezkâriyye, 2010, c. 2, s. 94.

mahalli'l ezân, el-Berâhîn-i Kâtıa alâ zalâmi'l-Envâri's-sâtıa, İtmâmü'n-ni'me alâ tebvîbi'l-hikem, es-Suâl an cemî'i ulemâi'ş-Şîa, Fetâvâyı Mezâhiru'l-ulûm, el-Muğtenim fî zekâti'l-ğanem.

D. Talebeleri

Zafer Ahmed et-Tehânevî, tahsil hayatını tamamladıktan sonra ifta ve irşad vb. faaliyetleriyle meşgul olmuş ve birçok talebe yetiştirmiştir. Burada sadece öne çıkan bazı talebelerinin isimlerine yer verilecektir:

Şeyhu'l-Hadis Muhammed Zekeriyya el-Kândehlevî (ö.1402/1982)[60].

1. Şeyh Bedr Âlem el-Mîretî (ö.1385/1965).
2. Şeyhu'l-Hadîs Muhammed İdrîs el-Kândehlevî (ö. 1394/1974)[61] .
3. Muhaddis Abdurrahman el-Kâmilpûrî (ö.1385/1965).
4. Mevlâna Esadellâh er-Rampûrî (ö.1399/1979).
5. Şeyh Şemsü'l-hak el-Farîdpûrî
6. Şeyh Mahmûd Dâvûd Hâşim
7. Şeyh Din Muhammed Hân
8. Şeyh Abdüşşekûr et-Tirmîzî
9. Şeyh Muhammed Mâlik el-Kândehlevî
10. Şeyh İhtişâmu'l-Hak et-Tehânevî

E. Vefatı

Hayatının son döneminde hastalığının şiddetine ve güç kaybına rağmen *Sahîh-i Buhârî*'nin tedrisiyle meşgul olan Zafer Ahmed et-Tehânevî, "ne zaman hastalığım artsa, ben de *Sahîh-i Buhârî'*nin tedrisini arttırdım ve Allah hastalığıma şifa verdi" diyerek hastalığını şükür, ilmi de şifa vesilesi saymıştır. Bu hal üzerine yaşamını sürdüren Tehânevî 23 Zilkade 1394/8 Aralık 1974'te Tando Allahyar'da vefat etmiştir.[62]

---

[60] Muhammed Zekeriyya el-Kândehlevî, *Muvatta* üzerine yazılan şerhlerden *Evcezü'l-Mesâlik ilâ Muvatta'i Mâlik* adlı eserin müellifi olup, Abdurrahman el-Bernî'nin *Ulemâu Diyobend ve hidemâtuhum fî ilmi'l-hadîs* adlı eserinde Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin öğrencileri arasında gösterilmiştir. Fakat araştırdığımız diğer kaynaklarda bu şekilde bir bilgiye ulaşılamamıştır.

[61] *et-Ta'lîku's-Sabîh alâ Mişkâti'l-Mesâbîh* adlı eserin müellifidir. Müellif Zafer Osman et-Tehânevî'den Mantık dersi almıştır. Bkz. es-Seyyid Muhammed Şâhid el-Hasenî es-Sehârenpûrî, *Ulemâu Mezâhiri'l Ulûmi Sehârenpûr ve İncâzâtuhumü'l İlmiyye ve't Te'lifiyye,* c. 1, s. 290.

[62] Abdurrahman el-Bernî, *Ulemâu Diyobend,* s. 189

III. TEHÂNEVÎ'NİN ESERLERİ

Zafer Ahmed et-Tehânevî, başta hadis olmak üzere tefsir, fıkıh ve tasavvuf gibi farklı alanlarda birçok eserini Arapça, Farsça ve Urduca dillerinde kaleme almıştır. Burada eserlerin isimlerine yer verilerek kısaca tanıtılacaktır.

A. Hadis Eserleri

1. İ'lâü's-Sünen

Müellifin Hanefî mezhebini hadis yoluyla savunmak üzere mezhebin görüşlerini destekleyen hadisleri toplayarak şerhettiği en meşhur eseridir. Bu eser h.1338-1357 yılları arasında tamamlanmış ve Karaçi'de 12 cilt halinde basılmıştır.[63]

a. Te'lif Sebebi

Hindistan'da XX.yy. ortalarına doğru kendilerini Ehl-i Hadîs olarak tanımlayan bazı kişiler Hanefî mezhebinin birçok meselede sünnete muhalefet ettiğini ve kıyası hadise tercih ettiklerini iddia etmişlerdir. Ayrıca bunlar Müslümanların tabi oldukları imamlara tabi olmayı reddederek özellikle de Hanefî fıkhına ve Ebû Hanîfe'ye dil uzatmışlardır[64]. Hanefî âlimleri de bu iddiayı çürütmek maksadıyla harekete geçerek pek çok eser te'lif etmişlerdir. Bu maksatla yazılan eserlerden biri de *İ'lâü's-Sünen*'dir.

b. Te'lif Süreci

Ehl-i Hadisîn mezkûr iddialarına karşı çıkanlardan biri olan Eşref Ali et-Tehânevî, Hanefî mezhebinin delillerini içeren *İhyaü's-Sünne* adlı eserinin müsveddelerinin kaybolması üzerine başka bir üslupla *Câmiu'l-Asâr* adlı eseri tasnif etmiş ve buna *Tâbiu'l-Âsâr* adındaki ta'lîkâtını eklemiştir. Sadece namaz bahislerini içeren bu muhtasar kitap bir cilt halinde yayımlanmıştır[65]. Ancak her ikisi de namaz bahsinden öteye geçememiştir. Müsveddeleri kaybolan *İhyâü's-Sünen* eserinde olduğu gibi, hadislerin hem rivayet hem de dirayet yönünden incelenmesini arzu ettiğinden bu görevi Ahmed Hasan es-Senbehlî'ye verdi. es-Senbehlî metin kısmını *İhyâü's-Sünen*,

---

63 Daudi, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları,* s. 223

64 Tehânevî, *Kavâid,* s. 4; Mahmud Muhammed Abdullah, *el-Luğatü'l-Arabiyye fî Bâkistan,* İslâmâbâd, Vizâretü't-Ta'limi'l-Federalî, 1984, s. 205-206

65 Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları,* s. 163

ta'lîk kısmını ise *et-Tavdîhu'l-Hasen* olarak isimlendirdi. Eşref Ali et-Tehânevî onun yazdıklarını harfi harfine inceliyor, ihtiyaç duyduğu yerleri değiştiriyordu. Bu durum hac bahsine kadar devam etti[66]. Daha sonra es-Senbehlî'nin yapmış olduğu bazı düzenlemeler Eşref Ali'nin hoşuna gitmeyerek yeğenine onun hatalarıyla ilgili bir istidrak yazmasını istedi. Zafer Osman et-Tehânevî de *İstidrâkü'l-Hasen ala İhyâi's-Sünen'i* yazdı. Bu eseri çok beğenen Eşref Ali, Senbehlî'nin eserinin yazımını durdurdu ve eseri yazmakla Zafer Ahmed et-Tehanevî'yi görevlendirdi. Bunun üzerine namaz babından başlayarak fıkıh bablarının sonuna kadar te'lif edilen eser yirmi yılda on altı cüzde tamamlanmıştır. Kitabın metin kısmına *İ'laü's-Sünen*, şerh kısmına *İsdâ'ü'l-Minen* adını vermiş, ikinci baskıdan itibaren *İ'lâü's-Sünen* adıyla neşredilmiştir.[67]

c. Te'lif Metodu ve Muhtevası

Muhaddislerin takip ettikleri usullerin aksine Hanefî mezhebinin hadis anlayışı çerçevesinde yazılan eserin te'lifinde birçok farklı kaynaktan istifade edilmiştir.

Müellif eserinde *el-Hidâye*'nin tertibini esas almış ve fıkıh babları altında konuyla ilgili hadisleri bir araya getirmiştir. Şerh kısmında ise her hadisle ilgili hadis usulü kâideleri çerçevesinde izah ve incelemelerde bulunmuş, hadisler hakkında muhte'lif imamların görüşlerini nakletmiş ve Hanefîlerin bakış açısını ortaya koymuştur.[68]

İ'laü's-Sünen, kitâbu't-tahâre ile başlar ve kitâbu'l-edeb ve't-tasavvuf ile bitmektedir. Eser, *Hadislerle Hanefi Fıkhı* adıyla bir heyet tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. [69]

d. Önemi

Eşref Ali et-Tehânevî bu eserle ilgili *"Tehânebihûn'daki İmdadiyye hanegahında İ'laü's-sünen'den başka hiçbir hizmet yapılmamış bile olsaydı bu eser o medrese için üstünlük ve şeref için yeterlidir. Çünkü bu eser benzersizdir."*[70]

---

66 Mahmud Said Muhammed Memduh, *el-İtticâhâtü'l-hadîsiyye fi'l-karni'r-rabi' aşer,* Kahire, Dâru'l-Besâir, 2009, c. 2, s. 311-312.

67 Ebûbekir Sifil, İ'laü's-Sünen*, DİA,* İstanbul: İSAM, c.22, s. 78; Eşref Ali et-Tehânevî - Zafer Ahmed el-Osman et-Tehânevî, *Hadislerle Hanefi Fıkhı*, trc. Ahmet Yücel, İstanbul, 2006, s. 12; Mehmet Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları,* s. 163

68 Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları,* s. 164

69 Eser, Misvak Neşriyat tarafından 2016 yılında 20 cilt halinde Türkçe olarak yayımlanmıştır.

70 Tehânevî, *Kavâid*, s. 12.

Ayrıca "*Hanefî âlimleri üzerinde bin iki yüz seneden beri Ebû Hanîfe'nin alacağı vardı. Hamdolsun bugün ödendi*."[71] bu ifadeleri söylemiştir.

Zâhid el-Kevserî ise *"Bu cem, bu gayret ve her hadis hakkında hadis ilminin gerektirdiği biçimde gerek metin gerekse sened yönünden söylenmesi gerekenlerin, kendi mezhebini desteklemek amacıyla en küçük bir tekellüf eseri göstermeden tam anlamıyla ifade edilmesi karşısında dehşete düştüm."*[72]

e. Mukaddimeleri

İ'lâü's-Sünen'in üç mukaddimesi bulunmaktadır. Bunların ilki hadis usulüne, ikincisi fıkıh usulüne, üçüncüsü ise Hanefî imamlarının biyografisine yer vermektedir.

(1) İnhâü's-seken ilâ men yutâliu İ'lae's-sünen

Müellifin hadis usulüne dair kaleme aldığı ve Hanefî hadis usulünün en kapsamlı çalışması olarak kabul edilen eseridir. Bu eser Abdülfettâh Ebû Gudde'nin tahkiki ile ismi *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs* olarak müellifin de izni alınarak neşredilmiştir.

Çalışmanın konusu olduğundan dolayı etraflıca ele alınacaktır.

(2) Fevâid fî ulûmi'l-fıkh

Habib Ahmed Kirânevî tarafından kaleme alınan bu eser, ictihad, taklid, telfik ve kıyasla amelin vücubiyetinin isbatı gibi fıkha ve usule dair önemli kuralların açıklandığı bir çalışmadır.[73]

(3) İncâu'l-vatan ani'l-izdirâi bi-İmâmi'z-zaman (Ebû Hanîfe ve Ashâbuhu'l-Muhaddisûn)

Zafer Osman et-Tehânevî tarafından kaleme alınan bu eser on bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Ebû Hanîfe'nin tâbiînden olduğundan, ikinci bölümde devrinin en büyük âlimi olduğundan, üçüncü bölümde Ebû Hanîfe'nin hadis ilmindeki derecesi, onun hâfız oluşundan ve muhaddislerin onu övmesinden, dördüncü bölümde

---

71 Daudi, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları,* s. 224

72 Muhammed Zahid el-Kevserî, *Makâlâtu'l-Kevserî,* trc: Ebûbekir Sifil, Rıhle Kitap, İstanbul, 2015, b.2., s. 276

73 Yusuf Akgül, "Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin İ'lâu's Sünen Adlı Eserine Dair-1", Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5,5. (2014/5) s. 112

sika olduğundan, beşinci ve sekizinci bölümde Ebû Hanîfe'ye yapılan itirazların cevapları, altıncı bölümde en çok hadis arayan ve en çok hadis toplayan kimse olduğundan, yedinci bölümde Ebû Hanîfe'nin cerh ve ta'dil ehli oluşundan, dokuzuncu bölümde Ebû Hanîfe'nin önde gelen birkaç ashabının terceme-i hali, onuncu bölümde ise alfabetik olarak önde gelen 227 Hanefî muhaddislerin terceme-i hallerine temas edilmiştir.

2. Rahmetü'l-Kudûs

Ebû Muhammed Abdullah b.Ebî Hamza el-Mâlikî (ö.699/1299)' ye ait olan *Behcetü'n-Nüfûs* adlı eserin Urducaya tercümesidir. Bu eser Buhâri'deki 300 rivayetin tasavvufî şerhidir. Tehânevî bu eserden 100 rivayet seçerek tahkik ve tahlil etti. Daha sonra *İntihâbu Buharî Şerîf* adıyla Lahor'da basılmıştır. 656 sayfadan oluşmaktadır.[74]

3. Fâtihatü'l-Kelâm fî'l-Kırâati Halfe'l-İmâm

Hanefî mezhebine göre imama uyan kişinin Fatiha suresini okuması gerekmez. Tehânevî de bu meseleyi Hanefî mezhebi esaslarına göre ele alır ve birçok rivayeti delil göstererek okunmaması gerektiğini savunur. Eser 100 sayfadan oluşmaktadır.[75]

4. Fezâilü's-Salât ale'n-Nebî

Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e salatü selam getirmenin fazileti ve önemi hakkında kaleme alınmıştır. Basımı tamamlanmamıştır.[76]

5. el-Envâru'l-Muhammediyye Tercemetü't-Tergîb ve't-Terhîb

Münzirî (ö. 656/1258)' ye ait olan *et-Tergîb ve't-Terhîb* adlı eserin Urduca'ya tercümesidir.[77]

6. Şakku'l-Gayn an Hakkı Refi'l-Yedeyn

Müellifin iftitah tekbiri dışında namaz içinde diğer tekbirlerde ellerin kaldırılıp kaldırılmamasına dair kaleme aldığı eseridir.[78]

---

74 es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 259
75 es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 260
76 es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 260.
77 es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 263.

7. el-Kavlu'l-Metîn fî'l-Cehri ve'l-İhfâi bi Âmîn

Namazda cehri olarak âmin demenin ve namazda elleri kaldırma konularında yazılan iki risaledir. Karaçi'de Beyânu'l Hak dergisinde neşredilmiştir.[79]

8. Fezâilü'l-Kur'ani'l-Kerîm

Müellifin Kur'an-ı Kerim'in fazileti hakkındaki hadislerden derlediği eseridir.[80]

9. Fezâilü Seyyidi'l-Mürselîn

Peygamberimiz (s.a.v.) faziletinden bahseden eserdir.[81]

10. Terdîd-i Perviziyyet

Hadis inkarcılarını reddeden bu kitap Lahor'da basılmıştır.[82]

B. Tefsir Eserleri

1. Ahkâmu'l-Kur'an / Delâilü'l- Kur'an alâ Mesâili'n-Nu'mân

Eşref Ali'nin isteği üzerine te'lif edilen eser, Bakara suresinden Nisa suresine kadar olan kısmın tefsirini içermektedir. Cessâs'ın (ö.981) *Ahkâmu'l-Kurân*'ı ile aynı usulde kaleme alınmıştır. Hanefî mezhebinin Kur'an'dan delillerini ihtiva etmesi düşüncesiyle esere önce *Delâilü'l Kur'ân alâ Mesâili'n Nu'mân* adı verilmiş daha sonra Kur'an'dan istinbat edilen itikadî, fıkhî, usulî bütün meseleleri ihtiva ettiği için *Ahkâmu'l Kur'an* olarak değiştirilmiştir.[83] Eser İdâratü'l-Kur'an ve'l Ulûmu'l-İslâmiyye tarafından Karaçi/Pakistan,1407/1986'da yayınlanmıştır.[84]

---

78 Tehânevî, *Kavâid*, s. 9.
79 es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 265.
80 es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 265.
81 es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 266.
82 Daudi, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları,* s. 227.
83 Sifil, "Zafer Ahmed Tehânevî", s. 67.
84 es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 256.

2. Telhîsu'l-Beyân

Zafer Osman et-Tehânevî'nin Hicaz dönüşünde (h.1339) Tehânebihûn'da kaleme aldığı tefsire dair yazmış olduğu eseridir.[85]

3. eş-Şifâ

Tehânevî'nin soru-cevap şeklinde tertip ettiği tefsire dair yazmış olduğu eserdir. Bu eserde Kur'an'a yöneltilen sorulara detaylı bir şekilde cevap vermiştir. Bu eser Nur dergisinde yayınlanmıştır.[86]

4. İlgâü's-Sekîne fî Tahkîki İbdâi'z-Zîne

Hicap ayetinin tefsirini ve benzersiz tahkikini yapan müellif, içermiş olduğu konuya nisbetle faydalı bilgileri kapsayan muhtasar bir risaledir.[87]

C. Fıkıh Eserleri

1. İmdâdu'l-Ahkâm fî Mesâili'l-Helâl ve'l-Harâm

Eşref Ali bazı meşguliyetlerinden dolayı fetva yazmayı durdurarak bu görevi Zafer Ahmed'e verdi. O da yaklaşık 19 yıl kadar Eşref Ali'nin vermiş olduğu fetvaları yazdı. Eser belli bir hacme ulaştı ve Eşref Ali ona *İmdâdu'l-Ahkâm fî Mesâili'l-Helâl ve'l-Harâm* adını verdi; *"Onun yazmış olduğu fetvalara, kendim yazmışım gibi kalbim mutmain oldu."* diye ekledi.

Eser fıkhî bablara göre yazılmamıştır. Şeyh Muhammed Refi' el-Osmânî'nin mukaddimesi ile iki cilt halinde Mektebetü dâri'l-ulûm tarafından Karaçi' de basıldı. [88]

2. Tahzîru'l-Müslimîn an Muvâlâti'l-Müşrikîn

Kitabın yazılış gayesi; Müslümanları, kafirleri ve müşrikleri dost edinmelerine karşı uyarmaktır. Hicri 1339 yılında Tehânebihûn'da basılmıştır.[89]

---

85 es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 258.
86 es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 259.
87 es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 263.
88 es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 258.
89 es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 261.

3. Keşfü'd-Dücâ an Vechi'r-Ribâ

Haydarâbâd müftüsü kitabında şunu söyledi: *"Faiz ancak âlim ve satımda olur borçta olmaz"* ifadesi üzerine Eşref Ali, yeğeninden detaylı bir cevap vermesini istedi. Bunun üzerine Zafer Osman et-Tehânevî'nin Arapça olarak kaleme aldığı eseridir.[90]

4. Üdhiyyetü'l-Bakara ve İhkâkuhâ Mine'l-Kütübi'd-Diniyye Liğayri'l-Müslimîn

Hint bölgesinde inek kesilmemesi yönünde meydana gelen tartışmalı ve farklı görüşlerin ortaya çıkışı sebebiyle te'lif edilen bu eser 19 sayfadan müteşekkil olup Tehânebihûn'da basılmıştır.[91]

5. el-Kavlü'l-Mâdî fî Nasbi'l-Kâdî

Müellif bu eserinde kadılık makamının gerekliliğini ve önemini şerî açıdan ele almıştır. İlk kez Nur dergisinde/Tehânebihûn neşredilmiştir.[92]

6. el-Gayru'n-Nâmî Lidefi'n-Nizâmî

Hasan Nizâmî ed-Dihlevî ineğin kurban edilmesinin terki konusunda bir risale te'lif ederek yazmış olduğu eseri de Hintli Müslümanlara tavsiye etti. Müellif de 100 sayfadan oluşan bir kitap kaleme alarak yazılan risaleye cevap vermiştir. Bu eserini hocası Halil Ahmed es-Seharanpûrî'nin, "ineği kurban etmek dinin şiarıdır ve bunu terk etmek de haramdır" görüşüne izafetle te'lif etmiştir.[93]

C. Tasavvuf Eserleri

1. el-Bünyânü'l-Meşîd Tercemetü'l-Burhâni'l-Müeyyed

Zafer Ahmed et-Tehanevî'nin Ahmet er-Rufâî'ye ait olan *el-Burhânü'l-Müeyyed* adlı eserin Urduca'ya tercümesidir. H.1351 yılında tercüme edilen bu eser 224 sayfadan oluşmaktadır.[94]

---

90 es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 262.
91 es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 264.
92 es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 265.
93 es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 265.
94 es-Sehârenpûrî, *a.g.e.*, s. 255 vd.

Eşref Ali et-Tehânevî de bu esere şu şekilde bir mukaddime yazmıştır:

"*Bu kitabın her kelimesinden ve harfinden mutluluk duyuyorum. Bu kitaptaki dilin akıcı ve anlaşılır bir şekilde kullanılması, metin ile alıntı arasındaki uyum ve kitapta bulunan faydalı bilgilerden dolayı en kalbi duygularımla müellife dua ediyorum. Bu kitabı okuyan kişinin kalbi ve ruhu sükûnet ve huzur bulacaktır."*

Kitap hicri 1351 yılında tercüme edilmiştir ve 224 sayfadan oluşmaktadır.[95]

2. Ruhu tasavvuf mea ıtrı tasavvuf

el-Bünyânü'l-Meşîd'e mülhak olarak te'lif edilen risale 16 sayfadan oluşmaktadır. Müellif Eşref Ali'nin isteği üzerine kaleme aldığı bu risalede tasavvufa dair bazı önemli sorunları ele almıştır.[96]

3. ed-Dürrü'l-Mendûd Tercemetü'l Bahri'l-Mevrûd

Abdülvehhâb eş-Şa'rânî (ö.973/1565) 'ye ait olan *el-Bahrü'l-Mevrûd* alı eserin Urduca'ya tercümesidir. Şa'rânî'nin şeyhlerinden aldığı nasihatleri ve tavsiyelerini ihtiva eden eseridir. Eşref Ali'nin mukaddimesi ile müstakil bir kitap olarak basıldı.[97]

4. el-Kavlu'l-Mansûr fî İbn-i Mansûr

Hallâc-ı Mansûr'un (ö.309/922) hayatı hakkında yazılan eserdir. Eşref Ali bu eseri dikkatlice inceledikten sonra müellifin bu eserin tertibini en güzel şekilde yaptığını ve dikkatli bir üslupla ele aldığını ifade etmiştir. Bu kitap hoşgörü, evliya ve meşâyıhın yanında durmak, ifrat ve tefritten uzak olmak, şüphe ve karışıklığı gidermek gibi konuları içerir. Bu eser 224 sayfadan müteşekkil olup müellifin Dakka'da ikamet ettiği h.1360 yılında yazılmıştır. Daha sonra Karaçi'de *Sîretü Mansur Hallâc* ismiyle neşredilmiştir.[98]

---

95 es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 255 vd.
96 es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 259.
97 es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 257.
98 es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 257-258.

5. Lübâbü'n-Ni'me

İmam Gazzâlî (ö. 505/1111)'ye ait olan *el-Hikme* adlı eserin Urduca'ya tercümesidir. Nur dergisinde h.1335 yılında neşredilmiştir.[99]

6. Vezâif ve İfâdât

Çiştiyye tarikatının Sâbiriyye kolunun İmdâdiyye kısmının şeceresi üzerine yazmış olduğu eserdir.[100]

7. Esbâbu'l-Mahmûdiyye

Abdülvehhâb eş-Şa'rânî (ö.973/1565)'ye ait olan *Âdâbu'l-Ubûdiyye* adlı risalenin Urduca'ya tercümesidir. Risale öncelikle Nur Dergisinde yayınlanmış daha sonra kitap şeklinde Mektebetü't-tehâneviyye/Karaçi'de neşredilmiştir.[101]

8. Merâmu'l-Havâs Tercemetü'n-Nizâmi'l-Hâs

Ahmed er-Rifâî (ö. 578/1182)'ye ait olan *en-Nizâmu'l-Hâs* adlı eserinin Urduca'ya tercümesidir. Tasavvufî vaaz ve öğütlerden bahseden bu eser 80 sayfadan oluşmaktadır.[102]

9. İnkişâfu'l-Hakîka an İstihlâfi't-Tarîka

Bir başkasının tarikatın başına gelmesiyle tarikat bozulur mu? ve Tarikat ehlinden birinin tarikat aleyhine bir şey söylemesi mümkün olabilir mi?[103] gibi tasavvufi sorulara verilen cevaplardan oluşan bir eserdir.

10. Nüzhetü'l-Besâtîn Tercemetü Ravzi'r-Reyâhîn

Müellif İmam Yâfiî (ö. 768/1367)'ye ait olan *Ravzu'r-Reyâhîn* adlı eserin dayısı Eşref Ali'nin isteği üzere Urduca'ya tercüme etmiştir. Eser İmdadiyye Medreselerinde okutulan ders kitaplarından biridir.[104]

---

[99] es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 259.
[100] es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 260.
[101] es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 260.
[102] es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 264.
[103] es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 264.
[104] es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 265.

D. Diğer Eserleri

1. Berâetü Seyyidinâ Osmân

Müellif, bu eseri Hz. Osman'a yapılan itham ve iftiralara karşı onu savunmak için yazmıştır. Her yerde onun masumiyetini savunmuştur.[105]

2. Risâletü'r-Rihle

Üç ciltten oluşan eserin ilk cildi kitap şeklinde hicri 1353 yılında 86 sayfa olarak basılmıştır. İkinci cildi Nedâî Haram dergisinde neşredilmiştir. Üçüncü cildi müsvedde halindedir.[106]

3. Nûrun alâ Nûr

Müellifin Hz. Peygambere yazmış olduğu iki adet kasideyi ihtiva eden eser 16 sayfadan oluşmaktadır. Eser Delhi'de bulunan Cemâl Berkî matbaasında basılmıştır. Eşref Ali bu iki eseri dikkatlice inceledikten sonra "*bu iki kasideyi kelimesi kelimesine coşarak okudum, coşkum daha da arttı."* demiştir. Hicri 1353 yılında Diyobend' de bulunan Kâsımu'l- ulûm dergisinde neşredilmiştir.[107]

4. Vesîletü'z-Zafer fî Medhi Hayri'l-Beşer

Peygamber Efendimiz için yazılmış Arapça bir kasidedir.[108]

5. Envâru'n-Nazar fî Âsâri'z-Zafer

Müellifin kendi hayatını anlattığı eseridir. İki ciltten oluşan eser 260 sayfadan oluşmaktadır. Bu eser hicri1386 yılında te'lif edilmiştir.[109]

6. Sirru Mevlidi Muhammedi'n-Nebi

Müellifin Sehâranpûr'da ikamet ettiği süre zarfında islam tarihi çerçevesinde tafsilatlı bir şekilde ele aldığı ve özellikle de Peygamberimizin düşünce yapısının öne

[105] es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 261.
[106] es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 261.
[107] es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 261-262.
[108] es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 262.
[109] es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 262-263.

çıkan yönlerini kaleme aldığı eseridir. Kitap şeklinde basılmamıştır. İlk cildi Nur dergisinde basılmıştır. İkinci cildi ise Sehâranpûr'da bulunan Reşâd dergisinde basılmıştır.[110]

7. el-Kavlu'l-Meysûr fî Teshîli Sebâti's-Sutûr

Eşref Ali'nin *Sebâtü's-Sutûr* adlı eser üzerine yazılmış şerhtir.[111]

8. et-Ta'lîmü'l-İcbârî ve'l-Fetevâ Zıddıhû

İngiliz yönetimi zamanında zorunlu eğitim planı uygulanınca Kur'an ilimlerinin tahsil edildiği medreselerin kapatılması üzerine zorunlu eğitimin yanlış olduğunu belirtmek için yazmış olduğu eserdir. Bu eser çok sayıda basılıp halka dağıtılmıştır.[112]

9. el-Havâicü'l-Beşeriyye ve[113] Ta'lîmü'n-Nübüvve

Günlük hayatta insanların ihtiyaç duyduğu rehberlik, eğitim ve bilgiye dair yazılmış eserdir.[114]

10. Da'vetün Âmme

Allah Resulü'nün peygamberliği hakkında çeşitli safsatalara ve Ebû Tâlib'in azab görüp görmeyeceği hakkında yazılan risaledir.[115]

Bu bilgiler ışığında Tehânevî'nin sadece hadis alanında değil, tefsir, fıkıh, tasavvuf ve diğer alanlarda eser te'lif etmesi onun çok yönlü bir âlim olduğunu göstermektedir.

---

[110] es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 263.
[111] es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 264.
[112] es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 264-265.
[113] Eserin orijinal adı الحوائج البشرية اور تعليم النبوة olup "اور" ifadesi Urducadır. "Ve" anlamında olan bu ifadeyi biz de bu şekilde ifade ettik.
[114] es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 266.
[115] es-Sehârenpûr, *a,g.e.*, s. 266

İKİNCİ BÖLÜM

KAVÂİD FÎ ULÛMİ'L-HADÎS

I. ESER HAKKINDA GENEL BİLGİLER

A. Adı ve Baskıları

Eserin ilk baskısı hicri 1348[116] yılında Hindistan'da, ikincisi hicri 1383/1964 yılında Pakistan'da *İnhâu's-Seken ilâ Men Yutâli'u İ'lâe's-Sünen* adıyla yapılmıştır. Eserin bu iki baskısından sonra Abdulfettâh Ebû Gudde'nin tahkik ve ta'likleri ile eserin istifadesi artmış ve Zafer Osman et-Tehânevî'den izin alarak eserin adını *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs* olarak değiştirmiştir.[117] Eser bu haliyle üçüncü kez 1392/1972 yılında Lübnan'da basılmıştır. Üçüncü baskıdan sonra da *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs* adıyla meşhur olmuştur.

B. Te'lif Sebebi

Zafer Osman et-Tehânevî müstakil bir hadis usûlü eseri kaleme alma amacıyla bu eseri te'lif etmemiştir. Dayısı Eşref Ali'nin *İ'lâü's-sünen* adlı eserine bir mukaddime yazmasını talep etmesi üzerine bu eserindeki metodunu açıklamak ve *İ'lâü's-sünen* adlı eserini okuyacak kişilere gerekli bilgileri sunarak, hadislerin değerlendirilmesinde esas aldığı kriter ve ölçüleri açıklamak üzere bu eseri yazmıştır.[118] Ayrıca mukaddime ve muhtevasından anlaşıldığına göre Hanefî mezhebinin hadis anlayışını savunmayı da amaç edinmiştir.

C. Önemi ve Özellikleri

Tehânevî kitabında, hadis ıstılahı ve ilimleri üzerine yazılan eserlerde göz ardı edilen bazı meselelere yer vererek eserini güzel bir biçimde tertip etmiş bilinen kuralların dışına da çıkmamıştır. Müellif, ele aldığı meselelerde ricâl, mustalah, usul, fıkıh, tahrîc, hadis şerhleri ve tarih vb. gibi önceki kitaplardan deliller getirerek kendi fikrini kuvvetlendirmiştir. Kullandığı bu kaynakları dikkatli bir göz ile süzgeçten geçirerek dağınık metinlerden sağlam bir bütünlük ortaya koymuş, sahasında esas kaideleri oluşturarak bunları itimad ve güvenle istifade edilecek şekilde ortaya

---

[116] *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs* adlı eserin giriş kısmında ve Daudi'nin *Pakistan ve Hindistan'da hadis çalışmaları* adlı eserinde kitabın ilk basım yılı hicri 1345 olarak belirtilmiştir.

[117] Tehânevî, *Kavâid*, s. 5.

[118] Tehânevî, *Kavâid*, s. 20.

çıkarmıştır. Eser, birçok karışık meseleyi ve hadis ilminde zor olarak bilinen meseleleri şerh ve tahkîk ile kolaylaştırarak okuyucuya sunmaktadır.

D. Muhtevası

Bir giriş ve bir mukaddimenin ardından on bölümden oluşan bu eser, mümkün olan tüm kaynaklardan istifade edilerek kaleme alındığından dolayı müellif için "onun elinde sanki bir lamba vardı. Işığını kitap ve ciltlerinin içlerine yöneltir, onların bilinmeyen derinliklerinden araştırmacıların ve ilim adamlarının nazarında çok orijinal olan nadir metinleri bulur çıkarırdı."[119] denilmiştir.

Girişte dikkat çeken husus: Ebû Hanîfe'nin ismini zikrederek, Allah ondan razı olsun ve onu da razı etsin. Çünkü Allah fazlu keremiyle onu diğer insanlardan üstün kılarak onları fıkıh konusunda evlatları kılmıştır. Peygamberimiz (s.a.v.) de "Eğer ki din Süreyya yıldızında olsa onu alacaktı.[120]" ifadesinin Ebû Hanîfe'ye işaret ettiğini söyleyerek bu salât-u selamlarımız Ay ve Güneş dönmeye devam ettikçe ve yerle gök durduğu müddetçe devam etsin[121] diyerek Ebû Hanîfe'ye karşı duymuş olduğu hürmet ve muhabbetini belirtmiştir. Ardından müellif *İ'lâü's-sünen'*in yazılış sürecinden ve yazılış sebebinden bahsetmiştir.

Mukaddimede (s. 22-48) her ilim dalının bir konusu ve kendine has bir takım kuralları olduğunu zikrederek bu ilim dalında kullanılan hadîs, metin, sened, isnâd, müsned, müsnid, muhaddis, vb. gibi bazı kavramları tanımlamıştır.

Hadisin çeşitleri başlığı altında ise hadis, râvilerin adalet ve zabt vasıfları, râvi sayısının az ya da çok olması, seneddeki ınkıta sebebiyle hadisin, sahîh, hasen, zayıf, mütevâtir, meşhur ve âhad kısımlarına ayrıldığını ifade ederek, mütevâtir, meşhur, azîz, garîb, sahîh lizâtihi, hasen lizâtihi, sahîh li-gayrihi, hasen li-gayrihi, zayıf, müsned, muttasıl, merfû, mu'an'an, muallak, munkatı', mürsel, müdrec, müselsel, musahhaf, muharref, mevkuf, maktu, mu'dal, müdelles, mürselü'l-hafî, şâz, mahfuz, münker, ma'ruf, mevzu, metruk, muallel, muzdarib, maklûb, muttasıl senedlerde mezîd, şâhid, mütâbaât, i'tibâr, muhkem, muhte'lifu'l-hadîs, nâsih ve mensûh gibi hadis ıstılahlarına ve hadis ilmine taalluk eden bu kavramlarını tanımlamıştır.

---

[119] Tehânevî, *Kavâid (Muhakkikin Önsözü),* s. 2
[120] Buhâri, Tefsîr, 4615; Müslim, Fezâilu's-Sahâbe, 2546.
[121] Tehânevî, *Kavâid,* s. 18.

Mana ile hadis rivayeti başlığı altında ise mana ile hadis rivayeti meselesinde dikkate alınması gereken kuralın eğer hadis müşterek, mücmel, müteşâbih veya cevâmiü'l-kelîm lafızlarından biri olursa mana ile hadis rivayetinin caiz olmayacağını, muhkem ise ancak lügat âlimi için caiz olacağını ileri sürmektedir.

Hadîs ricâli hakkında kullanılan lafızlar başlığı altında ise tabaka, sahâbî, tâbi'î ve muhadram kavramları tanımlamıştır.

Birinci bölümde (s. 49-55) müellif, hadis ricâlinin zayıf ya da sika oluşunun ve hadisi sahîh veya hasen olarak nitelendirmenin ictihâdî olduğunu belirterek İbn Teymiye, Suyûtî, İbn Hacer, Buhârî, Tirmîzî, Zehebî ve Nevevî gibi döneminin önde gelen âlimlerinin görüşlerini zikrederek misaller ve açıklamalar getirmiş[122] ve bu görüşünü temellendirerek şu ifadeleri kullanmıştır: "Cerh ve ta'dil'in ictihâdî bir eylem olduğuna dair önde gelen âlimlerin açıklamaları sayılamayacak kadar çoktur. Hal böyleyken bir hadisin bir âlim nezdinde sahîh kabul edilmesi onun diğer âlimler nezdinde sahîh kabul edilmesini gerektirmez. Aynı şekilde bir âlim nezdinde bir hadisin zayıf kabul edilmesi onun diğer âlimler nezdinde zayıf olmasını gerektirmez." demiştir.

İkinci bölümde (s. 56-91) Tehânevî, selef ulemasından nakillerle on üç madde halinde hadisin tashîh ve tahsîn olarak kabul edilmesiyle ilgili önemli kuralları ve usulleri maddeler halinde şöyle açıklamaktadır:

1. Zayıf hadisin sıhhatine işaret eden bir karine olduğu zaman onunla delil getirmek caizdir; aynı şekilde sahîh hadisin aksine bir karine olursa onunla amelin terkedilmesi de caizdir. Zayıf rivayet sıhhatine işaret eden bazı karinelerle takviye edildiği zaman sahîh olur.
2. Râviler hakkında hüküm beyan etmek ve şartlar öne sürmek ulemanın içtihadı ile ilgilidir. Birinin muteber saydığı şartı diğeri kabul etmeyebilir.
3. Müctehid herhangi bir hadisi delil olarak kullanıyorsa o kullanmış olduğu hadis onun nazarında sahihtir. Bir hadis hakkında her bir müctehidin zihninde onun sahîh olduğuna dair bir delil mevcuttur.

[122] Örnek olarak İbn Mehdî'nin şu ifadesi zikredilebilir: Hadis ilmini bilmenin ilham işi olduğunu ve herhangi bir ilelü'l-hadîs alimine: "Bu rivayetin illetli olduğunu nereden bildin diyecek olsan kendisine ait bir delili olmaz, bu ve benzeri sorular karşısında cevap veremeyenler çoktur." Tehânevî de bir alimin zannı diğer alime hüccet olamaz demektedir. Nevevî ise bazıları *Sahîh*'inde zayıf kimselerden rivayette bulunduğundan dolayı Müslim'i ayıpladılar. Halbuki bu durumdan dolayı onu ayıplamayı gerektirecek herhangi bir durum yoktur. Bu meseleye İbn Salah'ın ifade ettiği birkaç açıdan cevap verilebilir: Birisinin nazarında zayıf olan bir başkasının nezdinde sika olabilir. Cerh, ta'dile mukaddemdir denilemez zira burada cerhin sabit ve açıklanmış olduğu rivayetlerde bu şekildedir. Aksi halde cerh kabul edilmez. Bkz. Tehânevî, *Kavâid*, s. 50 ve 54.

4. Herhangi bir hadis hakkında ulemanın makbul saydığını (telakki bi'l-kabûl) beyan etmişlerse sahîh bir senedi olmasa bile sahîh olarak kabul edilir.
5. Sahîh hadisler sadece Buhârî ve Müslim ile sınırlı değillerdir. Bilakis diğer hadis kitaplarında da sahîh hadisler mevcuttur.
6. Hadisin, muhtelefun fîh olması durumunda bazıları onu tashîh veya tahsîn olduğuna hükmetmiş, bazıları da tazîf etmişse o hadis hasendir. Râvî'nin muhtelefun fîh olması durumunda ise bazıları onu sika olarak kabul etmiş bazıları da zayıf olarak kabul etmişse, bu râvinin rivayetleri hasen olarak kabul edilir.
7. Hasen hadis kuvvet bakımından sahîh hadisin altında olmasına rağmen kendisiyle ihticâc etme bakımından sahîh hadis gibidir. Bundan dolayı Hâkim, İbn Hibban, İbn Huzeyme gibi bazı muhaddisler hasen hadisi sahîh hadis kısmına dahil etmişler ve onun sahîh hadisin altında olduğunu ifade etmişlerdir.
8. Hasen li zâtihî olan bir hadis, başka bir tarikten rivayet edilirse kuvvet kazanarak hasen derecesinden sahîh derecesine yükselir.
9. Zayıf bir hadis, bir tarikten de olsa tariklerinin çoğalması halinde bu tariklerin tamamı ile sahîh derecesine yükselerek kendisiyle ihticac edilebilir durumuna gelir.
10. Ebû Dâvud'un sükût ettiği, hakkında hüküm beyan etmediği rivayetler ihticac etmek için uygundurlar.
11. İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî'*de zikrettiği ve hakkında sükût ettiği zâid[123] hadisler onun nezdinde sahîh veya hasendir.
12. Ulemâ'nın, "Bu babta bundan daha sahîh hadis yoktur." Sözünden, bahsi gecen hadisin sahîh olduğu anlamı çıkarılmaz. Burada kastedilen mana bu babta onun diğer rivayetlere nazaran en sahîh olduğunu belirtmektedir.

Üçüncü bölümde (s. 92-117) zayıf hadisle amel etmenin hükmü, tek tarikle rivayet edildiği takdirde amel için gerekli olan şartlar, iki veya daha fazla tarikten rivayet edilmesi durumunda bazen sahîh hadise bazen de hasen hadise mülhak olduğuna dair konular ele alınmıştır.

[123] İbn Hacer zâid ifadesi ile Buhârî'yi şerhederken diğer kitaplardan zikretmiş olduğu hadisleri ihtiva etmektedir. Bkz. Tehânevî, *Kavâid (Muhakkikin beyanı)*, s. 89

Müellif, zayıf hadisle fezâil-i âmâl konusunda amel olunur dedikten sonra onunla amel için şu kriterleri sıralamıştır: Za'fın şiddetli olmamalı, umûmî bir asla dahil olmalı, bu hadisin sünnet olduğuna inanılmamalı[124], onunla amel edilirken sübutu, yani peygambere aidiyetinin kat'i olduğu düşünülmemeli, ihtiyatlı davranılmalıdır. İsnadı zayıf olan bir hadis gördüğünde "bu hadis bu isnadla zayıftır demelisin fakat metni de zayıftır deme çünkü bu hadisin başka sahîh bir senedi olabilir. Senedi zayıf olan bir hadis gördüğünde bu hadis bu senetle zayıftır demelisin metni de zayıftır dememelisin. Çünkü bu hadis başka tarikle sahîh bir senedi olabilir. Bu türden zayıf rivayetler ancak hadis imamlarının ifadeleri ile açıklığa kavuşur.

Zayıf hadisin reyden daha muteber olduğu hususunda Hanefîlerin tamamı icmâ etmişlerdir. Müellif burada kastedilen zayıf hadisin za'fının şiddetli olmayanlardan olduğunu- bu tip hadislerle hiçbir koşulda amel edilemeyeceğini- selef ulemanın ıstılahındaki zayıf ile müteahhirîn ulemanın zayıf hadis kavramının farklı olduğunu, selefin zayıf dediklerine müteahhirîn ulemanın, hasen dediğini ifade etmiştir. Selef ulemanın zayıf hadis kıyasa takdim edilir sözündeki zayıftan maksat müteahhir ulemanın zayıf diye kabul ettikleri ve tek başlarına ele alındığında zayıf olup şevâhid ve benzerleriyle takviye edildiği zaman hasen li gayrihi olan hadislerdir.

Ebû Hanîfe'nin zayıf hadisi kıyasa tercih ettiğine dair örnekler vererek onun bu konudaki prensibine dikkat çekmiştir. Kahkaha hadisi[125], seferde hurma nebiziyle abdest alınması[126], kıymeti on dirhemden az olan eşyayı çalan hırsızın kolunun kesilemeyeceği[127] gibi zayıf hadisleri kıyas ve re'ye tercih etmiştir[128].

Tehânevî, zayıf hadisle muza'af hadis[129] arasında fark olduğunu ilkinde fezâil-i a'mâl hariç ahkam konularında delil olarak kullanılmazken, ikincisinde delil olarak kullanılabildiğini söylemiştir. Öte yandan bir hadisi takviye etmek için zayıf hadis

---

[124] Hadis kavramı genel, sünnet ise daha hususi olup Hz. Muhammed ile alakalı günümüze ulaşan her haber hadistir. Sünnet ise bu bilgiler içinde dini hayata taalluk eden hadisler sünnettir.

[125] Şeybânî, *el-Âsâr*, I, 421; Ebû Hanîfe, *Müsned*, I, 248; Dârekutnî, *Sünen*, I,167; Beyhakî, *es-Sünenü 'l-kübrâ*, I, 146; Abdürrezzak es-San'ânî, *el-Musannef*, III, 376.

[126] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 455; Dârekutnî, *Sünen*, I, 77; İbn Mâce, *"Tahâret"*, 37; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 94.

[127] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 204; Nesaî, *"Sârık"*, 10; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 359.

[128] Tehânevî zayıf olarak ifade edilen bu rivayetlerin hepsi incelendiğinde onların tamamının hasen li zâtihi veya hasen li gayrihi olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Tehânevî, *Kavâid*, s. 108.

[129] Senedinde ya da metninde bazı muhaddislere zayıflık olduğu halde başkaları nazarında kuvvet kazanmasına yol açacak herhangi bir durum söz konusu olan hadistir. Muza'af hadis alimlerin ittifak ettikleri zayıf hadise göre daha üst derecededir. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992, 1.b., s. 246; Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İFAV, İstanbul, 2011, 5.b., s. 241.

yeterlidir. Bu husus hakkında tüm muhaddislerin icmâsı vardır dedikten sonra makbul bir hadis hakkında kullanılan ceyyid, kavî, sâlih, ma'ruf, mahfuz, mücevved, kavramlarını izah etmiştir.

Dördüncü bölümde (s. 118-137) Tehânevî; merfû, mevkûf, mevsûl ve munkatı' rivayetin hükmü, sahâbe ve tâbiîn sözlerinin hüccet olmasının hükmü, sikadan nakledilen ziyadenin hükmünü beyan etmiştir.

Tehânevî, *Tedrîbü'r-râvî*'den nakille "Bir hadisi sika ve zabtı kuvvetli râvilerden bazıları muttasıl olarak bazıları da mürsel olarak, bazılarının mevkuf bazısının merfû olarak veya bir râvi bir seferinde mevsûl veya merfû diğer seferinde de mürsel veya mevkuf olarak rivayet etmesi halinde tercihe şayan görüş muhakkiklerin, fukahanın, usulcülerin de kabul ettiği üzere hüküm o rivayeti mevsûl veya merfû olarak rivayet edene göredir." dedikten sonra şu hususu ifade eder: Muhalif olan râvinin diğer râviye eşit olması veya hıfz yönüyle ondan daha sağlam olmasının bir önemi yoktur. Bahsedilen bu durum sika birisinin ziyadesi olduğundan dolayı makbuldür.

Zabtı kuvvetli, sika olan bazı râvilerin rivayet etmiş olduğu ziyadeler kabul edilir sözünden kastedilen mana, sahîh ve hasen râvilerinin ikisinin de bu kabule dahil olduğudur. Sahîh ve hasen hadis râvilerinin ziyadesi, kendisinden daha sika ve bu ziyadeliği zikretmemiş olan bir râvinin rivayetine aykırı olarak zikretmedikçe makbuldür. Ayrıca sahîh ve hasen hadis râvisinin teferrüd ettiği rivayet sika râvilerin oluşturduğu cemaate aykırı olursa kabul olunmaz ve bu münferid rivayete şâz denir. Şâz rivayet de herhangi bir mütâbî veya şâhid'in mevcudiyetiyle şâz olma durumu ortadan kalkarak ihticaca elverişli olur.

İnkıta'nın iki nevi olduğunu ifade eden Tehânevî, ilkinin zâhirî inkıta, ikincisinin de bâtınî inkıta olduğunu söyler. Batınî inkıta da iki nevidir. İlki, zahiren senedin muttasıl olmasına rağmen râvisinin sıhhat şartlarındaki eksikliği gibi bir kusuru olan inkıtadır. İkincisi ise kendisinde daha üstün bir delile aykırı olduğu için munkatı olan rivayettir.

Müellif, bir hadisin sıhhati için râvinin adalet ve zabtı ile birlikte Kitab ve Meşhur sünnetin delaleti kat'i nassına muhalefet etmemesi, ilk asırda-sahâbe-kendisinden yüz çevrilmiş veya kendisiyle amelin terk edilmiş olmaması, umûmu belvâyı ilgilendiren bir konuda şâz olmaması bilakis zâhir ve yaygın olması gerektiğini açıklamaktadır.

Müellif, sahâbe nezdinde sünnet kelimesi merfû rivayetin içine girdiğini ifade ederek sahâbenin sünnet lafzını mutlak olarak zikrettiği zaman o lafızla kastedilen Rasulullahın sözleridir demektedir. Müctehid sahâbî'nin hakkında nâs olmayan bir meseledeki sözü müellife göre hüccettir ve bu sözün varlığı ile kıyas terkedilir. Sahâbe zamanında fetvaları ile ön plana çıkan tâbiîn'in sözleri de sahâbenin sözü gibi müellifin nezdinde hüccettir. Bunlara ek olarak İbrahim en-Nehâî'nin kavilleri de sahâbe ve ondan önde gelenlerin sözlerine muhalefet etmezse müellifin nezdinde hüccettir.

Beşinci bölümde (s. 138-164) mürsel, müdelles, muallak, munkatı'' ve mu'dal olan rivayetlerin ahkamını açıklamaktadır.

Müellif, mürsel konusunda tercih edilen genel görüşün sahâbî mürsellerinin icmâ ile makbul olduğu, ikinci ve üçüncü asır ehlinin mürsellerinin ise Hanefî ve İmam Mâlik nezdinde mutlak olarak kabul edileceğini, Şafilerin ise mürsellerin kabul edilebilmesi için şart koşmuş olduğu beş kriterden[130] herhangi biri ile desteklenmesi gerektiğini, aksi halde kabul edilemeyeceğini beyan etmiştir. Üçüncü asır ve daha sonra gelenlerin hem sika bir râviden hem de sika olmayan râviden yapmış olduğu irsal, irsal yapan râvi için cerh sebebidir.

Müellife göre mürsel rivayet, müsned muttasıl rivayetten derece olarak daha alt seviyededir. Eğer mürsel bir rivayet müsned bir rivayete teâruz ederse müsned takdim edilir. Yine bu minvalde iki mürsel rivayet bir müsned rivayete teâruz ederse bu sefer o iki mürsel rivayet müsnede takdim edilir.

Muhaddisler, Şa'bî, Nehâî, İbn Müseyyeb, Kâdı Şureyh, Hasan-ı Basrî, İbn Sîrîn, Muhammed b. Münkedîr ve tâbiînin ve tebeu't-tâbiîninden bir grup sika imamın mürsellerinin sahîh olduğuna hükmetmişlerdir.

Muhaddisler, Atâ, Zührî, Katâde, Ebû İshak el-Hemedânî, Âmeş, et-Teymî, Yahya b. Yahya, Ebî Kesîr, İsmail b. Ebî Halid, İbn Uyeyne ve Süfyan b. Said gibi bazı tâbiî ve tebeu't-tâbiîn mürsellerinin zayıf olduğuna hükmetmişlerdir. Fakat Tehânevî bu durum karşısında "Zikri geçen bu kişilerin hepsi ikinci veya üçüncü asır ehlindendir. Bunların mürselleri bizim nezdimizde makbuldür." demiştir.

[130] Mürsel rivayeti başka biri müsned olarak rivayet etmeli, şeyhleri birbirinden farklı olan başka bir râvinin onu mürsel olarak rivayet etmeli, sahâbe kavli ile takviye edilmiş olmalı, o rivayeti ulemanın çoğunluğunun kavli ile takviye edilmiş olmalı, o rivayeti âdil bir kişi tarafından irsal edildiği bilinmeli. Bkz. Tehânevî, *Kavaid*, s. 138; Ayrıca usul alimleri bu şartlara ilave olarak kıyasın mürsele muvafakatını da eklemişlerdir. Bkz. Suyûtî, *Tedrîb*, s.122.

İrsal ve tedlis hüküm yönünden aynıdır. Eğer tedlis yapan râvi üçüncü asrın sika râvilerinden ise irsalleri gibi tedlisleri de mutlak olarak makbuldür.

Müellif muallak, mu'dal, munkatı' rivayetlerin usul âlimleri nezdinde mürsel olarak tanımlandığını belirtmiştir. Dolayısıyla mürsel rivayet hakkındaki hükümler bu rivayetler için de geçerlidir. Aynı şekilde İmam Mâlik, Ebû Hanîfe, Şâfiî, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Ebû Yusuf ve bu âlimler gibi ilk üç asır ehlinden sikaların belağları makbuldür. Bahsi geçenlerin dışındakilerin belağlarına gelince eğer Buhârî, Ahmed b. Hanbel vb. sikalar o rivayetleri de onların müsnedlerini rivayet ettikleri gibi rivayet eder ve cezm sigası da kullanırlarsa ittifakla makbuldür. Aksi durumda kabul edilmez.

Altıncı Bölümde (s. 165-166) muhtelif vecihlerden rivayet edilen hadis olarak tanımlanan muzdarib hadis hakkında olup, ızdırabın bazen isnadda bazen metinde bazen de her ikisinde de olabileceği ifade edilmiştir.

Müellif, bir hadiste huffâz üzerindeki ihtilafın o hadisin ancak iki şartla muzdarib olmasını gerektirdiğini ifade eder. Bu şartlardan ilki, ihtilaf vecihlerinin birbirine eşit olup, ihtilaflı kavillerden biri tercih edildiğinde o takdim edilir. Sonuç olarak sahîh hadis tercih edilmeyen kaville illetlendirilmez. İkincisi ise ihtilaf vecihlerinin birbirlerine eşit olmasıyla birlikte hadislerin arasını cemetmenin muhaddislerin kurallarına göre mümkün gözükmediği ve hafızın hadisi tam olarak zabt etmemiş olduğuna zann-ı galibin hasıl olmasıdır. Böylece bu rivayete tek başına muzdarib hükmünün verileceğini açıklamaktadır.

Yedinci bölümde (s. 167- 287) müellif, cerh ve ta'dilin usulü, lafızları ve cerh sebeplerini ele almıştır.[131]

Müellif, mübhem cerhin kabul edilemeyeceğini ve hiç kimsenin tevsik etmediği kimse hakkında kabul edileceği görüşündedir. Ta'dîl, sebebi açıklanmaksızın mübhem olarak ifade edildiğinde makbuldür. Çünkü ta'dîlin sebebi çoktur. Cerh ise ancak cerhin sebebi beyan edildiğinde makbuldür. Çünkü cerh sadece tek bir şey sebebiyle de meydana gelebilir. Cerhin sebepleri hususunda farklı görüşleri benimseyerek

[131] Kitabın cerh ve ta'dîl bahsinde, İmam Leknevî'nin *er- Raf'u ve't-Tekmîl fi'l-cerh ve't- ta'dîl* kitabından faydalı nakiller aktarmakta ve nakillerin üzerine birtakım yeni kurallar eklemektedir. Bu yönüyle Leknevî'nin kitabından ayrılmaktadır. Aynı zamanda bu kitap İmam Leknevî'nin *er-Raf'u ve't-Tekmîl*'indeki gayretini bu eklemiş olduğu ilaveler açısından tamamlayıcıdır. Böylece müellif, İmam Leknevî'nin kurduğu ve mükemmel bir şekilde inşa ettiği binanın son tuğlasını koymuş oluyor. Bkz. Tehânevî, *Kavâid (Muhakkikin ön sözü)*, s. 3

birbirlerinden farklı düşünebilirler. Kişi kendi görüşü gereği cerh kabul ettiği hususu hakikatte cerh sebebi olmasa bile cerh olarak kabul edebilir. Bundan dolayı cerh sebebinin açıkça beyan edilmiş olması gerekmektedir.

Bir râvide cerh ve ta'dîl bir araya gelir ve ikisi de mübhem olursa ta'dîl öncelenir. Eğer cerh müfesser, ta'dîlde mübhem olursa cerh öncelenir. Ta'dîl de müfesser olursa mesela; ta'dîl eden âlim "cerhte bulunan kişinin zikretmiş olduğu sebebi biliyorum fakat o kişi tevbe etti ve hali de düzeldi" derse bu durumda ta'dîl öncelenir. Fukaha ve usulcüler nezdinde en sahîh görüşün bu olduğunu ifade etmektedir.

Adalet ve imameti ümmet nazarında sabit olan bir kimse hakkında cerh müfesser de olsa dikkate alınmaz. Bu şekildeki birisinin rivayet etmiş olduğu hadis, hasen değil bilakis sahîhtir.

Cerhte bulunan kişi imamlardan ya da ümmetin meşhur ulemasından bile olsa her cerh edenin sözü ile amel edilmez. Onun cerhini kabulüne birçok mani olabilir. Genellikle onun cerhini kabul etmeye engel bir husus bulunmaktadır. Bu durumun ulemanın dikkatinden kaçmayan çeşitli şekilleri vardır. Bunlar:

1. Cerh eden âlimin bizzat kendisinin mecruh olması. Bu kişinin cerhini kabul etmeye yeltenilmez. Ta'dîli de başkalarına muvafık olmadıkça kabul edilmez.
2. Cerh eden âlimin cerhinde şiddetli ve aşırıya kaçanlardan olması. En küçük bir haslette bile müteşeddit davranıyor olmaları.
3. Ulemadan bazı münekkidler sadece belli bir bölgenin veya mezhebin mensuplarını tenkidde aşırıya kaçmışlardır. Cüzcâni, Zehebî, Dârekutnî, Hatîb-i Bağdâdî, İbnü'l-Cevzî gibi.

Hadis ve fıkıh imamlarından müteşekkil cumhur ulema rivayetin kabul edilmesi için râvide aranacak şartlar hakkında icma etmişlerdir. Âdil, zâbıt, Müslüman, bâliğ, âkil, fısk sebeplerinden ve murûet vasfını zedeleyici sebeplerden uzak, müteyakkız, hafızasından rivayet ediyorsa hâfız, kitaptan rivayet ediyorsa kitabını muhafaza etmeli, hadisi mana ile rivayet ediyorsa, manasını bilmelidir. İrsâl, tedlîs, fıkıhla meşguliyet, şer'an meşru bir sultanın altında çalışmak, ata binmek, binek hayvanlarını yarıştırmak, çok konuşmak, az rivayette bulunmak, şeyhlerinin ve rıhlelerinin az oluşu gibi râvide bulunan kusurların hiçbiri râvinin adalet ve zabtını zedeleyici unsurlar değildir.

Kendisinden hadis rivayet edilen kişi rivayetini inkar ediyorsa şu iki hususa dikkat edilir. İlki eğer "yalan söylüyorsun ben sana böyle bir şey söylemedim" şeklinde kesin bir ifade ile inkar ediyorsa ittifak ile hadisle amel edilmez. İkincisi "ben bu hadisi rivayet ettiğimi hatırlamıyorum ya da bilmiyorum" gibi ifadeler de olduğu zaman Ebû Yusuf, Kerhî, Ahmed b. Hanbel'e göre amel edilmez. İmam Muhammed, Şâfiî ve Mâlik'e göre amel edilebilir.

Hanefî mezhebine göre râvi rivayetine açıkça aleyhine amel etmesi durumunda, bu rivâyetle amel terkedilir. Râvinin rivayetine muhalif ameli rivayetten önce ise veya önce mi sonra mı olduğu bilinmezse bunun cerh olarak sayılamayacağını belirtmişlerdir.

Sahabî veya sahâbenin amelinin bir hadise aykırı olması durumu iki ihtimal dahilindedir. Birincisi; Eğer hadis sahâbeye ulaşmama ihtimaline imkan vermeyecek kadar zahirse sahabe ameli hadisin ta'nını gerektirir. İkincisi ise sahâbeye ulaşamama durumu mevcutsa sahâbe ameli hadisin cerhini gerektirmez.

Cumhur ulema sahâbenin adaleti hususunda ittifak etmişlerdir. Sahâbelerin hepsi âdil kabul edildiğinden dolayı onların bilinmemesi hadisin sıhhatine zarar vermez. Kendi ve adaleti bilindiği halde ismi ve nesebi bilinmeyen kimsenin rivayetleri ittifakla kabul edileceğini belirttikten sonra *Sahîhayn*da bu çeşit çok râvi olduğu söylemiştir.

Sahâbe dışında kalan mestur râvilerin rivayetinin ise kabul edileceğine dair görüşlerden maksat; onunla amelin cevâz ifade ettiğidir ve vücûbiyet ifade etmemesidir.

Adalet râvinin yaygınlığı ve şöhreti sebebiyle de sübut olur. Ehl-i hadis ve diğer ilim ehillerinin arasında adaletinin şöhret bulması ve adaleti ile övülen kimseye bu durum adaleti için yeterlidir. Bu durumda olan kişi için herhangi bir âlimin onu ta'dîl etmesine gerek yoktur dedikten sonra müellif "Ebû Hanîfe, Mâlik, Süfyân es-Sevrî, Süfyan b. Uyeyne, Evzaî, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Ebû Yusuf, Ahmed b. Hanbel, Leys, Şu'be, İbnü'l-Mübârek, Veki', İbn Maîn, İbnü'l-Medînî ve buna benzer âlimler hakkında adalet vasfından sual edilmez." demektedir. Zikredilen bu ulemanın adaleti, gerek muhaddislerin gerekse de diğer ilimlerde temâyüz eden ulema nezdinde şöhret bulmuştur.

Müellif, râviden cehâletü'l-ayn nasıl kalkar başlığında cumhurun görüşüne göre iki âdil râvinin kendisinden rivayette bulunmasıyla bu durumun kalkacağını fakat adaletin sabit olmayacağını ifade etmiştir. Eğer 'bana bir sika rivayet etti' diyen râvi

sika birisi ise mezhebimize[132] göre bu türden olan ta'dîl ilk üç asırdan bir kimse hakkında olduğu takdirde kabul edilir. Çünkü ilk üç asrın meçhulü bize göre hüccettir. Başka asırlardan olursa kabul edilemeyeceğini açıklamaktadır.

Tehânevî, sadece sikadan rivayet edenler başlığında Yahya b. Saîd el-Kattân, İbn Mehdî, Mâlik, Şu'be, Saîd b. Müseyyeb, Muhammed b. Sîrîn, İbrahin en- Nehâî, Yahya b. Maîn, Yahya b. Ebû Kesîr, et-Tâî, Süfyan b. Uyeyne, Ahmed b. Hanbel'in şeyhlerinin hepsi, Ebû Hanîfe'nin şeyhlerinin tamamı, Şâfiî'nin kendisinden rivayet ettiği ve haklarında sükut ettiği kimseler, İbn Ebî Zi'b'in Ebû Câbir el-Beyâzî haricindeki rivayette bulunduğu kimseler, Nesâî'nin kendisinden rivayette bulunduğu kimseler ve *Müctebâ* adlı eserinde kendisinden tahricde bulunup hakkında sükut ettiği kimseler, Buhârî'nin kendisinden rivayette bulunduğu râvilerin tamamı, aynı şekilde Buhârî'nin *Târih* adlı eserinde zikrederek ta'nda bulunmadığı kimseler, Müslim'in kendilerinden hadis rivayet ettiği yada hadisini tahrîc ettiği kimseler, Ebû Dâvûd ve onun *Sünen*'inde hadisi hakkında sükut ettiği kimseler, Bakî b. Mahled, Harîz b. Osman'ın şeyhlerinin tamamı, Taberânî'nin *el-Mizan*'da taz'if edilmemiş şeyhlerinin tamamının sika olduğunu kabul etmektedir.

Hanefî mezhebine göre bidat küfre delalet ediyorsa bid'at ehlinin rivayeti usulcülerin çoğunluğuna göre kabul edilmez. Eğer bidat fiili fıska delalet ediyorsa bid'at ehli sika ve adil olmayla beraber bu eylemi de yayma gayreti yoksa rivayetinin kabul olunacağı yönündedir.

Müellif ircâ ve teşeyyu'nun ikiye ayrıldığını belirterek, ircâyı te'hir etmek anlamında kullanıldığını sahâbe arasında cereyan eden olaylar hakkında sükut etmenin konuşmaktan evla olduğunu belirtmiştir. Eğer bir kimse aralarında meydana gelen savaşlardan dolayı sahâbelere verilecek hükmü Allah'a havale ederek tevakkuf ederse bu kişi ehl-i sünnettendir ve verâ sahibi olduğunu belirtmiştir. Fakat kişinin ircâsı da günahların zararı yoktur sözünden dolayı verilmişse bu kişinin dininde itham edileceğini ifade etmiştir. Teşeyyu' hakkında ise Hz. Ali'yi (r.a.) sevmek ve onu diğer sahâbîler takdim etmektir. Kim onu Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer'e (r.a.) tercih ederse o halde bu tavrı sergileyen kişi Râfizî ismini alacağını aksi durumda sadece şiî olacağını beyan eden Tehânevî, kişinin buğz ve sövme gibi söz ve fiilleri varsa bunun râfizîlikte aşırılık olduğunu ifade etmiştir.

[132] Zafer Ahmed et-Tehânevî Hanefî mezhebine mensuptur.

Müellif ta'dil lafızlarını altı kısımda incelemiştir. Birincisi, muhaddisler nezdinde ta'dil mertebelerinin en yükseği olup mübalağa işaret eden bir vasıfla vasıflandırılması veya ism-i tafdîl kalıbında bir kelimeyle ifade edilmesidir. İkincisi, Tevsîk lafzının tekrar edilmesidir. Üçüncüsü, Tevsîk lafzının mükerrer olarak zikredilmemiş olduğu mertebedir. Dördüncüsü, sadûktur ve doğru sözlüdür vb. kavramların kullanılmasıdır. Beşincisi, şeyhtir, doğruluktan uzak değildir gibi terimleri kullanılmasıdır. Altıncısı ise sâlihu'l-hadîs ve türevleri kavramları kullanılır demektedir.

Cerh lafızları da altı mertebeye ayrılmaktadır. Birincisi, râvi hakkında leyyinü'l-hadîs denildiği zaman ta'dile en yakın olan mertebe kastedilir. İkincisi, râvi hakkında kavî değildir denildiği zaman ikinci mertebe kastedilir. Üçüncüsü, bir râvi hakkında zaîfü'l-hadîs denildiğinde bu üçüncü mertebe kastedilir. Dördüncüsü, hadisi reddedildi denildiğinde dördüncü mertebe kullanılır. Beşinci, falanca kişi yalancılıkla veya hadis uydurma ile itham olunur denildiğinde bu beşinci mertebedir. Altıncısı, falanca kişi yalancıdır veya deccaldır denildiğinde altıncı mertebe kastedilir.

Tehânevî tembih başlığını on bölümde incelemiştir. Birinci tembihte, Buhârî'nin hadisi terkedilen râviler hakkında سكتوا عنه ve فيه نظر bu ifedelerini kullandığından bahsetmektedir. İkinci tembihte, bu münker hadistir, münkeru'l-hadîs ve o münkerden rivayet eder lafızları arasındaki farkları açıklar. Üçüncü tembihte, İbn Maîn'în bir kimse hakkında söylemiş olduğu انه ليس بشيء ifadesinden muradın o râvinin kuvvetli bir cerhle cerh edildiği anlamında olmadığını açıklamıştır. Dördüncü tembihte, muhaddislerin râvinin zayıflığına hükmetmesinin bazen kendisinden daha sağlam bir râviye nisbetle olduğunu ifade etmişlerdir. Beşinci tembihte, Ebû Hâtim'in bir râvi hakkında meçhuldür sözünden maksadın genellikle râvininin zatının değil vasfının bilinmediğidir. Altıncı tembih, ulemanın bir râvi hakkında kullanmış olduğu "bu falanca gibi değildir" sözünün cerhi gerektirmediği açıklanmıştır. Yedinci tembihte, ulemanın bir râvi hakkında "falanca kişinin rivayet ettiği hadislerin en münkeri şudur" sözünün hadisin veya onun râvisinin zayıf olmadığı açıklanmıştır. Sekizinci tembihte, ulemanın bir râvi hakkında "onun vehimleri vardır", "rivayetinde yanılır" veya "rivayetinde hatada bulunur" sözü râviyi sika derecesinden düşürmediği açıklanmıştır. Dokuzuncu tembihte, Ukaylî ve İbnü'l-Kattân'ın râviyi cerh olmayan bir sebeple râviyi cerh ettiklerinin açıklanmasıdır. Onuncu bölümde, ulemanın râvi hakkında "ömrünün sonunda hafızası

değişti veya ihtilat etti" lafızlarıyla cerh ettiğini bu durumun çokça olmadığı müddetçe cerh olmadığını açıklamıştır.

Müellif, faide bahsini dört başlık altında ele almıştır. Birincisi, Buhârî ve Müslim'in kitaplarını sadece sahîh hadislerden müteşekkil olduğundan dolayı ihtilat eden râvi bu ikisinin hadisini kitabına aldığı bir tarikle gelmişşe o rivayetin hüccet olduğunu ve bu râvinin o rivayeti ihtilattan önce dinlemiş olduklarına işaret ettiğini, ikincisi, bir râvi hakkında tevsîk ve taz'îfin bir arada zikredilmesi gerektiğini bir âlimin sadece o râvi hakkında tevsikini zikrettiği gibi taz'îfini de zikretmesi gerektiğini aynı şekilde taz'îf edilen bir râvi hakkında varsa tevsikinin de zikredilmesi gerektiğini belirtmiştir. Üçüncüsü, ulemanın duafâ ve mevzuât kitaplarında geçen " bu hadis sahîh değildir yada sabit değildir" ifadeleri o hadisin mevzu olduğunu ifade eder dedikten sonra bu ifadelerin aynısı ahkam kitaplarında geçerse bu hadisin mevzu olduğu anlamı çıkmayacağını burada kastedilenin sahîh hadisin altında bulunan hasen ve zayıf hadis olduğunu belirtmektedir. Dördüncüsü, bir râvinin yanılması, veya telkin kabul etmesi hadisin sahîh bir asıldan rivayet edilmemiş olması durumunda ona zarar verir demektedir.

Sekizinci bölümde (s. 288-304)[133] müellif, deliller arasında teâruz ve birini diğerine tercih metodunu şu şekilde açıklamaktadır: Hakiki anlamda şer'î delillerin birbirleri arasında teâruzun olmadığını belki ilk bakışta nassın vârid olduğu tarihi bilmeme veya nastan murad edileni anlamama hususundaki hata sebebiyle teâruz var gibi görünmektedir. Delillerden hangisinin mütekaddim hangisinin müteahhir olduğu biliniyorsa neshe hükmedilir. Hangisinin mütekaddim hangisinin müteahhir olduğu bilinmiyorsa biri tercih edilir. Tercih edilen nassın terki akla ve icmâya aykırı olur ve tercih de mümkün gözükmüyorsa zarurete binaen cem' edilir. Cem' de mümkün olmazsa ikisi de sâkıt olur. Sâkıt olmaları durumunda eğer varsa o ikisinin derece olarak aşağısındaki delillere bakılır. Teâruz iki ayet arasında ise haber-i vâhide, teâruz iki haber arasında ise sahâbe kavillerine veya kıyasa gidileceğini ifade etmiştir.

Dokuzuncu bölümde (s. 305-345) müellif üç imamın (Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî) biyografisinden bahsetmiştir. Tehânevî, Ebû Hanîfe bölümünü üç başlık altında ele almaktadır. İlk başlıkta Ebû Hanîfe'nin imamların

[133] Müellif, bu bölümün büyük bir kısmını Leknevî'nin (ö. 1304/1886) *Fevâtihu'r-Rahamût bi Şerhi Müsellemi's-Sübût* adlı eserinden ve Seyfeddin el-Âmidî'nin (ö. 631/1233) *el- İhkâm fî usûli'l-ahkâm* eserlerin naklettiğini beyan etmiştir. Bkz. Tehânevî, *Kavâid (Muhakkikin dipnotu)*, s. 294 vd.

imamı, ümmetin kandili, problemleri çözen, ilminin doğu ve batıyı kuşattığını ifade ederek "onun yüksek hallerinden ve menakıbından teberrüken bahsedilecektir. Çünkü onun makamı kusurlu kimselerin methiyelerinden fazlasıyla yüce ve yüksektir." ifadelerini kullanmıştır. İkinci başlıkta, müellif muhaddislerin çoğunluğunun bir kimsenin sadece likâ ve görme ile tâbiî olduğu sahâbe ile arkadaşlık kurmasını şart koşmazlar demektedirler. Ebû Hanîfe'nin ise sahâbeden bazı kimseleri gördüğü sabittir. Onun tâbiînden olduğu hususunda hiçbir şüphenin olmadığını Enes'i (r.a) gördüğünü muhaddis ve tarihçilerin çoğunluğu bunu açıkça beyan etmektedir demektedir. Üçüncü başlıkta Ebû Hanîfe hakkındaki methiyelere, onun hadis hafızı, sika bir imam olduğundan ve çok rivayette bulunduğundan bahsedilerek önde gelen ulemadan nakillerle bu durum ifade edilmiştir.

Müellif, ümmetin Ebû Hanîfe'nin fakîh, müctehid ve imam olduğu noktasında icma ettiğini zikrettikten sonra hadisler, sahâbe ve tâbiîn sözleri ve aralarındaki ihtilaflar iyice bilinmeden sünnet ve diğerlerindeki nâsih ve mensûh bilinmeden fakîh olunamayacağını belirttikten sonra ulemânın Ebû Hanîfe insanların en fakihi olduğu hakkında icma etmesi onun hadislerin büyük bir kısmını kendinde topladığını ve ezberlediğini kabul ettikleri anlamına geleceğini söylemiştir. Dördüncü başlıkta, Ebû Hanîfe'nin cerh ve ta'dîl, rivayet ve tahdîs usulüne dair sözlerinin sayılamayacak kadar çok olduğunu müteahhir ve mütekaddim ulema o sözleri nakletmeye ve amel etmeye devam etmişlerdir diyerek onun söz sahibi bir münekkid ve cerh ta'dîl sahibi olduğunu beyan etmiştir.

Ebû Yusuf hakkında ise Ebû Hanîfe'nin ashabının ilki ve en büyüğü olduğunu, İslam'da ilk kâdı'l-kudât olan ve usul-u fıkha dair kitapları yazan ilk kişi olduğunu, Ebû Hanîfe'nin ilmini dünyanın her tarafına yayan kişi olduğunu ifade etmiştir. Hadiste ise hâfız, sika, sâhib-i sünne olarak tanımlamıştır.

Muhammed b. Hasan eş- Şeybânî, zamanının ender âlimlerinden biri olduğu, ilimler deryası, hadiste hâfız, dünya çapında bir fakihtir. Ebû Hanîfe'den fıkıh ve hadis dersleri Süfyân es-Sevrî, Kays b. er-Rebi', Ömer b. Zerr, Mis'ar İbn Kidâm ve başkalarından hadis dinlemiş, Şam'da Evzâî den Medine'de İmam Mâlik'ten de hadis dinlemiştir. Ayrıca *Muvatta*'nın râvilerinden biridir.

Muhtelif Meseleler Hakkında Tamamlayıcı Bilgiler (s. 346-436) kısmında müellif, eserinde zikri geçen meseleleri tamamlama adı altında kısa olarak vermiş olduğu bilgilerdir. Bu başlıklar şu şekildedir:

1) Bazı Âlimlerin İfadelerinin Cerh- Ta'dîl Açısından Kıymeti ve Derecesi:

Vâkidî'nin tevsîki, bir râvi hakkında cerhini söylemeksizin tevsikini nakletmenin tenkîdi, bir râviden âdil bir kimsenin rivayette bulunması râviyi tevsîk sayılamayacağı, bir râvi hakkında cerh ve ta'dîl birlikte bulunursa muteber olan çoğunluğun dediğinin mi yoksa ta'dîlin mi mukaddem olacağı hususunda genel kabulün sayı olarak daha çok ve sağlam kişilere itibar edileceğidir. Hanefî mezhebine göre cârihlerin sayısına bakılmaz ve cerh müfesser değilse ta'dîl kabul edilir.

Bir râviden sadece İmam Mâlik'in rivayet etmesi o râviyi meçhul olmaktan kurtarır. İbn Ebû Hatim veya Buhârî'nin bir râvi hakkında cerh'e dair sükut etmesi o râvi için tevsîk demektir.

Zehebî'nin *el-Mizân*'da cerh edilen râvilerin hepsini zikretmiş olup zikretmedikleri ya sikadır ya da mesturdur. *el-Mizân*'ın zayıf râvileri zikretmek için te'lif edildiği ve oradaki sika râviler ise haklarındaki süphe ve ithamların giderilmesi amacıyla zikredilir.

İbn Adî'nin "İbn Maîn'in tanımadığı herkes meçhuldür" sözünü reddederek herkesin kendi beldesi veya yakın yerlerdeki insanları daha iyi tanıyacağı ifade eder.

Ahmed b. Hanbel'in herhangi bir râvi hakkında "ehl-i hıfzdan değildir" sözünün anlamı İmam Ahmed'in rical hususundaki mezhebinin Hanefîlerin mezhebi gibi olduğu, *Müsned*'indeki şartı, oğlunun ve el-Katî'nin ziyadeleri, önceki muhaddislerin kitaplarında takip ettikleri yol kezzâblardan rivayet etmemektir. İbnu'l-Müzhib ile el-Katî'nin rivayetleri de metin ve isnadı muhkem olmayan rivayetlerdir.

Buhârî'nin *Sahîh*'inde İsmâil b. Ebî Üveys'in hadislerinin sahîh hadislerden olduğunu ve *Sahîhayn* râvileriyle mutlak olarak değil ancak belli şartlarla ihticac edilir.

Buhârî ve Müslim bazen zayıflığı hususunda icma edilen râvilerden, başka râviden gelen rivayet ile ilgili olarak rivayette bulunabilir.

Buhârî'nin "İsnadında nazar vardır" sözü râvinin mutlak olarak zayıf olmasını gerektirmez.

Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim'in bir râvi hakkında cerhte bulunmamaları onu tevsîk etmeleri demektir. Cârihin bir râviyi tekzib etmesi müfesser olmadıkça o râviye etki etmez.

İbn Maîn'in "Asım ismindeki her râvi zayıftır" sözü umumi bir kâide değildir ve bazı râviler hakkındaki "o hiçbir şey değildir." Sözünden maksadın o râvinin rivayetinin az olduğudur.İbn Maîn'in bir râvi hakkında söylemiş olduğu "o hiçbir şey değildir." ifadesi ile o râvinin belli bir hadisinin taz'îfi kastedilir.

Berdîcî'nin münkeru'l-hadîs sözünden murat ferd hadistir.

Buhârî'nin "falanca kişi bize tahdîs etti" tabirinden "bize falanca söyledi" ifadesine geçmesinin sebebi mevkuf ve kendisine göre isnadında ihticac edilemeyecek bir râvi bulunan merfû rivayetler için kullanır.

2) Cerhi Gerektiren ve Gerektirmeyen Sebepler

Bir râvi hakkındaki "bu kişi kavî değildir" sözü hafif bir cerhtir.

Cerh ve ta'dîl zan üzerine mebni olduğu ve dolayısıyla cârih hata ve vehm sonucu cerh edebilir.

Herhangi bir ihtiyaç için sultana gitmek cerh sebebi değildir.

Âlimlerin "o son derece kuvvetli değildir" ifadesi nisbî bir taz'iftir.

Bir râvi hakkında "kavî değildir" sözü hafif bir cerhtir.

Râvi'nin sika olması durumunda şiîlikte aşırıya kaçması cerh sebebi değildir.

Mübhem olan telyîn makbul değildir.

Hisbe görevini ifa etmek cerh edici bir sebep değildir.

Dünyevi düşmanlıktan kaynaklanan cerh muteber değildir.

Râvi üzerinde buluna şüpheden dolayı cerh edilmesi makbul değildir

Râvinin bid'at ehlinden bir kişiye kendisinde var olan özelliklerden dolayı onu övmesi o râvinin cerh edilmesini gerektirmez.

Zayıf bir râvinin rivayetinden dolayı sika râvinin cerh edilmesi zayıftır, akranının cerhi ise ancak beyanla kabul edilir.

Halku'l-Ku'an meselesinde tevakkuf cerh sayılmaz.

Bid'at ehli bir râvinin sika bir kişi hakkındaki cerhi merdûttur.

Bir râvinin ehl-i re'yden olması sebebiyle cerh edilmesi cerh sayılmaz.

Hususî bir sebepten dolayı verilen umumî bir cerh hükmü makbul değildir.

Sika bir râvi Hâkim'e kılıç çekmesi sebebiyle cerh edilmez.

Nâsıbî olup yüz çevirme hususunda da aşırı davrandığından dolayı Cûzecânî'nin yapmış olduğu cerh kabul edilmez.

Muâsara sebebiyle yapılan cerh merdûdtur.

Bir râvi hakkında mütekaddim ulemanın tevsîki varsa müteahhir ulemanın cerhine itibar edilmez.

Bir bid'at ehlinin diğer bid'at ehli hakkında söylediklerine kulak verilmez.

Râvinin bid'at ehli olması yalancı veya bid'atine davet eden biri değilse rivayetleri ta'n edilmez.

Âdil bir kimse cerh edilmiş birinin sözüyle cerh edilemez. Ayrıca Beyhakî ve emsallerinin kendisiyle cemaatin ihticac ettiği bir kimse hakkında cerhleri o râviyi etkilemez.

Sarîh tevsîk olduğu takdirde cârihin zannına itibar edilmez.

Yapılan iş şer'î açıdan câiz olması durumunda sultanın emrine girmek cerh sebebi değildir.

Cerh edenlerin çok oluşu o râvinin cerhini gerektiren genel daimî bir illet değildir.

Sika bir râvinin bazı münker hadisleri rivayet etmesi onun sika oluşuna zarar vermez.

3) Bazı Cerh Meselelerine Yaklaşımı

Tevsîk edilmiş bir râvi hakkındaki tenkid ifadeleri o râvinin hadisini sahîhu'l-isnâd derecesinden kaviyyü'l-isnad derecesine indirir.

Muhtelefun fîh olan bir râvinin hüccetliği müttefekun aleyh olanın aşağısındadır.

Hadisin tashîhi ve ricâlin tevsîki için Buhârî'nin bilgisi yeterlidir. Aynı şekilde emsallerinin de bilgisi yeterlidir.

Bir şeyhten rivayette bulunan râvilerin ızdırabı, bu ızdırab râvilerden olması halinde bu durumun şeyhe bir tesiri yoktur.

Bir râvi bazen hata, bazen de isabette bulunması durumunda İmam Ahmed'e göre sâkıtü'l-hadîs olduğu ve bazen tek bir hadisten dolayı da râvinin taz'if edildiği olmuştur.

Asıllarda hoş karşılanmayan bazı durumlara mütâbaatlarda göz yumulur. Buhârî sadece sika râvilerden rivayette bulunur.

Buhârî muhtelit bir râviden rivayette bulunduğunda onun ihtilâttan önceki hadislerini rivayet eder. İhtilattan sonra rivayetlerini ise âlimlerin üzerinde ittifak ettiklerinden seçmiştir. Buhârî'nin muhtelit birinden yapmış olduğu rivayetin, ihtilattan önce alındığına hamledilir.

Buhârî Sahîh'inde mütâbaât amacıyla zayıf râviden hadis tahrîc etmiştir.

İmam Şâfiî'nin hadislerinin az olması ve Ebû Hanîfe'nin hadislerinin az olduğu sözünden muradın onlardan hadis tahdis edenlerin az olduğudur.

"Onu terketti" sözü ile "ondan rivayette bulunmadı" sözü arasında fark vardır.

Râvinin semâ'ının râvinin ihtilâtından önce veya sonra mı olduğu hususundaki tereddütün hadisin zayıf kabul edilemeyeceğine delalet eder.

Terğîb ve terhîb hadislerinde Buhârî tesâhül göstermiştir.

Her bir sahîh hadisin sıhhati için ona bir başkasının mütâbaât etmesi şart değildir.

Sahâbî olduğu hususunda ihtilaf edilen herkes en azından tâbiî ve sika kabul edilir.

Ahmed b. Hanbel'in Müsnedi'nin hadislerinin çoğunluğu ceyyiddir. İçerisinde az sayıda zayıf hadis mevcuttur bunları da eserinden çıkarmaya başlamıştı ve oğlu Abdullah ise yalnızca babası nezdinde sika olanlardan hadis yazmıştır.

Muhaddislerden bazılarının Kur'an'ın mahluk olması meselesinden dolayı Buhârî'den rivayette bulunmayı terk etmişlerdir.

Buhârî'nin Ebû Hanîfe'den ayrılmasının sebebi Buhârî'nin Nuaym b. Hammâd ile arkadaşlık yapmasıdır.

Hasan'ın Ebû Hureyre ve Semûre'den semâı sabittir.

Râvinin zayıf olduğuna hükmetmek bazen kendisinden daha kuvvetli olana göre olabilir.

Kendisinden sadece bir kişinin rivayet ettiği kimse sika ve kendisiyle ihtitac mümkün olabilir.

Kadın râviler mestur veya sikadır.

Tashîh ve tazîf ictihâdî bir iş olup aynı kişi hakkındaki görüşler birbirinden farklı olabilir. *Sahîhayn*'ın tenkid edilmesi bu bağlamdadır.

Cerh ve ta'dîl âliminin Arap Dili'ni iyi bilmesi gerekir.

Râvide bulunan birtakım zayıflıklar mütabaatla ortadan kalkar.

Câribin zayıf, mecrûhun da sika olması durumunda cerhin bir önemi yoktur. Ebû Hanîfe hakkındaki ta'nların durumu bu şekildedir.

Râvinin zayıf olması tüm rivayetlerinin zayıf olduğu anlamına gelmez.

Büyüklerin muhtelitlerden yapmış olduğu rivayetler sıhhate hamledilir.

Cerh ancak doğruluğu araştırıldıktan sonra kabul edilir.

Râvinin rivayet ettiği hadisi ezberlemesi hadisin sıhhat şartlarından değildir.

Ulemânın "sirkat-i hadisle itham edilmiştir." sözü müphem bir cerhtir.

Bir kitaptan hadis rivayet eden muhaddis o hadisleri ezberlememiş olmasından dolayı ayıplanmaz.

Hafızanın kuvvetli oluşu ve hatanın azlığı hafızadan hafızaya değişen nisbî bir durumdur.

Bazı râvilerin bir şeyh hususunda mutkin olup bir başkasında zayıf olabilir.

Bir râvinin şâz rivayetlerinin çoğalması halinde onu hadislerinin şâz olduğuna hükmedilir.

Münekkidin bir râvi hakkında hem cerh hem de ta'dîl edici iki ayrı kavli varsa ta'dîl edici kavli tercih edilir.

İmamların bir râviye itimat etmesinin râvi hakkında söylenmiş olan telyîni zayıflatır.

Mütekaddim ulema tesâhülün azından bile kaçmıştır.

Buhârî ve Müslim'in şeyhleri hadis ilminde bu iki imamdan öndedir.

4) Bazı Râviler Hakkındaki Değerlendirmeleri

Ebû Dâvûd münkerliği "ihtilaf" lafzıyla ifade eder.

Bazı râvilerin meçhul kabul edilmesinde Zehebî gevşektir.

Ebû Zür'a sebebini beyan etmeden cerh eder.

İbn Hazm, İbn Hibbân, Ebû Hâtim, Ali b. Medînî ve Yahya el-Kattân cerh hususunda müteşeddittirler.

İsmâîlî'nin Buhârî'yi Abdullah b. Sâlih el-Cühenî'den ta'liki sebebiyle tenkit eder.

İbn Sa'd'ın cerh hususundaki tutarsızdır.

Şeyhlerin ve onlardan rivayette bulunan râvilerin terceme-i hallerinin zikredilmesi hususunda İbn Hacer'in usulü ile Mizzî'nin usulü farklıdır.

İbn Adî'nin kitaplarında garip hatalar vardır ve onun sözlerini dikkat etmek gerekir.

Râvinin re'yinden dolayı ayıplanması merdûdtur. Sika olan İbâzî'nin rivayetinin makbul olduğunu ve Buhârî'nin de bunu *Sahîh*'inde kabul etmiştir.

Buhârî müdellis bir râviden rivayet etmişse onun yalnızca semâ'ını tasrih ettiği hadisleri kitabına almıştır.

Hemmâm b. Yahya el-Basrî'nin hayatının son zaman diliminde rivayet ettiği hadisler önce rivayet ettiği hadislerden daha sahîhtir.

Onuncu bölümde (s. 469-474) müellif, *İ'laü's-sünen'de* ve onun mukaddimeleri olan *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs* ile *İncâu'l-vatan ani'l-izdirâi bi İmâmi'z-zaman* adlı eserlerinde kullanmış olduğu kendine has ıstılahları açıklamaktadır.

E. Kaynakları

Bir eserin ilmî nitelik taşıdığını ortaya çıkaran kriterlerden biri de kullanılan kaynaklar ve bunların kullanılış biçimidir. Nitekim inceleme konusu yapılan eserin muhakkiki Abdulfettah Ebû Gudde, Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin ricâl, mustalah, usul, fıkıh, tahrîc, hadis şerhleri ve tarih gibi birçok farklı kaynağı bir bütünlük ve ahenk içinde kullandığını belirtmiştir.[134] Burada müellifin telifte yer verdiği kaynaklar ele alınacaktır.

1. Hadis

a. Usul Eserleri

1. *Tedrîbu'r- râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*: Eser, Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505) aittir. *Tedrîbu'r-râvi,* Nevevî'nin İbnü's-Salah'ın *Mukaddime*'sinin ihtisarı olan *et-Takrib*'in şerhidir.[135] Bu esere 75 yerde atıfta bulunulmuştur.

---

[134] Tehânevî, *Kavâid (Muhakkikin Önsözü),* s. 2

[135] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, ts, c. 1, s. 465; es-Seyyidü'ş-Serîf Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *er-Risâletü'l-mustatrafe li beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerrefe (Hadis Literatürü)*, trc. Yusuf Özbek, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 431; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İFAV, İstanbul, 2015, 18.bs., s. 227-228; Halit Özkan, "Suyûtî", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2010, c. 38, s. 193.

2. *Şerhu'n-Nuhbe Nüzhetü'n-Nazar fi Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker*: Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). İbnü's-Salâh'ın hadis ilimlerini altmış beş nevi halinde incelediği *Mukaddime*'sinin buna kırk nevi daha eklenerek yapılmış bir muhtasarı olup müellifi tarafından *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker* adıyla şerhedilmiştir.[136] Söz konusu esere 19 defa yer verilmiştir.
3. *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*: Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605). İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker* adlı eserine yapmış olduğu şerhtir.[137] Eserden 3 defa nakil yapılmıştır.
4. *Mukaddimetü İbni's-Salâh (Ulûmu'l-hadîs, Aksa'l-emel ve'ş-şevk fî ulûmi hadîsi'r-Resûl:* Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245). İbnu's-Salâh bu eserinde terimlerin tariflerini yapmaya ve örneklendirmeye çalışmış, konuyla alakalı âlimlerin görüşlerini vererek zaman zaman eleştirilerde bulunmuştur. Müellif konuyla ilgili zamanına kadar oluşan birikimi büyük ölçüde değerlendirmiş görülmektedir. Eser, yazılışından itibaren çok büyük alaka görmüş ve hakkında ihtisar, şerh, haşiye, nazım ve tercüme çalışmaları yapılmıştır.[138] Müellif bu esere 10 yerde atıfta bulunmuştur.
5. *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-Irâkî*: Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî (ö. 902/1497). Irâkî'nin *Ulûmu'l-hadîs*'i özet mahiyetinde kaleme aldığı 1002 beyitlik eserinin şerhidir. [139] Müellif bu eserden 12 kez iktibas yapmıştır.
6. *Kafvu'l-eser fî safvi ulûmi'l-eser*: Ebû Abdillâh Radıyyüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. İbrâhîm b. Yûsuf el-Halebî el-Hanefî (ö. 971/1563). Hanefî mezhebine müntesip olmakla birlikte babası ve dedesi Hanbelî mezhebine müntesip olduğundan dolayı İbnü'l-Hanbelî olarak tanınmaktadır. Eser

[136] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 2, s. 1936; Kettânî, *er-Risâle*, s. 432; Çakan, *Hadis Edebiyatı,* s. 226-227; M.Yaşar Kandemir, "İbn Hacer El-Askalânî", *DİA*, İstanbul, 1999, c. 19, s. 523

[137] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 2, s. 1936; Kettânî, *er-Risâle*, s. 433; Ahmet Özel, "Ali el-Kârî", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1989, c. 2, s. 404.

[138] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 2, s. 1162; Kettânî, *er-Risâle*, s. 430; Çakan, *Hadis Edebiyatı,* s. 222-224; Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2006, c. 31, s. 121-124; Abdullah Aydınlı, *Ulûmu'l-Hadîs (Hadis İlminin Ana Konuları Bilgisi)*, İFAV, İstanbul, 2019, 1.bs., s. 20.

[139] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 1, s. 156; Kettânî, *er-Risâle*, s. 431.

kendisinden önceki İbn Hacer'in *Nuhbetu'l-fiker* adlı eseri ve İbnu's-Salâh'ın *Mukaddime*'sinin muhtasarı olmakla beraber hadis usulü konularını Hanefî mezhebine göre ele alan usul eseridir.[140] Söz konusu esere 24 defa yer verilmiştir.

7. *el-Kifâye fî (ma'rifeti usûli) ilmi'r-rivâye*: Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî (ö. 463/1071). Mütekaddimûn dönemine ait olan bu eser,137 bab ve dokuz fasıldan oluşmuştur. Eserde hadis usulünün kural ve prensipleri ele alınarak farklı görüşler gerekçeleriyle zikredilip tartışılmış, bazen de konular soru-cevap şeklinde incelenmiştir. [141] Eserden 4 defa nakil yapılmıştır.
8. *el-İfsâh bi-tekmîli'n-Nüket alâ İbni's-Salâh (en-Nüket alâ Ulûmi'i-Hadîs)*: Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). Irâkî'nin *et-Takyîd ve'l-îzâh*'ındaki *(Nüketü İbni's-Salâh)* elli kadar görüşüne İbn Hacer'in yönelttiği bazı tenkitleri ihtiva etmektedir.[142] Müellif bu eserden 2 kez iktibas yapmıştır.
9. *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*: Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî (ö. 794/1392). İbnü's-Salâh'ın *Mukaddimesi* üzerine yapılmış şerh çalışmasıdır.[143] Bu esere 1 kez atıfta bulunulmuştur.
10. *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs*: Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014). Ulûmu'l-hadîs kavramının ilk kullanıldığı eser olup elli iki neviden oluşmaktadır. Bu nevileri senedli bilgiler halinde açıklayarak kendinden önceki ulemanın konuyla ilgili değerlendirmelerini ifade ettikten sonra kendi görüşünü de açıklamaktadır. [144] Eserden 3 kez iktibas yapılmıştır.

---

[140] Bkz. Kettânî, *er-Risâle*, s. 444; Cevat İzgi, "İbnü'l-Hanbelî, Radıyyuddin", *DİA,* İstanbul, 2000, c. 21, s. 69; İbnü'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser fî safvi ulûmi'l-eser*, Mektebü'l-Matbuâti'l-İslamiyye, Halep, 2009, 3.b., s. 29.

[141] Bkz. Çelebi*, Keşf,* c. 2, s. 1162; Kettânî, *er-Risâle*, s. 314; Çakan, *Hadis Edebiyatı,* s. 219-220; Kamil Çakın, "el-Kifâye", *DİA*, Ankara: İSAM, 2002, c. 25, s. 564-564.

[142] Bkz. Çelebi*, Keşf,* c. 2, s. 1162; Kettânî, *er-Risâle*, s. 430; Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", s. 523.

[143] Bkz. Çelebi*, Keşf,* c. 2, s. 1162; Kettânî, *er-Risâle*, s. 430; Menderes Gürkan, "Zerkeşî, Bedreddin", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2013, c. 44, s. 289-290.

[144] Kettânî, *er-Risâle*, s. 314; İbrahim Hatipoğlu, "Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs", *DİA*, Ankara: İSAM, 2003, c. 28, s. 61-62; Çakan, *Hadis Edebiyatı,* s. 219; Ahmet Yücel, *Hadis Usulü*, İFAV, İstanbul, 2016, 28.bs., s. 64.

b. Başvurduğu Diğer Eserler

1. *Câmiu'l-Âsâr*: Eşref Alî b. Abdilhak et-Tehânevî el-Fârûkî el-Hanefî (1863-1943). Eşref Ali et-Tehânevî, Hanefî mezhebinin delillerini içeren *İhyaü's-Sünne* adlı eserinin müsveddelerinin kaybolması üzerine te'lif ettiği bu eseri namaz bahsinden öteye geçememiştir.[145] Söz konusu esere 3 kez yer verilmiştir.
2. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*: Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). Buhârî şerhleri içinde en büyüğü kabul edilmekle birlikte hadis tariklerini bir arada vermesi, şerh ve irab açısından ihtimallerden birini tercih etmesi bakımından üstün kabul edilir. Tekrar eden hadislerde şerh metodu olarak hadisin geçtiği her yerde Buhârî'nin maksadına muvafık açıklamalar yapar.[146] Bu esere 12 yerde atıfta bulunulmuştur.
3. *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-efâl*: Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî el-Hindî (ö. 975/1567). Müellifin Suyûtî'nin *Cemu'l-cevâmi', el-Câmiu's-sağîr* ve *Ziyâdetü'l-Câmiu's-sağîr* eserlerini esas alarak hazırladığı bu eserinde senedlerin hazfederek önce kavlî hadislere, ardından fiilî olanlara yer verip fıkıh konularına göre alfabetik olarak düzenlenmiştir.[147] Müellif bu eserden 3 kez iktibas yapmıştır.
4. *Sünenü't-Tirmizî (el-Câmi'u's-sahîh)*: Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmîzî (ö. 279/892). Eserin ön plana çıkan özellikleri; tertibinin mükemmel, hadis tekrarlarının bulunmaması, fukahanın kanaatlerine ve istidlal usullerine yer vermesi, hadislerin sıhhat durumlarını belirtmesi ve râvilerin künye ve lakaplarına dair bilgiler vermesidir.[148] Eserden 5 kez nakil yapılmıştır.

---

[145] Bkz. Tehânevî, *Kavâid*, s. 19; Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları,* s. 163

[146] Bkz. Çelebi*, Keşf,* c. 1, s. 541; Kettânî, *er-Risâle*, s. 401; Çakan, *Hadis Edebiyatı,* s. 195-197; Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1993, c. 7, s. 119-120; Mücteba Uğur, *Hadis Edebiyatı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, 1bs., s. 248.

[147] Bkz. Çelebi*, Keşf,* c. 1, s. 597; Kettânî, *er-Risâle*, s. 386; Çakan, *Hadis Edebiyatı,* s. 151-152; İbrahim Canan, "Kenzü'l-ummâl", *DİA*, Ankara: İSAM, 2002, c. 25, s. 262-263.

[148] Bkz. Çelebi*, Keşf,* c. 1, s. 559; Kettânî, *er-Risâle*, s. 4; Çakan, *Hadis Edebiyatı,* s. 98-103; Abdülaziz b. Şah Veliyyullah Dehlevî, *Büstânü'l-Muhaddisîn*, trc. Ali Osman Koçkuzu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, 1bs., s. 196; Ayrıca bkz. Ebû Îsâ et-Tirmîzî*, Sünenü't-Tirmîzî*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996, c. 1, s. 7 vd.

5. *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*: Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277). Bu eser *Sahîh-i Müslim*'in en önemli şerhlerinden biri olmakla birlikte eserde hadis senedlerindeki râviler araştırılmış, kapalı ve birbirine teâruz eden hadisler açıklanarak genişçe şerh edilmiş ve hadislerden çıkan hükümlere yer verilmiştir. Ayrıca hadisin delil değeri çeşitli âlimlere göre belirtilmiştir.[149] Mezkûr eserden 4 kez alıntı yapılmıştır.
6. *Hedyü's-sârî*: Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). Bu eser *Fethu'l-Bârî*'nin mukaddimesi olup on fasıldan oluşmaktadır. Buhârî'nin eserini tasnif sebebi, muhtevası ve yöntemi, hadisleri takti' ve ihtisâr etmesi, muallak hadis nakli, garib lafızların şerh edilmesi, isim, lakap, neseb ve künyelerden müşterek olanların açıklanması, mühmel isimlerin ortaya çıkarılması, Dârekutnî gibi münekkitlerce tenkid edilmiş hadislerin değerlendirilmesi, cerh edilmiş ravilerin tetkiki ve *Sahîh*'teki hadislerin sayısı gibi konular mukaddimede ele alınmıştır.[150] Bahsi geçen bu esere 122 kez atıfta bulunulmuştur.
7. *Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfiiyyi'l-kebîr (et-Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'ş-şerhi'l-Vecîzi'l-kebîr)*: Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *el-Vecîz* adlı eserinin Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfiî'ye (ö. 623/1226) ait şerhi *olan Şerhu'l-Kebîr*'deki hadislerin tahrîcini ihtiva eden eserdir.[151] Eserden 2 kez alıntı yapılmıştır.
8. *et-Tahkîk fî ehâdîsi't-ta'lîk (et-Tahkîk fî ehâdîsi'l-hilâf)*: Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (İbnü'l-Cevzî) (ö. 597/1201) Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın (ö. 458/1066) *et-Ta'lîku'l-kebîr fi'l-mesâili'l-hilâfiyye beyne'l-eimme* adlı eserini esas alarak kaleme aldığı bu eserini fıkıh kitaplarının metoduna göre tertip etmiş, önce Hanbelî

[149] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 1, s. 557-558; Kettânî, *er-Risâle*, s. 403; Çakan, *Hadis Edebiyatı,* s. 193-194; Abdülgani ed-Dakr, *el-İmamu'n Nevevî Şeyhu'l-İslâm ve'l-Müslimîn ve Umdetü'l-Fukahâ ve'l-Muhaddisîn,* Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1994, 4.bs., s. 162

[150] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 1, s. 547-548; Kettânî, *er-Risâle*, s. 401; Çakan, *Hadis Edebiyatı,* s. 195-197; İbn Hacer Askalânî, *Hedyü's-Sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî*, Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, Beyrut, 2013, c. 1, s. 4 vd.

[151] Kettânî, *er-Risâle*, s. 392; Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", s. 521-522; Ahmet Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri*, s, 406,430.

mezhebinin, ardından diğer mezheplerin delil ve görüşlerine yer vererek hadisleri sıhhat derecelerine göre sıralamıştır. Ayrıca rivayetlerdeki ihtilâf noktalarını ve fıkhî açıdan sonuçlarını da açıklamıştır.[152] Müellif bu eserden 2 kez iktibas yapmıştır.

9. *Nasbu'r-râye li-tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye* : Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî (ö. 762/1360). Mergînânî'nin (ö. 593/1196) Hanefî fıkhına dair kaleme aldığı *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî* adlı eserin müellif tarafından bu eserdeki hadislerin tahrîcini yapmış olduğu bir kitaptır.[153] Mezkûr eserden 12 kez atıfta bulunulmuştur.
10. e*l-İstizkârü'l-câmî' li mezâhibi fukahâi'l-emsâr ve ulemâi'l-aktâr fîmâ tezammenehü'l-Muvatta' min meâni'r-rey ve'l-âsâr*: Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071). Muvatta'nın Yahya b. Yahya el-Leysî rivayetinin şerhidir.[154] *Muvatta* da bulunan müsned, mürsel ve belağ gibi her türlü rivayetleri şerhe konu edinmiştir. Rivayetleri zikrederken senedleri hazfetmiştir. Eserin adından da anlaşılacağı üzere İmam Malik'ten önce yaşamış ve onun hüccet kabul edip naklettiği bölge âlimlerinin ve fukahanın sözleri de şerhe konu olmuştur.[155] Söz konusu eserden 1 kez alıntı yapılmıştır.
11. *et-Taakkubât ale'l-Mevzûât*: Ebü'l-Fazl CelâlüddînAbdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfii (ö. 911/1505). Bu eser aynı müellifin *en-Nüketü'l-bedîât ale'l-Mevzûât* adlı eserinin muhtasarı olup İbnü'l-Cevzî'nin *Kitâbu'l-Mevzûat*'ını tenkid gayesiyle yazılmıştır.[156] Esere 2 defa yer verilmiştir.
12. *Cemu'l-cevâmi'*: Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfii (ö. 911/1505). Müellifin tüm hadisleri toplamak amacıyla

[152] Bkz. Çelebi*, Keşf,* c. 1, s. 379; Kettânî, *er-Risâle*, s. 337; Yusuf Şevki Yavuz, Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *DİA,* İstanbul, 1999, c. 20, s. 547.

[153] Bkz. Çelebi*, Keşf,* c. 2, s. 2036; Kettânî, *er-Risâle*, s. 391; Ahmet Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri*, s. 143; Sifil, "Zeylaî, Abdullah b. Yusuf", *DİA,* İstanbul: İSAM, 2013, c. 44, s. 352-353.

[154] Bkz. Ebûbekir Sifil, *Muvatta Nüshaları Muhteva Analizi*, Rıhle Kitap, İstanbul, 2017, 3.bs., s. 94.

[155] Bkz. Kettânî, *er-Risâle*, s. 7; İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, Dâru'l-Kuteybe, Şam-Beyrut, 1993, c. 1, s. 119 vd.

[156] Bkz. Kettânî, *er-Risâle*, s. 326; M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, İFAV, İstanbul, 2015, 9.bs., s. 157.

te'lifine başladığı ve vefatı sebebiyle yarım kalan eseridir.[157] Müellif bu eserden 1 kez iktibas yapmıştır.

13. *Zehrü'r-rübâ ale'l-Müctebâ*: Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfii (ö. 911/1505). Suyutî'nin Nesâî'nin *Sünen (el-Müctebâ)* adlı eserine yazmış olduğu şerhtir.[158] Bahsi geçen bu esere 2 kez atıfta bulunulmuştur.
14. *Hâşiyetü's-Sindî alâ Süneni'n-Nesâî*: Ebü'l-Hasen Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî es-Sindî et-Tettevî (ö. 1138/1726).es-Sindî'nin Nesâî'nin *Sünen (el-Müctebâ)* adlı eserine yazmış olduğu haşiyedir.[159] Zikri geçen bu esere 1 kez temas edilmiştir.
15. *er-Ref' ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl*: Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî (1848-1886). Bu eser genel olarak râvilerin cerh ve ta'dîline dair hüküm verme, râvilerin bu bağlamdaki söz ve fiillerinin tespit edilmesinin zorunluluğu, zaruret olmaksızın hemen cerhe gitmekten sakındırılan durumlar, nakli caiz olan ve olmayan cerh ile ilgili konuları ihtiva etmektedir.[160] Bu esere 16 yerde atıfta bulunulmuştur.
16. *et-Tergîb ve't-terhîb*: Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî (ö. 656/1258). Eserin isminden de anlaşılacağı üzere insanları belirli bir konuya teşvik ya da ondan sakındırma olarak tanımlanan bu kitaplar daha çok vaaz, nasihat ve sohbetlerde kullanılabilecek rivayetleri derleyen eserlerdir.[161] Müellif bu eserden 3 kez iktibas yapmıştır.
17. *Mirkâtü's-suûd ilâ Süneni Ebî Dâvûd*: Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfii (ö. 911/1505). Ebû Dâvûd'un

[157] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 1, s. 597-598; Kettânî, *er-Risâle*, s. 386; Çakan, *Hadis Edebiyatı,* s. 167-169; Çakan, "Cem'u'l-Cevâmi'", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1993, c. 7, s. 344-345.
[158] Bkz. Kettânî, *er-Risâle*, s. 404; Kandemir, "es-Sünen", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2010, c. 38, s. 147.
[159] Bkz. Kettânî, *er-Risâle*, s. 404; Kandemir, "es-Sünen", s. 147.
[160] Bkz. Kettânî, *er-Risâle*, s. 440; Muhammed b. Abdulhay el-Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl* (thk. Abdulfettâh Ebû Gudde), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 2016, 10.bs., s. 52; Hatipoğlu, "Leknevî", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2003, c. 27, s. 134.
[161] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 1, s. 400; Kettânî, *er-Risâle*, s. 384; Çakan, *Hadis Edebiyatı,* s. 156-159; Kandemir, "Münzirî", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2006, c. 32, s. 35-36.

Sünen'ine yapmış olduğu ta'liktır.[162] Bahsi geçen bu eserden 1 kez alıntı yapılmıştır.

18. *Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr*: Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî (ö. 1250/1834). İbn Teymiyye'nin ahkâm hadislerini derlediği eseri olan *el-Münteka* adlı eserinin şerhidir.[163] Müellif bu şerhte ihtilafın az olduğu ve âlimlerin ittifak ettiği meselelerde çok detaya girmediğini tartışma ve ihtilaflı konularda ise söylenen sözlere uzunca yer verdiğini söylemektedir. Ayrıca hadisin sıhhatini, hadislerde var olan anlaşılması zor olan kelimeleri ve bunlardan çıkarılan hükümleri de ifade etmiştir.[164] Eserden 5 defa nakil yapılmıştır.
19. *el-Cevherü (ed-Dürrü)'n-nakî fi'r-reddi ale'l-Beyhakî*: Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Osmân b. İbrâhîm et-Türkmânî el-Mardînî (ö. 750/1349). İbnu't-Türkmânî'nin Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sına yazdığı bir şerh olup Beyhakî'ye yöneltilen itirazlar ve bununla ilgili tartışmaları ele almaktadır.[165] Söz konusu esere 5 defa yer verilmiştir.
20. *Mirkâtü'l-Mefâtîh*: Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605). Hatîb et-Tebrîzî'nin (ö. 741/1340*) Mişkâtu'l-Mesâbîh* adlı eserine Ali el-Kârî'nin yazmış olduğu şerhtir.[166] Bu esere 1 kez atıfta bulunulmuştur.
21. *İrşâdü's-sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*: Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî (ö. 923/1517). Buhârî'nin Sahîh'ine yazılan şerh olan bu eser memzûc şerhlerden olup içerisinde Buhârî metnini içermez.[167] Bahsi geçen bu esere 2 kez temas edilmiştir.
22. *el-Leâli'l-masnûa fi'l-ehâdisi'l-mevdûa*: Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505). Müellif, İbnü'l-

[162] Bkz. Çelebi*, Keşf,* c. 2, s. 1005; Kettânî, *er-Risâle*, s. 403; Suyûtî, *Mirkâtü's-suûd ilâ Süneni Ebî Dâvûd* (thk. Muhammed Şâyib Şerîf), Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2012, 1.bs., c. 1, s. 7 vd.

[163] Bkz. Kettânî, *er-Risâle*, s. 406; Eyyüp Said Kaya, Nail Okuyucu, "Şevkânî", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2010, c. 39, s. 27.

[164] Bkz. Şevkânî, *Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr*, thk. Halil Me'mun Şeyha, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1998, c. 1, s. 16-17

[165] Bkz. Çelebi*, Keşf,* c. 2, s. 1007; Kettânî, *er-Risâle*, s. 26; Salahattin Polat, İbnü't-Türkmânî, Alâeddin", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2000, c. 21, s. 234.

[166] Bkz. Çelebi*, Keşf,* c. 2, s. 1700; Kettânî, *er-Risâle*, s. 381; Çakan, *Hadis Edebiyatı,* s. 201-202; İbrahim Hatipoğlu, "Mesâbîhu's-Sünne", *DİA*, Ankara, 2004, c. 29, s. 259.

[167] Bkz. Çelebi*, Keşf,* c. 1, s. 552; Kettânî, *er-Risâle*, s.401; Çakan, *Hadis Edebiyatı,* s. 200 vd.; Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", *DİA*, İstanbul, İSAM, 1993, c. 7, s. 121.

Cevzî'nin eserinde mevzu derecesine inmeyen pek çok zayıf hadisi hatta hasen ve sahîh hadisleri bile eserine aldığını bu sebeple İbnü'l Cevzî'nin eserindeki hadisleri ayıklayarak tenkid ve ihtisar etmiştir.[168] Eserden 3 kez nakil yapılmıştır.

23. *el-Mevzûât*: Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201). İbnü'l-Cevzî mevzu hadisleri ihtiva eden bu eserini fıkıh bablarında göre kaleme almıştır. Kitabına mevzu rivayetleri alırken tesâhül gösterip Buhârî ve Müslim'den de birer rivayet almıştır. Müellif öncelikle rivayetin senedini ve metnini ele alarak tenkid eder, kusurlarını ifade ederek münekkitlerin değerlendirmelerini aktarır.[169] Mezkûr esere 1 kez temas edilmiştir.
24. *et-Takassî li-hadîsi'l-Muvatta ve şüyûhi'l-İmâm Mâlik*: Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071). Müellifin *et-Temhîd* adlı eserinin muhtasarıdır. Bu eserden 1 yerde alıntı yapılmıştır.
25. *es-Sünen*: Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385/995). Eserde sahîh, hasen rivayetlerin yanında çok zayıf ve illetli hatta uydurma rivayetleri ihtiva etmektedir. Bu yönüyle *Kütüb-i Sitte*'nin dışında kalmıştır.[170] Söz konusu esere 1 defa yer verilmiştir.
26. *Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*: Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451). Türk âlimi İmam Aynî'nin Buhârî şerhidir. İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'si ile Buhârî şerhlerinin en önde gelenlerinden sayılmaktadır.[171] Müellif bu eserden 3 kez iktibas yapmıştır.
27. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*: Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). Müellifin sahabe biyografisi ile ilgili eseridir.[172] Bahsi geçen bu eserden 2 kez alıntı yapılmıştır.

---

[168] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 2, s. 1534; Kettânî, *er-Risâle*, s. 325; Kandemir, *Mevzu Hadisler*, s. 154 vd.
[169] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 2, s. 1906; Kettânî, *er-Risâle*, s. 325; Kandemir, *Mevzu Hadisler*, s. 142 vd.
[170] Bkz. Kettânî, *er-Risâle*, s. 27; Çakan, *Hadis Edebiyatı,* s. 126 vd.; Dehlevî, *Bustân*, s. 93 vd.; Abdullah Aydınlı, "es-Sünen", *DİA*, İstanbul, İSAM, 2010, c. 38, s. 148
[171] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 1, s. 541; Kettânî, *er-Risâle*, s. 401; Çakan, *Hadis Edebiyatı,* s. 197-200; Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1993, c. 7, s. 120-121.
[172] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 1, s. 81; Kettânî, *er-Risâle*, s. 414; Çakan, *Hadis Edebiyatı,* s. 283-285; Kandemir, "İsâbe", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2000, c. 22, s. 487.

28. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta mine'l-meânî ve'l-esânîd*: Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071). Muvatta'nın Yahya b. Yahya el-Leysî rivayetinin şerhidir. *et-Temhîd*, hadislerin senetlerindeki râvilerin alfabetik sıraya göre tanıtılması nedeniyle bir ricâl kitabı, hadislerin ahkamının açıklanması, âlimlerin ve mezheplerin görüşlerine oldukça fazla yer verilmesi nedeniyle de bir fıkıh kitabı özelliğine sahiptir. Ayrıca eser, hadis ve fıkıh ansiklopedisi olarak görülmektedir.[173] Mezkûr esere 4 defa temas edilmiştir.
29. *Ta'rîfü ehli't-takdîs bi-merâtibi'l-mevsûfîne bi't-tedlîs (Tabakâtü'l-müdellisîn)*: Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). Müellif bu eserinde isnadlarında tedlis yapmakla mevsuf olan 152 kadar râviyi tedlîs derecelerine göre toplam beş mertebede ele alarak incelemektedir.[174] Eserden 3 kez nakilde bulunulmuştur.
30. *et-Ta'lîku'l-mümecced alâ Muvattâi'l-İmâm Muhammed*: Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî (1848-1886). *Muvatta*'nın Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî rivayetinin şerhidir. Leknevî bu şerhi yazma gerekçesini olarak İmam Mâlik'i rüyasında görmesi ve bu kitabı şerh ederek Allah rasulünün şefaatine ve günahlarının bağışlanmasına vesile olacağını ummasıdır.[175] Bu esere 3 yerde atıfta bulunulmuştur.
31. *Şerhu'l-Muvatta (Ebhecü'l-mesâlik bi-şerhi Muvattâi'l-İmâm Mâlik)*: Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî (ö. 1122/1710). *Muvatta*'nın Yahyâ el-Leysî rivayeti üzerine yazılan bir şerhtir. Şârih bu eserinde hadislerin tahrîcini yaparak, rivayet farklılıklarını beyan etmiştir. Çoğunlukla Mâliki mezhebinin anlayışına göre tercihlerde bulunmakla

[173] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 2, s. 1908; Kettânî, *er-Risâle*, s. 233; Nevzat Tartı, *İbn Abdilberr ve et-Temhid'indeki Şerh Metodu*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1994, s. 32.

[174] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 1, s. 420; Kettânî, *er-Risâle*, s. 422; İbn Hacer, *Ta'rîfü ehli't-takdîs bi-merâtibi'l-mevsûfîne bi't-tedlîs*, thk. Asım b. Abdullah el- Kureyvitî, Mektebetü'l-Menâr, ts., Ürdün, 1.bs., s. 13-15; Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", s. 524.

[175] Bkz. Muhammed Abdülhayy el-Leknevî, *et-Ta'lîku'l-mümecced alâ Muvattâi'l-İmâm Muhammed,* thk. Takiyyüddin en-Nedvî, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1991, c. 1, s. 59 vd.

beraber ara ara diğer mezheplerin görüşlerine de yer vermiştir.[176] Söz konusu eserden 1 kez iktibas yapılmıştır.

32. *Lisânü'l-Mîzân*: Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). Zehebî'nin zayıf ravîleri ihtiva etmesi amacıyla kaleme aldığı *Mîzânu'l-İ'tidâl fi nakdi'r-ricâl* adlı eserinin muhtasarı ve onu tamamlayıcı niteliğinde olan bir eserdir.[177] Söz konusu esere 10 defa yer verilmiştir.
33. *Mîzânü'l-i'tidâl*: Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348). Müellifin zayıf râvileri tanıtmak amacıyla kaleme aldığı bu eserde 11053 râvi hakkında bilgi verir.[178] Bu eserden 31 defa nakil yapılmıştır.
34. *el-Kavlu'l-müsedded fi'z-zebbi an Müsnedi Ahmed*: : Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). İbnü'l-Cevzî'nin *Mevzûât* adlı eserinde Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan 15 kadar rivayeti kitabında yer vermesi üzerine İbn Hacer'in bu rivayetlerin mevzû olmadığını ispat etme gayesiyle te'lif ettiği eserdir.[179] Bahsi geçen bu eserden 1 kez alıntı yapılmıştır.
35. *Bezlü'l-mâûn fî fazli't-tâûn*: Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). Müellifin veba hakkında vârid olan hadislerden derlediği bu eser Suyûtî tarafından bu eserin senedleri hazfedilerek ihtisar edilmiş ve *Bimâ revâhü'l-vâûn fî ahbâri't-tâûn* adıyla neşredilmiştir.[180] Zikri geçen bu esere 2 kez atıf yapılmıştır.
36. *Tensîkün-nizam fi Müsnedi'l-İmam*: Muhammed Hasan es-Sünbülî (Senbehlî) (ö. 1305/ 1887). Müellifin *Müsnedü Ebî Hanîfe*'nin Mûsâ b. Zekeriyyâ el-Haskefî rivayetine yapmış olduğu bir şerhtir. Tehânevî bu eser hakkında hacimli bir kitap olduğunu, mukaddimesinin 123 sayfayı

[176] Bkz. Kettânî, *er-Risâle*, s. 8; Çakan, *Hadis Edebiyatı,* s. 208; Tuncay Başoğlu, "Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî", *DİA*, İstanbul, İSAM, 2013, c. 44, s. 580.
[177] Bkz. Çelebi*, Keşf,* c. 2, s. 1917; Kettânî, *er-Risâle*, s. 318; Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", s. 524.
[178] Bkz. Çelebi*, Keşf,* c. 2, s. 1917; Kettânî, *er-Risâle*, s. 318; Çakan, *Hadis Edebiyatı,* s. 290 vd.; Kandemir, "Mîzânü'l-İ'tidâl", *DİA*, İstanbul, İSAM, 2005, c. 30, s. 218-219.
[179] Bkz. Çelebi*, Keşf,* c. 2, s. 1365; Kettânî, *er-Risâle*, s. 11; Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", s. 519.
[180] Bkz. Çelebi*, Keşf,* c. 1, s. 237; Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", s. 519; Tahsin Kazan, İbn Hacer'in Hadis Usulüne Getirdiği Yenilikler, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2018, 1bs., s. 142

bulduğunu ve muhtevasında son derece faydalı bilgiler içerdiğini ifade etmektedir.[181] Bu eserden 3 defa nakil yapılmıştır.

37. *Ta'lîkü'l-Hasen alâ Âsâri's-Sünen*: Zahîr Ahsen b. Sübhân Ali el-Hanefî en-Nîmevî el-Azîmâbâdî (ö.1325/1907). Müellifin kendi eseri olan *Âsârü's-sünen* yapmış olduğu ta'lîk'tir. *Âsârü's-sünen,* Hanefi mezhebinde fıkıh kitaplarının metoduna (konu başlıkları) göre hadisler tertip edilerek te'lif edilen bir kitaptır. [182] Nimevî, *Ta'lîkü'l-Hasen* adlı eserindeki hadisleri sahîh, sünen, mu'cem ve müsned türü kitaplardan seçerek oluşturduğunu ve uzun olmaması için senedleri hazfettiğini ifade ettikten sonra kitabında *Sahîhayn* dışında diğer kitaplardan almış olduğu rivayetler hakkında açıklamalar yaptığını beyan etmiştir.[183] Müellif bu esere 2 kez atıfta bulunmuştur.
38. *Zâdü'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd*: Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350). İbn Kayyim el-Cevziyye'nin Hz. Peygamber'in hayatı, şemaili, söz ve fiilleri, uygulamaları, meğazisi, insanlarla diyaloğu, yemesi-içmesi, uyuması, uyanması vb. gibi onun hayatına taalluk eden her türlü durumu dini, hukuki ve ahlaki olarak ele alıp incelediği bir eserdir.[184] Söz konusu esere 2 kez yer verilmiştir.
39. *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*: Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî (ö. 807/1405). Müellif, Bezzâr, Ebû Ya'la ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'*lerini ve Taberânî'nin üç *Mu'cem*'inin *Kütüb-i Sitte*'ye zevâidini tespit etti. Ardından bahsi geçen bu altı zevâid kitabını bir araya getirerek senedlerini hazfetti. Ayrıca hadislerin sahîh ve sakîm olma yönününden durumlarını belirterek ricâl hakkında cerh ve ta'dîl yönünden durumlarını da açıklamıştır.[185] Müellif bu eserden 3 kez iktibas yapmıştır.

---

[181] Bkz. Tehânevî, *Kavâid*, s.109.

[182] Bkz. Veliyyüddîn en-Nedvî, *el-İmam Abdülhayy Leknevî Allâmetü'l-Hind ve İmâmü'l-Muhaddisîn ve'l-Fukahâ***,** Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1995, 1.b., s. 128;

[183] Bkz. en-Nimevî, *Ta'lîkü'l-Hasen alâ Âsâri's-Sünen* (thk. eş-Şeyh Zülfikâr Ali), Mektebetü'l-Büşrâ, Karaçi, 2011, 1.b., s. 5

[184] Bkz. Çelebi*, Keşf,* c. 2, s. 947; Kettânî, *er-Risâle*, s. 407; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd,* thk. Şuayb el-Arnaût – Abdülkâdir el-Arnaût, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1998, 3.bs., c. 1, s. 5-7 (Muhakkikin Mukaddimesi); Mehmet Efendioğlu, "Zâdü'l-meâd", DİA, İstanbul: İSAM, 2013, c. 44, s. 63-64

[185] Bkz. Kettânî, *er-Risâle*, s. 374; Çakan, *Hadis Edebiyatı,* s. 154 vd.; Abdullah Karahan, "Mecmau'z-zevâid", *DİA*, Ankara, 2003, c. 28, s. 263-264.

40. *Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledünniyye (İşrâku mesâbîhi's-sîreti'n-nebeviyye bi-mezci esrâri'l-Mevâhibi'l-ledünniyye)*: Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî (ö. 1122/1710). Müellifin el-Kastallânî'nin (ö. 923/1517) hac dönüşü kaleme aldığı ve on bölümden oluşan *Mevâhibi'l-ledünniyye* adlı siyer ile ilgili bu esere yazmış olduğu şerhtir.[186] Eserden 1 defa nakil yapılmıştır.
41. *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlihî ve mâ yenbagî fî rivâyetihî ve hamlihî*: Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071). Müellif bu eserinde ilmin manası, onu talep etmenin fazileti, eğitimin adabı, öğretmen ve öğrenciye gerekli olan ahlak, eğitimde istikrarlı olma, tartışmanın ilmî olmasını gerekliliği gibi ilmin fazileti ve adabına dair kaleme aldığı bir eserdir.[187] Bu esere 4 yerde atıfta bulunulmuştur.
42. *Ta'cîlü'l-menfa'a bi zevâidi ricâli'l-eimmeti'l-erba'a*: Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). Ebü'l-Mehâsin'in (ö. 765/1364) *et-Tezkire bi-ma'rifeti ricâli kütübi'l-aşere* adlı eserine dayanan bir çalışma olup müellif bu eserdeki râvilerden *Tehzîbu't-Tehzîb*'de bulunanları çıkartarak dört mezhep imamının *Müsned*'lerinde bulunan ricâli alfabetik olarak bir araya getirdiği eseridir.[188] Söz konusu bu esere 7 kez yer verilmiştir.
43. *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*: Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066). Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Şerhu meâni'l-âsâr*'ına reddiye tarzında te'lif edilen bu eser, Şâfiî fıkhının esasını teşkil ve mezhebin ihticâc ettiği hadisleri tahrîc ederek bu hadislerin isnâd ve metin yönünden kritiklerini ve vâki olan ihtilafları incelemiştir.[189] Müellif bu eserden 1 kez iktibas yapmıştır.
44. *Kurretu'l-ayn fi zabtı esmâi ricâli's-Sahîhayn*: Abdülganî b. Safiyyiddîn Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Bahrânî eş-Şâfiî (ö. 1174-1761): Müellifin

[186] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 2, s. 1896; Kettânî, *er-Risâle*, s. 410; Tuncay Başoğlu, "Zürkânî", s. 580.
[187] Bkz. Kettânî, *er-Risâle*, s. 79; İbn Abdilberr, *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlihî*, thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Zühri, Dâru İbni Cevzî, Dammam, 1994, 1bs., s. 1 vd.; Ali Yardım, "Câmi'u beyâni'l-ilm", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1993, c. 7, s. 107
[188] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 1, s. 418; Kettânî, *er-Risâle*, s. 421; İbn Hacer, *Ta'cîlü'l-menfa'a bi zevâidi ricâli'l-eimmeti'l-erba'a*, thk. İkrâmullah İmdâdu'l-Hak, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1996, 1.bs., c. 1, s. 51 vd.; Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", s. 524.
[189] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 2, s. 1739; Kettânî, *er-Risâle*, s. 40; Dehlevî, *Büstânü'l-Muhaddisîn*, s. 101 vd.; Kandemir, "Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1992, c. 6, s. 59.

Sahîhayn ricaline dair kaleme aldığı eseridir.[190] Müellif bu eserden 1 kez alıntı yapmıştır.

45. *el-İ'tibâr fi'n-nâsih ve'l-mensûh mine'l-ahbâr*: Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Osmân b. Hâzim el-Hâzimî el-Hemedânî (ö. 584/1188). Müellifin hadis ilimlerinden biri olan nâsih ve mensûh'a dair kaleme aldığı eseridir.[191] Bahsi geçen bu eserden 1 kez alıntı yapılmıştır.

2. Fıkıh

1. *Ref'ul-Melâm ani'l-Eimmeti'l-A'lâm*: Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî (ö. 728/1328). Bu eserde kendilerine tabi olunan imamların, herhangi bir içtihadından dolayı kınanamayacağını çünkü bu imamların kasıtlı olarak Hz. Peygamberin sözüne aykırı davranmayacağını ifade ettikten sonra eğer bu müctehid imamlardan birinin içtihadı sahîh hadise aykırı olursa imamlar nazarında makbul bir sebebi olduğunu beyan etmiştir.[192] Söz konusu bu esere 1 kez atıfta bulunulmuştur.
2. *Fethu'l-kadîr li'l-âcizi'l-fakîr*: İbnü'l-Hümâm Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî (ö. 861/1457). Burhâneddin el-Mergînânî'ye ait olan *el-Hidâye* adlı eserin en geniş şerhlerinden biri olmakla beraber hadislerin değerlendirilmesiyle ön plana çıkmaktadır. İbnü'l-Hümâm bu eserinde mezhepler arası ihtilâflı konuları geniş bir şekilde tartışmış ve sadece Hanefî mezhebi içindeki farklı ictihadlarda değil diğer mezheplere ait görüşler arasında da tercihlerde bulunmuştur.[193] Bu esere 6 defa yer verilmiştir.
3. *et-Tahrîr fî ilmi'l-usûl*: İbnü'l-Hümâm Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî (ö. 861/1457). Bu eser Hanefî ve Şâfiî fıkıh usulüne dair bilgileri ve ıstılahları açıklayan kısa ve

[190] Bkz. Kettânî, *er-Risâle*, s. 416, Bahrânî, *Kurretu'l-ayn fi zabtı esmâi ricâli's-Sahîhayn,* Dâiretu'l-Meârifîn-Nizâmiyye, 1323, Haydarabad, 1.bs., s. 3-4.

[191] Bkz. Kettânî, *er-Risâle*, s. 119; Koçkuzu, "el-İ'tibâr", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2001, c. 23, s. 455-456.

[192] Bkz. Çelebi*, Keşf,* c. 1, s. 911; İbn Teymiye, *Ref'ul-Melâm ani'l-Eimmeti'l-A'lâm,* er-Riâsetü'l-âmme li idâreti'l-buhûsi'l-ilmiyye ve'l-iftâ ve'd-da've ve'l-irşâd, Riyad, 1413, s. 8-9

[193] Bkz. Çelebi*, Keşf,* c. 2, s. 2034; Ahmet Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2017, 5.bs., s. 184; Ferhat Koca, "İbnü'l-Hümâm", *DİA*, İstanbul, 2000, c. 21, s. 88

özlü bir kitaptır.[194] Seyyid Bey eserin kısa ve veciz bir eser olduğundan dolayı metnin kapalı ve anlaşılmasının zor olduğunu ifade etmiştir.[195] Bu özelliği sebebiyle birçok şerhi vardır. Eserden 1 kez nakil yapılmıştır.

4. *el-Mîzânu'ş-Şa'râniyye el-mudhile li-cemîi akvâli'l-e'immeti'l-müctehidîn ve mukallidihim fi'ş-şerî'ati'l-Muhammediyye*: Ebü'l-Mevâhib (Ebû Abdirrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî el-Mısrî (ö. 973/1565). Dört mezhep fıkhının geniş bir biçimde ele alındığı ve görüş farklılıklarının azîmet-ruhsat çerçevesinde uzlaştırılmaya çalışıldığı bir eserdir. [196] Müellif bu eserden 2 kez iktibas yapmıştır.
5. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*: Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî (ö. 1252/1836). Timurtâşî'nin (ö. 1006/1598) *Tenvîru'l-Ebsâr* adlı eserine Haskefî'nin (ö. 1088/1677) *ed-Dürrül-Muhtar* adlı bir şerh yazmış ve son dönemin önde gelen Hanefî âlimlerinden biri olan İbn Âbidîn'in bu şerhe yazmış olduğu haşiyedir.[197] Zikri geçen eserden 3 kez nakil yapılmıştır.
6. *İ'lâmü'l-Muvakkıîn an rabbi'l-âlemîn*: Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350). Mezhepler üstü bir usul denemesi olan ve onun Hanbelî-Selefî islam hukuk anlayışını yansıtan eseridir.[198] Müellif bu eserden 10 kez alıntı yapmıştır.
7. *Nûru'l-envâr fî şerhi'l-Menâr*: Ahmed b. Ebî Saîd b. Abdillâh (Ubeydillâh) el-Leknevî (ö. 1130/1718). Molla Cîven'in Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) fıkıh usulüne dair *Menârü'l-envâr* adlı eserinin üzerine yazmış olduğu şerhidir.[199] Molla Cîven, zor olmayan ve sözü fazla uzatmayan mutedil bir metot izleyerek *el-Menâr*'a dair yapılan şerhleri özetlemiş ve asıl

---

[194] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 1, s. 358; İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr fî usûli'l-fıkh*, Mısır, 1351(m. 1932), s. 3; Mehmet Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, İFAV, İstanbul, 2017, 1bs., s. 321.

[195] Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh/Medhal*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 59

[196] Bkz. Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 639-640; Hayri Kaplan, "Şa'rânî", *DİA*, İstanbul, 2010, c.38, s. 349

[197] Bkz. Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri,* s. 357-358; Özel, "İbn Âbidîn", *DİA*, İstanbul, İSAM, 1999, c. 19, s. 292

[198] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 1, s. 81; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 551; H. Yunus Apaydın, "İ'lâmü'l-Muvakkıîn", *DİA,* İstanbul, İSAM, 2000, c. 22, s. 73-75; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 247.

[199] Bkz. Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 336; Orhan Çeker, "Cîven", *DİA*, İstanbul, 1993, c. 8, s. 35; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 423.

kaynaklarının özünü bir araya getirmiştir.[200] Bu esere 8 yerde atıfta bulunulmuştur.

8. *et-Tavzîh fî halli ğavâmizi't-Tenkîh*: Sadrüşşerîa es-Sânî Ubeydullah b. Mes'ûd b. Tâcişşerîa Ömer b. Sadrişşerîa el-Evvel Ubeydillah b. Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî (ö. 747/1346). Müellifin el-Pezdevî'nin *Kenzü'l-Vusûl* adlı eserini esas alarak yazdığı *Tenkîhu'l-Usûl* adlı eserine kendisi tarafından yazılan şerhtir.[201] Müellif, *Tavzîh*'te, akıl, teklif, hüsün-kubuh, kanun koyucu irade gibi birçok felsefî kavram ve meseleyi, usûlün temel meseleleriyle ilişkilendirerek birer usûl problemi haline getirmiştir. Bu yönüyle fıkıh usûlünün, aklî ve naklî ilkeleri bünyesinde barındıran naklî yönüyle birlikte aklî bir ilim olduğunu gösteren *Tavzîh*, hukuk felsefesi içerikli bir kitap olarak nitelendirilebilir.[202] Müellif bu eserden 2 kez iktibas yapmıştır.
9. *et-Telvîh ilâ keşfi hakâiki't-Tenkîh*: Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî (ö. 792/1390). Müellifin, Sadrüşşerîa'nın *Tenkîhu'l-usûl* adlı metnine ve şerhi olan *et-Tavzîh fî halli ğavâmizi't-Tenkîh* adlı eseri için yazdığı bir haşiyedir.[203] Mezkûr eserden 1 kez alıntı yapılmıştır.
10. *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*: Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn ed-Dihlevî el-Fârûkî (ö. 1176/1762). İslâm hukuk felsefesini yapan, hikmet-i teşrî'i konu edinen, şeriatın getirdiği hükümlerde gözettiği sırlardan ve maksatlardan söz eden, bu arada pek çok sahîh hadisi şerh eden, önemli bir eserdir.[204] Eserden 1 kez iktibas yapılmıştır.
11. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*: Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî (ö. 631/1233).*Usûl-ü Âmidî* olarak da bilinen

---

[200] Bkz. Mahmoud Naassan, "Nûru'l-Envâr fî Şerhi'l-Menâr li'ş-Şeyh Molla Cîven (Dirâsetun, Vasfiyetun, Naktiyetun)", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 2 (16), s. 962-991.

[201] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 1, s. 498; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 133; Şükrü Özen, "Tenkîhu'l-Usûl", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2011, c. 40, s. 454 vd.; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 241-242;

[202] Bkz. Sezayi Bekdemir, *Sadrüşşeria es-Sâni'nin Hukukçuluğu (et-Tavzîh fi Halli Ğavâmizi't-Tenkîh Adlı Eseri Bağlamında)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2016, s. 146.

[203] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 1, s. 498; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 159; Şükrü Özen, "Teftâzânî", *DİA,* İstanbul: İSAM, 2011, c. 40, s. 305; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 278-279.

[204] Bkz. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, trc. Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, c. 1, s. 99; Bekir Topaloğlu, "Hüccetullâhi'l-Bâliğa", *DİA*, İstanbul, İSAM, 1998, c. 18, s. 453-455; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 435.

bu eser mütekellimin metoduna göre yazılan önemli fıkıh usulü kitaplarındandır. Âmidî eserini usûl-u fıkıh kavramı, semî deliller, müctehidlerin hükümleri ve tercih olmak üzere dört ana başlıkta incelemiştir. Bu eser Kâdî Abdülcebbâr'ın *el-Umed*, Cüveynî'nin *el-Burhân*, Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin *el-Mu'temed* ve Gazzâlî'nin *el-Mustaşfâ* adlı eserlerinin bir özeti mahiyetindedir.[205] Söz konusu bu esere 6 defa yer verilmiştir

12. *er-Risâle*: Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî (ö. 204/820). İmam Şafiî'nin te'lif etmiş fıkıh usulüne dair bu eser günümüze ilk ulaşan fıkıh usulü eseri olma özelliğini taşımaktadır. Fıkıh usulü konularının yanında sahîh hadisin tanımı, hadislerin hangi ilmî ölçüler içinde hüccet değerine sahip olacağı gibi hadis usulüne taalluk eden konuları ihtiva etmesi sebebiyle hadis usulü eseri olarak da kabul edilmektedir.[206] Eserden 3 yerde atıfta bulunulmuştur.
13. *Fevâtihu'r-rahamût fî şerhi Müsellemi's-sübût*: Ebü'l-Ayyâş Muhammed Abdülalî b. Nizâmiddîn b. Kutbiddîn el-Ensârî es-Sihâlevî (Bahru'l-ulûm el-Leknevî) (ö. 1225/1810). Müellifin Bihârî'nin (ö. 1119/1707) fıkıh usulüne dair yazmış olduğu *Müsellemi's-sübût* adlı eserinin şerhidir. Müellifin mezkûr eseri şerh etmesinin sebepleri olarak eserin kapalı ifadelerini açıkça ifade etmek, ilmin ve âlimin önemine değinerek liyakati olmayan kişilerin eline geçmemesi gerektiğini vurgulamak ve yazmış olduğu şerhin ahirette bir kurtuluş vesilesi kılma düşüncesiyle bu eseri te'lif etmiştir.[207] Söz konusu esere 8 defa yer verilmiştir.
14. *el-İntikâ fî fezâili's-selâseti'l-eimmeti'l-fukahâ Mâlik, Ebî Hanîfe ve'ş-Şâfiî*: Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071). Müellifin kendilerinden İslam ülkelerine şöhretleri

[205] Bkz. Çelebi*, Keşf,* c. 1, s. 1; Abdulvahhâb el-Hallâf, *İlmu Usûli'l Fıkh (İslâm Hukuk Felsefesi),* trc. Hüseyin Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973, s. 101-103; Salim Öğüt, "el-İhkâm", *DİA*, İstanbul, İSAM, 2000, c. 21, s. 534-535; Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri,* s. 407-408; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 171.

[206] Bkz. Çelebi*, Keşf,* c. 1, s. 873; Hallâf, *İlmu Usûli'l Fıkh (İslâm Hukuk Felsefesi),* s. 76-81; Mürteza Bedir, "er-Risâle", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2008, c. 35, s. 117-119; Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri,* s. 378; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 53-54.

[207] Bkz. Bahru'l-Ulûm el-Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût fî şerhi Müsellemi's-sübût,* thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, c. 1, s. 5-7; Metin Yurdagür, "Bahru'l-Ulûm el-Leknevî", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1991, c. 4, s. 519; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 449.

yayılan, onlardan helal ve haram bilgisinin yayıldığı İmam Mâlik, Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî'nin biyografilerini, bu üç mezhebin önde gelen şahsiyetlerine, fıkhî metodları ve Müslümanların onlara duyduğu itimatın sebebleri gibi konuları ele alan bir eserdir.[208] Bu esere 2 yerde atıfta bulunulmuştur.

15. *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*: Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451). Buhârî şârihi Aynî'nin Mergînânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidaye* üzerine yapmış olduğu şerhtir. *Hidaye* üzerine yazılan en kapsamlı şerh olan *el-Binaye*, fıkhî konuları düzenli bir biçimde ele alışı ve özellikle hadisleri inceleyişi bakımından önemli bir konumdadır.[209] Eserden 2 kez alıntı yapılmıştır.
16. *ed-Dürrü'l-muhtâr*: Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî ed-Dımaşkî (ö. 1088/1677): Müellifin et-Timurtaşî'nin (ö. 1004/1595) fıkha dair kaleme aldığı *Tenvîrü'l-ebsâr* adlı eserinin şerhidir. [210] Bahsi geçen bu eserden 3 defa nakil yapılmıştır.

3. Tefsir

1. *Ahkâmu'l-Kur'an*: Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî (ö. 370/981). Hanefî ulemasından olan Cessâs'ın ahkam ayetlerinin tefsirine dair eseridir. Müellif bu eserden 1 kez iktibas yapmıştır.

4. Kelam

1. *Şerhu'l-Makâsıd*: Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî (ö. 792/1390). Müellifin kendi eseri *olan el-Mekâsıd* adlı eserine yazmış olduğu şerhtir. Bu şerh altı bölümden müteşekkil olup her bölüm maksat başlığı altında incelenmektedir. İlk dört bölümün tamamı nazarî ve spekülatif konular

[208] Bkz. İbn Abdilberr, *el-İntikâ fî fezâili's-selâseti'l-eimmeti'l-fukahâ Mâlik, Ebî Hanîfe ve'ş-Şâfiî,* thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1997, 1.bs., s. 34-36; Leys Suûd Câsim, "İbn Abdülber en-Nemerî", *DİA*, İstanbul, 1999, c. 19, s. 271: Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri*, s. 118.

[209] Bkz. Çelebi, *Keşf*, c. 2, s. 2035 vd.; Ali Osman Koçkuzu, "Aynî, Bedreddin", *DİA,* 1991, c. 4, s. 272; Cengiz Kallek, "el-Hidâye", *DİA,* c. 17, s. 472-473: Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri,* s. 182.

[210] Bkz. Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri,* s. 316-317; Özel, "Haskefî", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1997, c. 16, s. 387-388

üzerine, beşinci bölüm ilahiyat konularına, altıncı bölüm ise peygamberlik, kitaplar, melekler, ahiret ahvali gibi konular üzerinde durulmuştur.[211] Söz konusu olan bu esere 1 atıfta bulunulmuştur.

2. *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye fî nakzi kelâmi'ş-Şîa ve'l-Kaderiyye*: Ebü'l-Abbâs Takıyyüd dîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî (ö. 728/1328). Müellifin Şiî bir âlim olan İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin (ö. 726/1325) Şîa'nın İmâmiyye fırkasının imametle ilgili görüşlerini ve bu hususta diğerlerinden üstün olduğuna dair yazmış olduğu *Minhâcü'l-kerâme* adlı eserin İbn Teymiyye tarafından yazılmış olan bir reddiyedir. Müellif bu eserinde birisiyle münakaşa eden kimsenin metodunu benimsemiştir.[212] Eserden 7 defa nakil yapılmıştır.

5. Tabakat

1. *Tezkiretü'l-Huffâz*: Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî'ye (ö. 748/1348). Hadis ricaline dair olan ve sahâbe ile tabiûn olmak üzere yirmi bir tabakada incelenen bu eserde 1176 kişinin biyografisi bulunmaktadır.[213] Söz konusu bu esere 11 defa yer verilmiştir.
2. *Keşşâfü Istılâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*: Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî (ö. 1158/1745 'ten sonra). Eserin mukaddime kısmında Arap dili ve Edebiyatı (sarf, nahiv, belağat, aruz, kafiye), şerî ilimler ve hakîkî ilimler olarak üçlü bir tasnife tabi tutarak bahsi geçen ilimlerin ve alt dallarının gayesi, faydası ve öğrenim yöntemleri ile ilgili bilgiler verilmektedir.[214] Mukaddimeden sonra bu ilimlerin terimlerinin alfabetik olarak sıralandığı kitabın asıl kısmına geçilerek 3045 terimin

---

[211] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 2, s. 1780; Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid (Kelâm İlmi ve İslam Akâidi)*, hzr. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013, 6.bs., s. 56-57; Mustafa Sinanoğlu, "el-Makâsıd", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2003, c. 27, s. 420-421.

[212] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 2, s. 1872; Muhammed Ebû Zehra, *İmam İbn-i Teymiyye*, trc. Nurettin Bolelli, Vecdi Akyüz, Adil Bebek, Mehmet Erdoğan, Veli Kayhan, İslamoğlu Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 483 vd.; Salih Sabri Yavuz, "Minhâcü's-Sünne", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2005, c. 30, s. 110-111.

[213] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 1, s. 385; Kettânî, *er-Risâle*, s. 272; Mehmet Emin Özafşar, "Tezkiretü'l-Huffâz", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2012, c. 41, s. 76.

[214] Bkz. Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu Istılâhâti'l-funûn ve'l-ulûm*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1996, 1.bs., s. 17-69.

sözlük anlamları ve ıstılah anlamları açıklanmıştır.[215] Bahsi geçen bu eserden 2 defa nakil yapılmıştır.

3. *Tehzîbü't-Tehzîb*: Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). İbn Hacer'in Mizzî'nin *Tehzîbu'l-kemâl* adlı eserini ihtisar ederek meydana getirdiği ve 12415 râvinin biyografisini ihtiva eden eserdir.[216] Bu esere 31 yerde atıfta bulunulmuştur.
4. *el-Hayrâtü'l-hisân fî menâkıbi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân*: Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî (ö. 974/1567). Ebû Hanîfe'nin menakıbını geniş bir biçimde ele alan bir eser olup onun hakkındaki tenkidlere de cevap vermektedir.[217] Zikri geçen eserden 3 kez iktibas yapılmıştır.
5. *Lisânü'l-Mîzân*: Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). Zehebî'nin zayıf ravîleri ihtiva etmesi amacıyla kaleme aldığı *Mîzânu'l-İ'tidâl fi nakdi'r-ricâl* adlı eserinin muhtasarı ve onu tamamlayıcı niteliğinde olan bir eserdir.[218] Eserden 10 kez alıntı yapılmıştır.
6. *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*: Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî (ö. 771/1370). Müellifin Şafiî ulemanın biyografilerine dair kaleme aldığı eseridir. Bu alanında te'lif edilen önemli bir eser olup âlimlerin fıkhî görüşlerini, hadis ve tarihe dair bilgiler vermesi sebebiyle önemli bir konumdadır. Bu eserde âlimler, yedi ayrı tabakada olmak üzere toplam bin dört yüz on dokuz kişi incelenmiştir.[219] Söz konusu olan bu esere 3 defa yer verilmiştir.
7. *el-Ensâb*: Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî (ö. 562/1166). Hadis usûlünde evtânu'r-ruvât ve buldânihim (neseb, şehir, belde, ülke, mezhep ve meslek vb.) konularıyla ilgili olan bu ilim, râvilerin tanınması hususunda önemli bir yer tutmaktadır. Müellifin bu eseri de bu

---

[215] Bkz. Nasuhi Ünal Karaarslan, "Keşşâfu Istılâhâti'l-funûn ve'l-ulûm", *DİA*, Ankara, 2002, c. 25, s. 331.

[216] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 2, s. 1510; Kettânî, *er-Risâle*, s. 420-421; Çakan, *Hadis Edebiyatı,* s. 287; Kandemir, "el-Kemâl", *DİA*, Ankara: İSAM, 2002, c. 25, s. 224.

[217] Bkz. İbn Hacer el-Heytemî, *Fıkhın Sultanı İmâm-ı Âzam Ebû Hanife,* trc. Manastırlı İsmail Hakkı, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2014, 1.bs., s. 35 vd.; Cengiz Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1999, c. 19, s. 533; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 465.

[218] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 2, s. 1917; Kettânî, *er-Risâle*, s. 318; Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", s. 524.

[219] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 2, s. 1099-1101; Bilal Aybakan, "Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2010, c. 39, s. 303 vd.; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 425.

alanında te'lif edilen en önemli eserlerden birisi olup 5348 nisbe alfabetik olarak tasnif edilmiştir.[220]Bu esere 4 yerde atıfta bulunulmuştur.

8. *Menâkıbu'l-İmâmi'l-A'zâm*: Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605). Müellifin Ebû Hanîfe'nin menakıbına dair yazmış olduğu eseridir.[221] Bu eserden 2 kez iktibas yapılmıştır.
9. *Kalâidü'l-ukbân fî-menâkıbı'n-Nu'mân*: Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî (ö. 974/1567). Eserden 1 defa nakil yapılmıştır.
10. *İncâu'l-vatan ani'l-izdirâi bi-İmâmi'z-zaman (Ebû Hanîfe ve Ashâbuhu'l-Muhaddisûn)*: Zafer Ahmed b. Latîf et-Tehânevî el-Osmânî (1892-1974). Tehânevî tarafından yazılan bu eserde Ebû Hanîfe ile ilgili itirazlar cevaplandırılmış, çağdaşları ve kendisinden sonra gelen âlimlerin onunla alakalı övgü dolu sözlerine yer verilerek Hanefî muhaddislerden iki yüz yirmi yedi tanesinin biyografilerine yer verilmiştir.[222] Bahsi geçen bu eserden 4 kez alıntı yapılmıştır.
11. *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-selâm*: Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî (ö. 463/1071). Müellifin vefatına kadar olan dönemde Bağdat'ta yaşamış, yetişmiş, oraya yerleşmiş veya uğramış halifelerden muhte'lif sanat erbâbına kadar her alanda meşhur olan âlim ve sanatçıyı tanıtmak üzere kaleme alınan bu eserde kişiler alfabetik sıraya göre sıralanarak güvenilir, zayıf ve metrûk olmak üzere her tür râviyi de zikretmiştir.[223] Bu eserden 2 kez iktibas yapılmıştır.
12. *el-Cevâhirü'l-mudıyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*: Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî el-Mısrî (ö. 775/1373). Hanefî âlimlerin biyografilerine dair yazılan ilk tabakat kitabı olarak kabul edilmekte olup 2000'i aşkın biyografiyi ihtiva etmektedir. Müellif bu eserini alfabetik olarak tertip etmiş, sonra künye, ensab, elkâb'ları zikretmiş ve son

[220] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 1, s. 179; Kettânî, *er-Risâle*, s. 250; Mehmet Efendioğlu, "Sem'ânî, Abdülkerîm b. Muhammed", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2009, c. 36, s. 461-462.
[221] Bkz. Özel, "Ali el-Kârî", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1989, c. 2, s. 405.
[222] Bkz. Muhammet Ali Tekin, "(Mukaddimetü İ'lâi's-Sünen) Ebû Hanîfe ve Ashâbuhu'l-Muhaddisûn", *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, c.3, sy. 2, s. 403.
[223] Bkz. Çelebi, *Keşf,* c. 1, s. 288; Kettânî, *er-Risâle*, s. 263; Çakan, *Hadis Edebiyatı,* s. 292; Casim Avcı, "Târîhu Bağdâd", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2011, c. 40, s. 88-89.

kısımda da çeşitli bilgilere yer verilen ve "el-Câmiʿ" bölümü bulunmaktadır. Üç bölümü bulunan bu eserin ilk bölümü, "Esmâü'l-Hüsnâ", İkinci bölümü "Esmâ-ı Nebî", son bölümde ise "Menâkıb-ı Ebû Hanîfe" yer almaktadır.[224] Bu esere 10 yerde atıf yapılmıştır.

13. *et-Târîhu'l-kebîr*: Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî (ö. 279/892-93). İbn Hacer'in *el-İsâbe*'sinin temel kaynaklarından biri olan ve zengin bir muhtevaya sahip olduğu ifade edilen bu eserde hem sika hem de zayıf râviler ele alınmıştır.[225] Söz konusu bu eserden 1 kez nakil yapılmıştır.

F. Kaynakların Değerlendirilmesi

İnceleme konusu yaptığımız *Kavâid* adlı eserde, bir usul eseri olması hasebiyle hadis usulü olarak en çok başvuru yapılan kaynak *Tedrîbü'r-râvî*'dir. Onu *Kafvu'l-Eser* ve *Şerhu'n-Nuhbe* takip etmektedir. Eserin kaynak kullanımı açısından bir diğer yönü ise ricâl kitaplarına sıkça iktibaslar yaparak râvilerin biyografilerine yer vermesidir. Bakıldığında müellifin en çok atıf yaptığı eser olarak *Hedyü's-sârî* başta gelmektedir. Onu *Mîzânu'l-i'tidâl* ve *Tehzîbu't-Tehzîb* takip etmektedir. Bunun sebebi olarak ise kitapta cerh ve ta'dîl konularının kitabın önemli bir yer tutması olarak gösterilebilir. Ayrıca fıkıh ve fıkıh usulü eserlerinden sıkça iktibaslarda bulunmakta ve sekizinci bölümün neredeyse tamamının *Fevâtihu'r-rahamût fî şerhi Müsellemi's-sübût* ve *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* adlı kitaplardan nakledildiğini açıkça ifade etmektedir.

Tehânevî'nin söz konusu eseri; %11.49 hadis usulü, %51.72 diğer hadis eserleri, %18.39 fıkıh, % 2,29 kelam, %1.14 tefsir ve %14.94 tabakat vb. gibi eserlerinden müteşekkildir.

Müellifin genel kaynak kullanımı, müellif ve eser ismi, bazen eserin ismi veya eser isminin kısaltması bazen de şu eserden alınmıştır şeklindedir. Konuyu genellikle fikirlerini destekleyici nitelikteki selef ulemanın ve muhaddislerin kanaatlerine başvurup ve ben de diyorum ki diyerek serdettiği görüşlerin doğruluğu ifade eder. Bazen ise genel kanaati ifade ederek -bize göre- yani Hanefî mezhebine göre diyerek o

[224] Bkz. Çelebi*, Keşf,* c. 1, s. 616; Kettânî, *er-Risâle*, s. 295; Celal Erbay, "el-Cevâhirü'l-Mudıyye", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1993, c. 7, s. 433-434; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 150.

[225] Bkz. Çelebi*, Keşf,* c. 1, s. 276; Kettânî, *er-Risâle*, s. 262; Abdullah Aydınlı, "İbn Ebû Hayseme", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1999, c. 19, s. 434.

görüşte olmadığını beyan etmektedir. Görüldüğü üzere Tehânevî'nin birçok farklı ilim dalına ait kaynaklardan iktibaslarda bulunması onun eserinin ne kadar ilmi bir eser olduğunu ortaya koymaktadır.

G. Üzerine Yapılan Çalışmalar

1. Abdülfettâh Ebû Gudde'nin Tahkiki

Son yüzyılın önemli hadis âlimlerinden Halepli muhaddis Abdülfettâh Ebû Gudde'nin eser üzerine yaptığı çalışmayla ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: "*Hicri 1389 senesinin sonları ile hicri 1390 senesinde Riyad'da kitabı tahkik ve ta'lik yaparak okudum, kitapta bulunan metinleri nakil yapıldığı asıl metinlerle karşılaştırdım. Bazı hatalara rastladığımda onları düzelttim, eksiklikler varsa onları tamamladım. Kitabın ibare ve cümlelerini ayırıp noktaladım. Gereken yerlerde bölümleri numaralandırdım. Müellifin başlık koymadığı bölümleri, fasılları, bahisleri, tenbihleri, faideleri, müelliften izin alarak güzelce tertip ettim. Bahisler ve cümleler arasında birbirlerine atıfta bulunarak irtibat kurdum. Maksadı tamamlayan, fayda ve ehemmiyetini artıran, kural ve kâidelerini tamamlayan talikat ilave ettim. Her sözü kaynağına ve söyleyenine dayandırdım. Gerekli gördüğüm durumlarda uzun açıklamalar yaptım. Kitabın daha istifadeli olması için genel muhtevayı da ekledim."* Ayrıca Muhammed Avvame' de bu tahkiki okuyarak bazı bilgileri Ebû Gudde'ye verip katkı sağladığını ve değerlendirmelerinden de çokça istifade ettiğini söylemektedir.[226]

2. Nakzu Kavâid fî Ulûmi'l-Hadîs

Ebû Muhammed Bedîuddîn er-Râşidî es-Sindî (ö. 1416/1996) tarafından kaleme alınmıştır. Pakistan'ın Sind bölgesinde âlim bir ailede dünyaya gelen es-Sindî, Ehl-i Hadis mezhebine mensuptur.[227] Hicri 1384 yılında hac dönüşü bu kitabı gördüğünü ve kitabı incelediğinde âlimlerin görüşünü aşırdığını, yalancı, hali mechûl ve zayıf kimselerin rivayetlerine dayandığını, Tehânevî'nin eserinde insanları tedlis sebebiyle aldattığını yapmış olduğu nakilleri kendi zimmetine geçirdiğini ifade etmiştir. Hanefîler

[226] Tehânevî, *Kavâid*, s. 6.

[227] Ebû Muhammed Bedîuddîn er-Râşidî es-Sindî, *Nakdu Kavâid fî Ulûmi'l-hadîs li'ş-şeyh Zafer Ahmed et-Tehânevî*, thk. ve tlk. Salahu'd-din Makbul Ahmed, Kuveyt, Dâru Garâs, 1424/2003, 1. bs., s. 54 vd.

ve muhaddislerin rivayet ve dirayet usulüne göre ayırdığından dolayı bu durumun onun ilk çıkmazı olduğunu, sonra rivayet ve nakil usullerinde birini diğerine tercih etmesi sebebiyle de bu durumun onun ikinci çıkmazı olduğunu ifade etmiştir. Böylece bunda gizli kalan durumları açığa çıkartma ve bu eserin iç yüzündeki sıkıntıları ortaya çıkarıp gidermek amacıyla bu eser üzerine çalışmaya başlamıştır.[228] Sindi bu eserinde öncelikle قوله ifadesiyle Tehânevî'nin ifadelerine yer verir. Daha sonra أقول diyerek kendi açıklamalarını yapar bunu yaparken *Kavâid*'de mesele nerede geçiyorsa oradaki sayfa sayısı belirtilmiştir. Cümle cümle tüm meseleleri ele almıştır.

Tehânevî *Kavâid*'in yazılış sebebinden bahsederken Ehl-i Hadisten bazı kimselerin Ebû Hanîfe'ye ve Hanefî mezhebine dil uzatmaları onu hadis bilmeyen biri olarak nitelendirilmeleri gibi iddialara cevap üzere kaleme almıştır. Dolayısıyla Sindî'nin de Ehl-i Hadis mezhebine mensup olduğu bilindiğinden dolayı eserinde mezhebi taassubun izleri görülmektedir. Sindî'nin bazı alimlerin görüşünü aşırdığı kendi zimmetine geçirdiği gibi iddiaları ise Tehânevî mukaddimede nakil yaptığı alimleri metin içerisinde vermektedir. Eserin muhakkiki Ebû Gudde ise Tehânevî'nin nakil yaptığı fakat dipnot olarak vermediği eserleri dipnota eklemiştir. Sindi'nin bu ifadesi de bu durumun bir sonucu olabilir.

3. Tercümeler

Tehânevî'nin *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs* adlı eseri üç farklı kişi tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. İlki 1982 yılında İbrahim Canan tarafından *Yeni Usul-i Hadis* adıyla, ikincisi, 2018 yılında Macit Bilge tarafından *Hadîs Usûlü (Kavâid fî Ulûmi'l-Hadis)* adıyla, üçüncüsü 2020 yılında Selman Keleş tarafından *Hadis Usûlü* adıyla, Türkçeye tercüme edilmiştir. Canan ve Keleş'in tercümeleri Abdulfettâh Ebû Gudde'nin tahkikiyle tercüme edilirken Bilge'nin tercümesi tahkiksiz olarak yapılmıştır.

II. *KAVÂİD FÎ ULÛMİ'L-HADÎS VE NÜZHETÜ'N-NAZAR*'IN MUKAYESESİ

Burada Tehânevî'nin *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs* adlı eserinin hadis usulü literatüründeki yerinin tespit etmeye çalışacağız bir başka ifadeyle *Kavâid*'in ne ölçüde bir hadis usulü eseri olduğu ortaya konulacaktır. Bu bağlamda kendisinden yaklaşık beş

[228] Sindî, *Nakdu Kavâid fî Ulûmi'l-hadîs*, s. 64.

asır önce te'lif edilen İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker* adlı çalışmasıyla mukayese edilecektir. Emîru'l-mü'minîn fi'l-hadîs olarak kabul edilen İbn Hacer'in bu eseri; tertibi, kapsamı ve özlü bir metin olarak ön plana çıkmasının yanı sıra hadis usulü çalışmalarının ulaştığı nihai ve en mükemmel formu yansıtması bakımından önceki eserlerden ayrılmaktadır. *Kavâid*'in *Nüzhetü'n-Nazar* ile kıyaslanması, hem çalışmanın sınırlarının belirlenmesi hem de farklı bakış açısı ile kaleme alınmaları sebebiyle bu eserlerin ortak ve farklı yönlerinin tespit edilmesi bakımından daha uygun görülmektedir.

A. Te'lif Amaçları Yönünden

İbn Hacer: "Bazı dostlarım İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime* adlı eserinin önemli konularını kendileri için özetlememi istediler. Ben de adını *Nuhbetü'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser* olarak koyduğum veciz bir risale de özetledim. Özetleme yaparken nadir ve asıl metinde olmayan bazı faydalı bilgileri ekleyerek onu özgün bir üslup ve yöntemle izah ettim. Sonra ikinci kez bende bu ilme yeni başlayanlar için kapalı taraflarını açıklayan, faydalı taraflarını gösteren ve saklı hazinelerini izah eden bir şerh yazma arzusu belirdi. Bunu üzerine bu yola girmek temennisiyle bunu benden isteyenlere icabet ettim. Şerhi yaparken konuları açıklamada ve yönlendirmede büyük gayret harcadım; çünkü ev sâhibi evin içindekileri başkasından daha iyi bilir. Şerhi yazarken konuyu genişletmenin daha uygun ve onu metin arasına koymanın daha faydalı olacağı düşüncesi zihnimde belirdi. İşte bu maksatla gideninin az olduğu bu yola girdim."[229] diyerek kitabının te'lif amacını bu şekilde açıklamıştır. Tehânevî ise müstakil bir hadis usulü eseri kaleme alma amacıyla bu eseri te'lif etmemiştir. Dayısı Eşref Ali'nin *İ'lâü's-sünen* adlı eserine bir mukaddime yazmasını arzu etmesi üzerine bu eserindeki metodunu açıklamak ve *İ'lâü's-sünen* adlı eserini okuyacak kişilere gerekli bilgileri sunarak hadislerin değerlendirilmesinde esas aldığı kriter ve ölçüleri açıklamak üzere bu eseri yazmıştır.[230]Görüldüğü üzere iki eserinde te'lif amaçları birbirlerinden oldukça farklı olmasına rağmen ikisi de talep ve bir ihtiyaca binaen yazılmıştır.

---

[229] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, thk. Nureddin Itr, Karaçi, Mektebetü'l-Büşrâ, 2012, 2. b., s. 40.

[230] Tehânevî, *Kavâid*, s. 20

B. Tertipleri Yönünden

İbn Hacer'in, İbnü's-Salah'ın *Mukaddime'*sinin altmış beş nevi sayısına kırk nevi daha ekleyerek oluşturduğu eseridir. Her ne kadar kitabında *Mukaddime'*yi ihtisar ettiğini söylese de kitabı özgün bir eser olarak kabul edilmiştir. Kendi zamanına kadar *Mukaddime* üzerine şekillenen şerh ve haşiye geleneği, bundan sonra *Nüzhe* üzerine devam etmiştir.[231] Bunda İbn Hacer'in kendi ifadesiyle hadis usulüne taalluk eden konuların hepsine yer vermesi ve bu konuların sistematik bir şekilde ele almasıdır. Muhakkik Nureddin Itr kitap hakkında müellifin kendisine kadar kimsenin kullanmadığı bir metod kullandığını ve bu usulünde istikra usulü olduğunu belirtmiştir. Müellif konuları ilmî usul ve dikkat üzere tetkik ederek ele aldığı konuların her birinin hükmünü belirterek örneklerle açıklamıştır. Meselelerin tarifindeki tartışmalı konular derinlemesine incelenerek hangisinin doğru olduğu ortaya konmuştur. Doğrudan hadis usulüne girmeyen daha çok fıkıh usulünün kapsamına giren müstefiz, telakki bi'l-kabûl gibi konuları eserine alarak kitabın faydalarını arttırarak onu okuyacak kişilere doyurucu bilgiler vermeyi amaçlamıştır. Eseri haşiv ve tatvilden uzak özlü bir metin olan *Nüzhe*'de anlaşılır bir dil kullanılmıştır.[232]

Talat Koçyiğit İbn Hacer'in benimsediği tertibi ile ilgili *"Bu tertib, usûl-i hadise müteallik meşhur kitaplar arasında belki ilk defa görülen ve zamanımızın ilim anlayışına son derece uyan şâyân-ı dikkat bir tertiptir."* demektedir. [233]

İbn Hacer *Nüzhetü'n-nazar*'da ele aldığı meselelere dair bir başlıklandırmaya gitmemiştir. Bazı konuları tembih[234], faide[235] ve hatime[236] gibi başlıklar altında değerlendirmiştir. Nureddin Itr'ın tahkikinden istifade edilerek altı başlık altında bu eser kritik edilebilir. Bu başlıklar şu şekilde ifade edilebilir: Haber, Makbul Haberler,

---

231 Ayrıntılı bilgi için bkz. Zübeyde Özben, "Hanefiler'in *Mukaddime* Temelli Hadis Usulü Literatürüne Katkısı", *İslâm Araştırmaları Dergisi (İSAM)*, sy. 36, İstanbul 2016, s. 6-14.; İbrahim Gökçe, *Nuhbetü'l-Fiker ve Nüzhetü'n-Nazar Özelinde İbn Hacer'in Hadis Usulü Alanında Yaptığı Çalışmaların Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 42-45; Sezai Engin, *Hadis Literatüründe Hâşiyeler: Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-nazar Üzerine Yapılan Hâşiye Çalışmaları Bibliyografyası,* Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi, c.1, sy. 1, İstanbul, 2015, s. 81-90.

232 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 21-22

233 İbn Hacer el-Askalânî, *Hadis Istılahları Hakkında Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, trc. Talat Koçyiğit, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yay., 1971, s. 15.

234 Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 59, 125.

235 Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 45.

236 Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 134.

Merdûd Haberler, İsnad, Hadis Râvileri ve Rivayet Şekilleri ve Hadise Dair Önemli Meseleler.

Müellif eserine öncelikle kendisinden önce te'lif edilen eserleri kısaca tanıtarak başlamaktadır. Ardından daha şumullu olduğunu düşündüğü haber kavramıyla başlamış ve 'haberi' bize ulaşma açısından mütevâtir ve âhad olarak, âhad haberi de sened sayısı bakımından meşhur, azîz ve garîb olarak üç kısımda incelemiştir.

Kabul ve red açısından haberler kısmında sahîh, hasen, zayıf haberleri ele alarak zayıf haberleri senedindeki ınkıta ve râvide cerhi gerektiren bir sebep ile olmak üzere iki kısımda incelemiştir.

İsnad başlığında söyleneni bakımından hadisleri dört ana başlık altında merfû, mevkuf ve müsned olarak incelemiştir.

Hadis râvileri ve rivayet şekilleri başlığında, büyüklerin küçüklerden rivayetleri, rivayet sigaları, mertebeleri ve hadis ile ilgili bazı kavramaları tanımlamıştır.

Son kısımda ise râvilerin tabakaları, vatanları, cerh-ta'dilin mertebeleri ve hükümleri, isimler ve künyeler, lakaplar, nesepler ve esbâbu'l- vurûd gibi hadis ilminde önemli bir yer tutan konuları incelemiştir.

Tehânevî ise on bölüm halinde tel'if ettiği bu eserinin mukaddime kısmında hadis kelimesinin tarifi ile başlamış ve burada sened, isnâd gibi birtakım kavramaları tanımlamış ve hadisin çeşitlerini tek bir başlık altında toplamıştır. Birinci bölümde hadis ricâlinin tazîf ve tevsîki ve hadis değerlendirmelerinin içtihâdî bir durum olduğu, ikinci bölümde bu meselelerle ilgili prensipler ve kurallar izah edilmiş, üçüncü bölümde zayıf hadis ele alınmış, dördüncü bölümde merfû, mevkuf, mevsûl ve munkatı' rivayetlerin hükümleri, beşinci bölümde mürsel, müdelles, muallak, munkatı', mu'dal rivayetlerin delil değeri, altıncı bölüm muzdarib rivayetin izahı, yedinci bölüm cerh ve ta'dîl, sekizinci bölümde deliller arasında teâruz, dokuzuncu bölümde üç imamın biyografisi, onuncu bölümde kullanılan ıstılahlarla ilgili bilgiler verilmiştir.

C. İhtiva Ettiği Konular Yönünden

İbn Hacer *Nüzhe*'sinde hadis ilmine taalluk eden mervî, râvi ve rivayet konularının tamamına değinmiştir. İbn Hacer, *Kavâid*'de bulunan üç imamın (Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî) biyografisine yer vermemiştir. Sahâbe ve Tâbiîn'in büyüklerinin sözleri ve İbrahim en-Nehâî'nin kavillerin hüccet

olduğu, ircâ ve teşeyyu konularının işlenmesi ve taklidi eleştirip onu yasaklayanlar ile münakaşa bahisleri bulunmamaktadır.[237]

Tehânevî ise *Nüzhe*'de bulunan mütekaddimûn ve müteahhirûn hadis usulü eserlerinin tanıtımı, hadis tahammül ve eda yolları, metâin-i aşere, âlî ve nâzil isnadlar, hadis rivayet sigaları ve şekilleri ve râvilerin vatanları gibi konulara *Kavâid*'de temas etmemiştir.

D. Hadis Istılahları Yönünden

1. Mütevâtir Hadis

Nüzhe'ye göre yalan üzerine birleşmeleri adet üzere mümkün olmayan ve sayısı sınırlanmayan bir râviler topluluğunun kendileri gibi bir topluluktan rivayet etmiş oldukları görmeye ve işitmeye dayalı haberler olup bu haberi duyan için zarûrî ilim ifade etmesi gerektiğini beyan etmektedir.[238]

Kavâid'e göre *Nüzhe*'de geçen bu ifadeler kabul edilmekle beraber bir haberin mütevâtir olarak kabul edilmesiyle ilgili bir hadisin ümmet nazarında telakki bi'l- kabûl olduğunda mütevâtir manasında olacağını beyan ederek bu sözünü Cessas'ın *Ahkâmu'l-Kur'an*'daki şu sözüyle temellendirir: "Bu iki hadis[239] haber-vâhid olsa bile ümmet bu hadislerle amel etmiştir. Bu sebeple onlar tevatür derecesinde olmuşlardır."[240]

2. Sahîh Hadis

Nüzhe'ye göre adalet ve zabt sahibi râvilerin muttasıl senedle zikrettikleri şaz ve muallel olmayan hadistir.[241]

Kavâid'e göre Tehânevî ıstılâhi olarak bu tanımı kabul etmekle birlikte hadisin Kur'an'ın ve meşhur sünnetin delâleti kat'î olanlarına muhalif olmaması, İslam'ın ilk asrında kendisinden yüz çevrilmemiş ve kendisiyle amelin terkedilmemiş olması, umum-u belvâyı ilgilendiren hususta şaz olmamalı aksine zahir ve yaygın bir rivayet

---

[237] Mahmud Said Muhammed Memduh, *el-İtticâhâtü'l-hadîsiyye fi'l-karni'r-rabi' aşer,* c.2, s. 315 vd.
[238] İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 41 vd.
[239] Hz. Âişe'den rivayet edilen Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Câriyenin talâkı iki talâktır, iddeti de İki hayız dönemidir" hadisidir. Bkz.Ebû Davûd II, 257 ve İbn Mâce'nin de I, 672 ve İbn Ömer'den rivayet ettikleri; Rasûlullah şöyle buyurdu: "Câriyenin talâkı ikidir ve iddeti iki hayız dönemidir" hadisidir. Bkz. İbn Mâce'nin I, 672 ve Dârekutnî IV, 38.
[240] Tehânevî, *Kavâid*, s. 62.
[241] İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 58.

olmasını şart koşmuştur[242]. Bazen de hadis sahîh bir senedi olmasa bile ulemanın kabul etmesiyle sahîh hükmünü alır[243].

3. Hasen Hadis

Nüzhe'ye göre Sahîh hadis tanımındaki şartların kalmasıyla birlikte zabt şartı hafifler yani azalırsa bu hadis türüne hasen denmektedir. Hasen hadis tariklerinin çoğalmasıyla sahîh olur yani sıhhatine hükmedilir. Çünkü tariklerin tamamında hasen ravisinin zabtını sahîh ravisine nispetle kusurlu hale getiren miktarı giderecek bir kuvvet vardır[244].

Kavâid'e göre Nüzhe'deki bu tanıma ilave olarak bazı ifadeleri vardır. Eğer bir hadisin muhtelefun fih ise, bazıları tashîh etmiş bazıları da tahsîn etmiş, bazıları da tadîf etmişse o hadis hasendir[245]. Tehânevi muza'af hadisi de hasen hadis gibi görmektedir. Bu hususta *İrşâdü's-Sârî*'den şu ifadeleri nakletmektedir: "Zayıflığı hususunda icma edilmeyen ve bazılarının zayıf kabul edip bazılarının ise kuvvetli kabul ettiği hadistir[246]." demek suretiyle muza'af hadisi hasen gibi kabul ettiğini açıklamış olmaktadır.

4. Zayıf Hadis

Nüzhe'de zayıf hadis dört çeşit olarak ele alınmıştır:

Mürsel Hadis: Senedin sonunda tâbiînden sonraki râvi veya râvileri düşmüş haberlere mürsel haber denir. Mürsel hadisin şekli yaş itibariyle büyük ya da küçük herhangi bir tâbiînin Rasulullah şöyle yaptı veya huzurunda şöyle yapıldı diyerek hadisi nakletmesidir. Mürsel hadisin zayıf hadis çeşitleri arasında zikredilmesi ise ismi zikredilmeyen râvinin hali mechûl olmasıdır. İsmi zikredilmeyen râvinin sahabeden olması muhtemel olduğu gibi tabiinden olması da muhtemeldir.[247]

---

[242] Tehânevî, *Kavâid*, s. 126.

[243] 'Deniz hadisi hakkında *"Onun suyu temizdir"* hadisini Buhârî'nin sahîh addetmesi hususunda Tirmizî'ye atıf yaparak şöyle der: "Ehl-i hadis bunun gibi bir hadisin isnadını sahîh kabul etmez. Ancak bana göre ulemâ makbul olduğu görüşünü beyan ettiğinden dolayı bu hadis sahîhtir. Bkz. Tehânevî, *Kavâid*, s. 60.

[244] İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 65 vd.

[245] Tehânevî, *Kavâid*, s. 72, 109.

[246] Tehânevî, *Kavâid*, s. 108.

[247] İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 82.

İmam Şafiî ise "Haber ister müsned ister mürsel olarak ismi zikredilmeyen ravisinin güvenilir olduğu ihtimalinin kuvvetlenmesi için ilk tarikten ayrı başka bir yönden gelirse kabul edilir." demektedir.[248]

Muallak Hadis: İsnadın başında râvisi düşmüş olan habere muallak haber denilmektedir. Düşen râvi sayısının bir olması ile birden fazla olması arasında fark yoktur. Muallak hadisin çeşitli şekilleri bulunmaktadır. Bunlar: İsnadın tamamının hazfedilmesi, sahabe hariç diğerlerinin veya sahabe veya tabiîn hariç diğer râvilerin hazfedilmesidir. Ya da hadisi rivayet eden kimsenin söylenmeyerek rivayetinin onun üstündeki kimseye izafe edilmesidir. İsnadda hazfedilen râvinin hali mechûl olduğu için muallak hadis merdûd hadisler kategorisinde zikredilmiştir.[249]

Mu'dal ve Munkatı' Hadis: Bu iki hadis çeşidi isnadından râvi düşen hadisin kısımlarından olup eğer ki isnadın ortasında birbirini takip eden iki ve daha fazla râvi ile olursa bu tür hadislere mu'dal denilir. Râvinin düşmesi, birbirini takip eden iki ayrı yerde olursa buna da munkatı' hadis denilmekle birlikte yalnız bir ya da birbirlerini takip etmemek şartıyla ikiden fazla râvi düşerse bu çeşit hadislere de munkatı' denir.[250]

Müdelles Hadis: Kelimenin aslı *deles* olup, alaca karanlık denilen karanlık ile aydınlığın karışması manasına gelir. Müdelles hadis ise râvinin kendisine hadis rivayet eden şahsın ismini söylememesi ya da kendisine hadis rivayet etmeyen kimseden hadis işittiği vehmini vermesi sebebiyle bu tür hadislere müdelles denilmektedir. Kendisinde tedlis görülen kimsenin hükmü, eğer adil bir kişi ise, sahîh olan görüşe göre, hadisi o şeyhten işittiğine kesinlikle delalet edecek açık bir sîga kullanmadıkça rivayeti kabul edilmeyeceği yönündedir.[251]

Kavâid'e göre; Mürsel, Muallak, Müdelles, Mu'dal ve Munkatı' hadis hakkındaki ihtilaf hadisin tanımında değil hükümleri hakkındadır.

Mürsel Hadis: Tehânevî sahabe mürselinin[252] icma ile kabul edildiğini ilk üç asır ehlinin mürsellerinin ise Hanefîler ve Malikîler nezdinde mutlak olarak, Şafiî nezdinde ise beş[253] şarttan birinin bulunmasıyla kabul edileceğini ifade eder. İkinci ve

---

248 İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 83.
249 İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 80-81.
250 İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 83-84.
251 İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 85.
252 İbnü's-Salah Sahabe mürsellerini mürsel olarak adlandırmayarak, onların muttasıl hükmünde olduğunu açıkça Beyan eder. bkz. İbnü's-Salah, *Ulumu'l-Hadis*, s. 56
253 Bkz. *Kavâid*, s. 138.Başka bir râvi tarafından müsned olarak rivayet edilmiş olmalı, Şeyhleri başka bir râvinin mürsel olarak rivayet etmesi, O rivayeti sahabe kavlinin desteklemesi, O rivayeti ulemanın

üçüncü asır ehlinin dışındakilerinin mürsellerinin hakkında eğer sika olan râviler müsnedini rivayet ettiği gibi mürselini de rivayet ediyorsa bu durumda ittifakla kabul edileceğini, sika olan kimselerden irsal yaptığı gibi olmayanlardan da yapıyorsa bu râvilerin mürsellerinin makbul olmadığını ve onlar için bir cerh sebebi olduğunu söylemiştir.[254]

Ona göre tedlis yapan râvi ilk üç asrın sika râvilerinden biri ise irsalleri gibi tedlisleri de mutlak olarak kabul edilir dedikten sonra, cumhurdan mürseli kabul edenler müdellis rivayet mutlak olarak kabul edileceği görüşündedirler. Tedlîsin caiz olduğuna dair gösterdikleri delil, el-Berâ' b. Âzib'in (ö.72) "Bedir günü içimizde el-Mikdâd'tan başka atlı yoktu" sözüdür. Suyûtî, Berâ'nın Bedir Savaşı'nda bulunmamasına rağmen, "içimizde" sözünü kullandığını söylemiş ve bunu tedlîs yapmanın haram olmadığına delil göstermiştir. Hanefîler nezdinde müdellis râvinin rivayetleri mürsel hükmündedir.[255]

Tâbiîn önce bir râvî düşmüşse **munkatı'**, daha çok râvi düşmüşse **mu'dal**, senedin başından bir veya art arda birden fazla râvinin tedlis olmaksızın düştüğü **muallak** olarak isimlendirilir. Bir vecihten mu'dal, munkatı', muallak arasında umum ilişkisi vardır. Bunların hepsi usul âlimleri nazarında mürsel olarak isimlendirilir. Dolayısıyla bu hadis çeşitleri Tehânevî nazarında mürsel hadisin hükmüne tabidir. Aynı şekilde İmam Mâlik, Ebû Hanîfe, Şâfiî, Muhammed b. Hasan, Ebû Yusuf ve onlar gibi ilk üç asır ehlinden sikaların belağları mutlak olarak makbuldür. Bu asırdan sonra gelenlerin belağları, Ahmed b. Hanbel, Buhârî gibi sikalar o rivayetleri de onların müsnedlerini rivayet ettikleri gibi rivayet etmişler ve cezm sigası kullanmışlarsa ittifakla kabul edilir değilse kabul edilmez.[256]

5. Ziyâdetü's-Sikât

Nüzhe'ye göre sahîh ve hasen hadis râvilerinin hadiste yapmış oldukları ziyâde, daha güvenilir ve bu ziyadeyi yapmayan başka bir râvinin rivâyetine aykırı olmadıkça kabul edilir. Çünkü hadisteki ziyâde, ya bu ziyâdeyi zikretmeyen kimsenin rivayetine aykırı olmaz; bu takdirde, ziyâdesi bulunan hadis mutlaka kabul edilir. Çünkü bu,

---

çoğunluğunun kavlinin desteklemesi, Râvinin o rivayeti adil bir kimseden irsal yapmış olduğunun bilinmesi.

254 Tehânevî, *Kavâid*, s. 138 vd.

255 Tehânevî, *Kavâid*, s. 158 vd.

256 Tehânevî, *Kavâid*, s. 162 vd.

güvenilir bir râvinin rivayetiyle tek kaldığı müstakil bir hadis hükmündedir ve bu hadisi başkası şeyhinden rivayet etmemiştir. Ya da bu ziyâde, diğer rivayete aykırı düşer ve kabul edilmesi halinde diğer rivayetin reddi gerekir. İşte böyle bir durumda, ziyâdeyi ihtiva eden rivayetle, onun zıddı olan diğer rivayet arasında tercih yapılır: Râcih (üstün olan) kabul, mercûh (daha aşağı derecede olan) reddedilir.[257] Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere İbn Hacer, ziyadenin hangi şekilde olursa olsun kabul edileceği yolunda ileri sürülen görüşlere muhaliftir. Ona göre, ziyadenin mutlak kabulü görüşünde olanlar, şaz hadisleri hesaba katmamışlardır. Şaz, sika olan râvinin diğer sika ravilere muhalif olarak rivayet ettiği ve bu rivayetiyle tek kaldığı hadistir. Bu muhalefet, bazen, râvinin rivayetinde yaptığı ziyadeyle meydana gelir. Bu takdirde ziyadenin kabulü, bu ziyadeyle şaz durumunda kalan hadisin kabulü demektir. Halbuki sahîh hadisin tarifinde zikredilen ve hadisin sahîh olması için ileri sürülen beş şarttan biri de onun şaz olmamasıdır. [258]

Kavâid'de Tehânevî "Hanefîlerin çoğunluğuna göre sikanın ziyadesi makbul değildir" demektedir. Fakat Hanefî âlimlerden İbnu's- Sa'âtî ve diğerlerine göre tercih edilen görüş, âdil bir râvi muhalif olunmayan bir ziyade ile teferrüd ederse, bu durum şu örnekle açıklanabilir: Hz. Peygamber'in eve girdiği rivayeti nakledilse ve râvi de namaz kıldı ibaresini ziyade olarak getirse, rivayet meclisi farklı olursa ittifakla kabul edilir. Rivayet meclisi aynı olur, ziyade olarak rivayet etmeyen râvilerin adedi de o ziyadeyi duymayacak kadar gaflet halinde olmalarının mümkün olmayacağı bir sayıya ulaşırsa ziyade kabul edilmez. Ziyade yapmayanların adedi bu sayıya ulaşmazsa cumhur ulemâ kabulü görüşündeyken, bazı muhaddisler ve bir rivayetindeki görüşü ile Ahmed b. Hanbel bu kabulün aksine görüş bildirmiştir. Eğer rivayet meclisinin durumu bilinmezse onun kabul edilmesi meclisin bu şart ile birleşmesinden daha evlâdır. Eğer ziyade, ziyadenin olmadığı diğer rivayete muhalif olursa zahir olan iki rivayetin tearuz ettiğidir.[259] Anlaşıldığı üzere Hanefîler sika olan bir ravinin rivayet etmiş olduğu ziyadeyi bu ziyadeye muhalif olunmamış olsa da mutlak olarak değil bazı şartlarla kabul etmişlerdir.

---

[257] İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 68-69.

[258] İbn Hacer el-Askalânî, *Hadis Istılahları Hakkında Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, trc. Talat Koçyiğit, mütercimin dipnotu s. 42.

[259] Tehânevî, *Kavâid*, s. 123; İbnu'l-Hanbelî, Radiyyuddîn Muhammed b. İbrahim, *Kafvu'l-eser fi safvi ulumi'l-eser,* thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Beyrut, Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1430, 3.bs., s. 60-63

6. Mana ile Rivayet

Nüzhe'ye göre ulemanın mana ile rivayet hususundaki ihtilafının meşhur olduğunu ve cumhura göre caiz olduğunu ifade ettikten sonra caiz olduğunu savunanların en kuvvetli delillerinin Arapça bilen kişinin Arapça bilmeyenlere İslam dinini kendi dillerinde izahının caiz olduğu konusundaki icmadır. Bazı kimselere göre mana ile rivayet müfred lafızlarda caiz olup mürekkep lafızlarda caiz değildir. Bazılarına göre de, hadisin lafızlarını hatırlayan ve bunlar üzerinde tasarrufa ehil olan kimseler için câizdir. Bazıları ise mana ile rivayet, yalnız, hadisi ezberleyen, sonra lafızlarını unutan ve sadece manası hatırında kalan kimseler için caizdir demektedirler. Böyle kimseler, hüküm çıkarmak amacıyla, hadisi manen rivayet edebilir fakat hadisin lafzını hatırlayan kimseler için bu caiz değildir.[260]

İbn Hacer mana ile ilgili genel hükümleri beyan ettikten sonra olması gerekenin hadisin lafzında tasarruf yapmadan rivayet etmektir diyerek Kadı İyaz'ın şu sözünü nakleder: "Geçmişte ve şimdi birçok ravide vaki olduğu gibi iyi rivayet ettiğini zannedip de iyi rivayet edemeyen kişinin buna kalkışmasın diye mana ile hadis rivayetinin önünü kapatmak gerekir." Bu ifadeden anlaşılacağı üzere İbn Hacer mana ile hadis rivayetine tasnif devrinden sonra sıcak bakmamaktadır.

Kavâid'de mana ile hadis rivayetinin caiz olması için birtakım şartlar öne sürmektedir. Bu şartlar: Hadis müşterek, mücmel, müteşâbih veya cevâmiu'l-kelîm türünden biri ise mana ile rivayetin caiz olmayacağını, muhkem ise sadece lügat âlimi için caiz olacağını ifade etmektedir. Ayrıca hadisin hususa ihtimali olan amm yada mecaza ihtimali olan hakikat gibi zahiren başka bir şeye hamledilmesi durumunda ise mana ile hadis rivayeti sadece müctehide caiz olur[261]. Görüldüğü üzere Tehânevî bazı şartlara sahip râvilerin mana ile hadis rivayetine sıcak bakmaktadır.

7. Teâruzu Giderme Yolları

Nüzhe'de ifade edildiğine göre, zahiren birbirlerine muârız olan iki hadisin arasında uzak bir tevile gidilmeksizin cem ve te'lif yapılır. Bu mümkün olmaz ve bu hadislerin hangisinin önce yada sonra söylendiği bilinirse veya tarih yada bundan daha açık bir delil bulunursa bu durumda en son söylenen nâsih, diğer hadis ise mensûh olur.

---

[260] İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 97.
[261] Tehânevî, *Kavâid*, s. 47.

Eğer muârız rivayetlerin vurûd tarihleri bilinmiyorsa ve de tercih de mümkünse tercih yapılır. Tercihte mümkün değilse her iki hadisle de amel edilmez, amel konusunda tevakkuf edilir.[262] Görüldüğü üzere İbn Hacer önce Cem > Nesh > Tercih > Tevakkuf sıralamasını takip etmiştir.

Kavâid'de ifade edildiğine göre, Tehânevî hakikatte şer'i deliller arasında herhangi bir tenakuzun olamayacağını belki ilk bakışta tarihinin bilinmemesi ya da murad edilen mananın yanlış anlaşılması sebebiyle teâruz var gibi görünebilir demektedir. Bu durumda iki hadisten hangisinin sonra olduğu biliyorsa öncekinin neshine hükmedilir. Eğer muarız olan hadislerin tarihi bilinmiyorsa ve ikisinden birini tercih etmek mümkünse tercih yapılır. Tercih mümkün değilse zarurete binaen ikisinin arası cem edilir. Cem etmekte mümkün değilse ikisi de sâkıt olur ve sâkıt olmaları halinde ise varsa kendisinden aşağı derecedeki delillere bakılır demektedir.[263] Görüldüğü üzere Tehânevî Nesh > Tercih > Cem > Sâkıt sıralamasını takip etmiştir.

8. Mechûl Râvî

İbn Hacer *Nüzhe*'de mechûl kavramını iki başlık altında incelemiştir:

Mechûlu'l-Ayn: Râvinin ismi zikredilir ve bir râvi de ondan rivayetinde tek kalırsa bu kişiye mechûlu'l-ayn denilmektedir. Sahîh görüşe göre, rivayetinde ondan tek başına hadis rivayet eden kişiden başka biri onu tevsîk etmedikçe mechûlu'l-ayn mübhem gibidir. Fakat böyle bir kimse tevsîk ederse kabul edilir. Keza ondan rivayetinde tek kalan kimse, tevsik ehliyetine de sahipse yine kabul edilir. [264]

Mechûlu'l-Hâl: Sadece bir tek râvisi olduğu için mechûl olan kimseden iki veya daha fazla kimse rivayet eder ve sika olduğu söylenilmezse bu râviye mechûlu'l-hâl veya mestûr râvi denilir. Mestûr râvinin rivayetini birtakım kimseler kayıtsız kabul ederken, ekseri ulema reddetmiştir. Doğru olan görüş ise mestûrda mübhem ve mechûlu'l-ayn râvilerinin rivâyetleri ne red ne de kabul edilir. Durumları açıklanıncaya kadar tevakkuf edilir.[265]

İbn Hacer, zâhirî adâletle bâtınî adâlet arasında pratikte bir fark görmediğinden mechûlu'l-hâl ile mestûru aynı şey kabul etmiştir. Diğer taraftan o, ismi açıklanmayan

---

[262] İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 76 vd.
[263] Tehânevî, *Kavâid*, s. 288.
[264] İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 101 vd.
[265] İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 102

râvînin mübhem olarak adlandırıldığını ve hükümce mechûlu'l-ayn ile aynı olduğunu belirtmiştir. Mübhem ile mechûlu'l-ayn arasında umum-husus mutlak ilişkisi vardır. Yani her mübhem râvî aynı zamanda mechûlu'l-ayn dır. Buna mukabil her mechûlu'l-ayn olan râvî mübhem değildir.[266]

Tehânevî ise *Kavâid*'te mechûl kavramını üç başlıkta ele almıştır:

Mechûlu'l-Adâle: Zâhirî ve bâtınî olarak adaleti mechûl olandır.

Mechûlu'l-Ayn: Sadece bir veya iki hadisle bilinip, adaleti mechûl olan kimsedir. Bu kimseden rivayette bulunmada tek bir râvinin teferrüd etmesiyle iki veya daha fazla râvinin rivayet etmesi arasında fark yoktur. Onun hükmü şudur: Mechûl râvi sahâbî ise onun cehaleti rivayete zarar vermez. Sahâbî dışındaki birisi mechûl ise hükmü, hadisinin ikinci asırda ortaya çıkıp çıkmadığına göredir. İkinci asırda hadisi ortaya çıkmışsa o hadisle üçüncü asırda amel etmek câizdir, sonrasında değildir. İkinci asırda ortaya çıkmış ve selef ulemâ da sıhhatine şahitlik etmişler veya hakkında ta'nda bulunmamışlarsa kabul edilir, reddetmişlerse reddedilir. Eğer meçhulden sika râviler rivayet etmiş olmalarına rağmen bazısı kabul etmiş bazısı da reddetmişse, hadisi kıyasa muvâfıksa kabul edilir muhalifse reddedilir. Râvi rivayet ve adalet hususunda maruf biri ise mutlak olarak kabul edilir. Fıkhı ile bilinip bilinmemesi arasında fark yoktur. Yine hadisinin kıyasa muvâfık olup olmamasının arasında fark yoktur. Ayrıca ondan tek bir râvi veya iki ya da daha çok râvinin rivayet etmesi de bir şeyi değiştirmez.[267]

Mechûlu'l-Hâl: Adaleti zâhirî olarak değil de batınî olarak mechûl olandır. Aynı zamanda buna mestûr râvide denilmektedir. Tercih edilen görüş kabul edilmesidir. Hanefî mezhebine göre mestur râvinin rivayetinin kabul olması için Müslüman olması ve apaçık günahtan kaçınması gerekir. Tehanevi bu görüşün sahabe dışındaki mestur râvilerin rivayetlerin kabul edilmesi rivayetiyle amelin vacip olduğu değil, caiz olduğunu ifade etmektedir. Mestur râvi ile ilgili Tehanevi'nin kabul ettiği genel görüş ise şudur: Mestûr bize göre zâhiren âdil olup bâtınen adaleti bilinmeyen kimsedir. Ondan tek bir râvinin infirad etmesi ile iki ya da daha çok râvinin rivayet etmesi arasında fark yoktur. Hadisinin hükmü ise batini inkıtâdır ve hayırla yâdedilen ilk üç asır dışında kabul edilmez. [268]

---

[266] Nurullah Kâğıt, *Mechûl Râvî ve Rivâyetinin Hükmü*, (Yüksek Lisans Tezi,) Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2015, s. 34.
[267] Tehânevî, *Kavâid*, s. 207 vd.
[268] Tehânevî, *Kavâid*, s. 208.

E. Değerlendirme

İki eserin tertibinde benzer yönler olduğu gibi farklı yönler de vardır. Her iki eserde de müelliflerinin belirttiği üzere kendi içlerinde mantıklı bir tertibe sahip olduğu söylenebilir. İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın *Mukaddimesi*'nin dışına çıkarak yeni bir tertiple usul eseri yazdıysa Tehanevî de hadis ilminde kendisinden önceki eserlere benzemeyen kendisine has tertibiyle bu eserini yazmıştır. İbn Hacer uyumlu konuları bir araya toplamakla birlikte neredeyse hiç başlık kullanmamıştır ve *Nüzhe*'de hadis usulünün kapsamına giren tüm konulara değinmektedir. Tehânevî ise eserini başlıklara ayırmış ve hadis usulünde öncelikli gördüğü konuları işlemiştir. Bu sebeple İbn Hacer gibi hadis usulünün kapsamına giren tüm konulara kitabında yer verme gibi bir amacı yoktur. Her iki eserde yazıldığı dönem dikkate alındığında İbn Hacer'in *Nüzhe*'si yeni bir metod arayışının ürünü, *Kavâid* ise Hanefî mezhebini savunma gayesi ile ortaya çıkmış somut bir ihtiyacın ürünüdür. Dolayısıyla her ikisinin de bir ihtiyaç dahilinde yazıldığı söylenebilir.

İbn Hacer eserinde mürsel, müdelles, mu'dal, munkatı', muallak hadis çeşitlerini merdud hadisler başlığı altında incelemekte ve bunları zayıf olarak kabul etmektedir. Tehânevî ise bu türden hadisleri mürsel hadis olarak kabul etmekte ve hüküm yönünden de mürsel hadis gibi görmektedir. Bu tür hadis çeşitlerinde onun ısrarla benimsediği usul, râvilerin hayırla yad edilen ilk üç asır ehlinden olmalarıdır. Peygamberimizin ilk üç asır ehli hakkındaki "خيرُ النَّاسِ قَرْني ثمَّ الَّذينَ يلونَهم ثمَّ الَّذينَ يلونَهم ثمَّ الَّذينَ يلونَهم" İnsanların en hayırlısı benim asrımda yaşayanlar, sonra onları takip edenler, daha sonra da onları takip edenlerdir"[269] şeklindeki beyanına bağlı olarak, ulema bu nesli diğer nesillerden ayrı bir konumda değerlendirmişlerdir. Dolayısla sahâbe, tâbiîn ve etbâu't-tâbiîn adı verilen bu üç neslin söz ve fiilleri ayrı bir değerlendirmeye tâbi tutulmuş ve bunların yaşamış olduğu asır hadis ilmi açısından altın çağ olarak kabul edilmiştir. Tehânevi'nin de esas aldığı bu ilk üç asırdan olup olmama durumu onun değerlendirmesinde temel faktördür. Dolayısıyla Tehânevî, İbn Hacer'in zayıf saymış olduğu bu hadis çeşitlerini belli kriterler çerçevesinde ihticaca elverişli olduğunu ve kendileri nezdinde makbul sayıldığını açıklamaktadır.

[269] Buhârî, "Fedâilü Ashâbi'n-Nebî", 1; Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 214.

SONUÇ

Zafer Ahmed et-Tehânevî Hanefî Hadis Ekolü'nün en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilen, kendisini ilme ve yaşamış olduğu topluma adayan çağdaş bir âlimdir. Te'lif ettiği eserlerin büyük bir kısmında yaşadığı dönemin toplumsal sıkıntılarına cevaplar üretip, ilmi karışıklığın olduğu topraklarda eserler vererek ehl-i sünnet ve'l-cemaati özelde de Hanefî mezhebini savunan Tehânevî, ülkemizde daha ziyade Hanefîlerin hadis rivayetlerine yaklaşımını ortaya koyan *İ'lâü's-sünen* adlı eseriyle tanınmıştır.

İngilizler'in Hint Alt Kıtası'nı işgaliyle başlayan ve günümüze kadar süre gelen zaman diliminde bölgede neşet eden ekoller farklı İslamî anlayışların oluşmasına sebep olmuşlardır. Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin bağlı bulunduğu Diyonbend (Hanefî) ekolü, Hanefî mezhebini her yönüyle benimseyen ve savunan bir oluşumdur. Tehânevî'nin yaşadığı dönemde Ehl-i Hadîs mensuplarının cerh hususunda aşırı giderek Hanefî mezhebini özellikle de Ebû Hanîfe'yi kıyası hadise takdim ettiği ve hadis bilmediği gibi iddialarla eleştirmeleri, onun Hanefî mezhebini hadislerle savunmak amacıyla *İ'lâü's-sünen* adlı eseri yazmasının başlıca nedeni olmuştur. Eserin te'lifinde takip edilen usulün açıklandığı ilk mukaddimesi *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs* de bu açıdan Hanefî mezhebini savunma gayesiyle yazılmış bir eserdir.

Eser kritik edildiğinde Ehl-i Hadîs tarafından ortaya atılan bu iddianın tutarsız, bu iddia sahiplerinin Hanefî âlimlerinin usullerinden ve kurallarından habersiz olduğu ayrıca muhaddisler nezdinde zayıf olan bir hadisin başka âlimler tarafından sahîh olabileceğinin göz ardı edildiği görülmektedir. Ayrıca zayıf hadisle amel hususunda konunun ictihâdî olduğu üzerinde çokça durarak ilk dönemlerde hasen kavramının oluşmadığını dolayısıyla da Ebû Hanîfe'nin delil olarak kullandığı ve zayıf hükmü verilen hadislerin incelendiğinde hasen olduğunu ortaya koymaktadır.

Eserin üslup bakımından kendine has bir tarzının olduğunu da söylemek mümkündür. İlk olarak önceki eserlerden alıntılar yapar ardından قلت diyerek o nakilleri değerlendirir. Kendi görüşünü beyan ederken zaman zaman bu nakillere katılır, zaman

zaman da bu bizim görüşümüze aykırıdır diyerek Hanefî mezhebinin görüşünü ortaya koyar.

Kavâid'te hadis eda ve tahammül yollarının olmaması, deliller arasında teâruz ve tercih usulleri hakkında bölümün bulunması ve Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'den oluşan üç imamın biyografisine yer vermesi itibariyle bu eser, kendisinden önceki hadis usulü eserlerinde görülmeyen konuları içermesi bakımından diğer usul eserlerinden ayrılmaktadır. Hanefî mezhebini savunma amacı hakim olan bu bölümün, Ebû Hanîfe'nin fıkıhtaki gibi hadiste de imam, sika, hadis hâfızı olduğunu ve muhaddislerin onun hakkında çokça övgülerinin bulunduğunu ifade etmiştir. Böylece onu cerh edenlerin tutarsız ve mesnetsiz sayıldığını, ilaveten adaleti sabit âlimlerin de imamlığına hükmettiği kimseler hakkında cerhin asla kabul edilmeyeceğini belirtmiştir.

Eserde cerh ve ta'dîl konularının kitabın yaklaşık 2/3 kısmına tekabül etmesi de Hanefî mezhebini savunma gayesinin bir diğer göstergesidir. Zira bazı taassup sahibi kimselerin cerhte aşırıya kaçması, cerh hususunda müteşeddid olup Hanefî imamlarını cerh etmeleri onun bu meseleye fazlaca eğilmesine neden olmuştur. Öte yandan eserin hadis usulünü ilgilendiren bazı meseleleri ihtiva etmemesi sebebiyle kuşatıcı olmadığını söylemek kanaatimizce doğru bir yaklaşım değildir. Zira inceleme konusu yaptığımız eser müellifin hadis usulüne dair önemsediği konuları içermekte, asıl kitaba bir mukaddime niteliği taşımaktadır. Ayrıca müellif, ıstılahlar hakkında hatırlatıcı tarifler yapıp ayrıntıya girmemektedir. Buradan hareketle onun eserini okuyanların belli bir usul altyapısına sahip olacağını varsaydığı söylenebilir. Bu yönüyle *Kavâid*, kendi dönemine kadar gelen hadis usulü geleneğini reddetmemiş, aksine bu eserlerden istifade etmiştir. Bu durum kitapta ana kaynaklara yapmış olduğu atıflardan çıkarılabilir.

Son olarak belirtilmelidir ki, bu incelemede *Kavâid* ve *Nüzhe*'nin mukayese edilmesi dönem açısından değil, hadis ıstılahlarının istikrar bulmuş olması ve İbn Hacer'in de ifade ettiği gibi *Nüzhe'nin* usule dair tüm konuları ihtiva etmesi itibariyledir. Dolayısıyla bu karşılaştırma, Hanefî-Ehl-i Hadîs mukayesesini açıkça ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

ABDULLAH Mahmud Muhammed, *el-Luğatü'l-Arabiyye fî Bâkistan,* Vizâretü't-Ta'limi'l-Federâlî, İslâmâbâd, 1984.

ABDURREZZAK, Ebû Bekir b. Hemmam es-San'anî (211/817), *el-Musannef,* I-XI, (thk. Habîburrahmn el-A'zami), el-Mektebetu'l-İslâmiyye, Beyrut, 1403.

AHMED Aziz, *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslam*, trc. Ahmet Küskün, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1990.

_____ *Hindistan'da İslam Kültürü Çalışmaları*, trc. Latif Boyacı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

AHMED B. HANBEL, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî (241/855), *el-Müsned,* I-VI, Çağrı yay., İstanbul, 1992.

AKGÜL Yusuf, "*Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin İ'lâu's Sünen Adlı Eserine Dair-1*", BOZİFDER, sy. 5, 5., 2014/5 ss. (107-160).

_____ "*Zafer Ahmed Et-Tehânevî'nin İ'lâü's-Sünen Adlı Eserine Dair- 2*", BOZİFDER, sy. 6, 6. 2014/6, s. (103- 168).

ANSARİ A.S. Bazmee, "Eşref Ali", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1995, c.11, ss. 472-473.

ASRAR Ahmed, Hint Alt Kıtası, "Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar Sempozyumu", *İsam*, İstanbul, 1998, ss. 287.

APAYDIN H. Yunus, "İ'lâmü'l-Muvakkıîn"*, DİA,* İstanbul: İSAM, 2000, c. 22, ss. 73-75.

AVCI Casim, "Târîhu Bağdâd", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2011, c. 40, ss. 88-89

AYBAKAN Bilal, "Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2010, c. 39, ss. 303 vd.

AYDINLI Abdullah, "Ehl-i Hadîs", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1994, c. 10, ss. 508.

_____ "İbn Ebû Hayseme", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1999, c. 19, ss. 434

_____ *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İFAV, 5.b., İstanbul, 2011.

_____ *Ulûmu'l-Hadîs (Hadis İlminin Ana Konuları Bilgisi)*, İFAV, 1.bs., İstanbul, 2019.

BAŞOĞLU Tuncay, "Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2013, c. 44, ss. 580.

BAYUR Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. bs., Ankara, 1987.

BEDİR Mürteza, "er-Risâle", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2008, c. 35, ss. 117-119

BEKDEMİR, Sezayi, *Sadrüşşeria es-Sânî'nin Hukukçuluğu (et-Tavzîh fi Halli Ğavâmizi't-Tenkîh Adlı Eseri Bağlamında)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2016.

el-BERNÎ Abdurrahman, *Ulemâu Diyobend ve hidemâtuhum fî ilmi'l-hadîs*, Deoband (Diyubend), Ekadimiyye Şeyhü'l-Hind, 2011.

BEYHAKÎ, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (458/1066), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-X, yy., trs.

BİRIŞIK Abdülhamit, "Hindistan'da İslam Araştırmaları", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1998, c. 18, ss. 94

_____ "Kur'âniyyûn", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2002, c. 26, ss. 428

_____ "Hint-alt Kıtasında İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü: Kurumlar, ilmî Faaliyetler, Şahıslar, Eserler", *Dîvân İlmî Araştırmalar*, sy. 17 (2004/2), ss. 10

_____ "Rızâ Hân Birelvî", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2008, c. 35, ss. 62

_____ *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İfav, 3. bs., İstanbul, 2019.

BOYNUKALIN Mehmet, *Fıkıh Usulü Âlimleri ve Eserleri*, İFAV, 1bs., İstanbul, 2017.

BUHÂRÎ İmam Ebî Abdillah Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, Riyad: Dâru's-Selam, 1999.

CANAN İbrahim, "Kenzü'l-ummâl", *DİA*, Ankara: İSAM, 2002, c. 25, ss. 262-263

CÂSİM Leys Suûd, "İbn Abdülber en-Nemerî", *DİA*, , İstanbul: İSAM, 1999, c. 19, ss. 271.

el-CEVZİYYE, İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd*, thk. Şuayb el-Arnaût – Abdülkâdir el-Arnaût, Müessesetü'r-risâle, 3.bs., Beyrut, 1998.

ÇAKAN İsmail Lütfi "Cem'u'l-Cevâmi'", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1993, c. 7, ss. 344-345.

_____ *Hadis Edebiyatı*, İFAV, 18.bs., İstanbul, 2015.

ÇAKIN Kâmil, "el-Kifâye", *DİA*, Ankara: İSAM, 2002, c. 25, ss. 564-564.

ÇEKER Orhan, "Cîven", *DİA*, , İstanbul: İSAM, 1993, c. 8, ss. 35.

ÇELEBİ Kâtib, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, ts,.

ed-DAKR Abdülgânî, *el-İmâmu'n Nevevî Şeyhu'l-İslâm ve'l-Müslimîn ve Umdetü'l-Fukahâ ve'l-Muhaddisîn*, Dâru'l-Kalem, 4.bs., Beyrut, 1994.

DÂREKUTNÎ Ebû'l Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *Sünen-i Dârekutnî*, Beyrut: Lübnan, Müessesetü'r-Risâle, 2004, I-V.

DAÛDÎ, Halid Zaferullah, *Pakistan ve Hindistan'da Şah Velîyullah ed-Dehlevî'den Günümüze Kadar Hadis Çalışmaları*, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995.

DEHLEVÎ, Abdülaziz b. Şah Veliyyullah, *Büstânü'l-Muhaddisîn*, trc. Ali Osman Koçkuzu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1bs., Ankara, 1997.

_____ *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, trc. Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, c.1, İstanbul, 1994.

EBÛ HANÎFE, en-Nu'mân b. Sâbit, *Müsned*, nşr. Safvet es-Sakkâ, bsk. yeri yok, 1962.

EBÛ ZEHRA Muhammed, *İmam İbn-i Teymiyye*, trc. Nurettin Bolelli, Vecdi Akyüz, Adil Bebek, Mehmet Erdoğan, Veli Kayhan, İslamoğlu Yayıncılık, İstanbul, 1988.

EFENDİOĞLU Mehmet "Sem'ânî, Abdülkerîm b. Muhammed", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2009, c. 36, ss. 461-462

_____ "Zâdü'l-meâd", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2013, c. 44, ss. 63-64.

ENGİN Sezai, "Hadis Literatüründe Hâşiyeler: Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-nazar Üzerine Yapılan Hâşiye Çalışmaları Bibliyografyası", *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi*, c.1, sy. 1, İstanbul, 2015, ss. 81-90

ERBAY Celal, "el-Cevâhirü'l-Mudıyye", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1993, c. 7, ss. 433-434

FAZLURRAHMAN, *İslâm*, trc. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Ankara Okulu, 11.bs., Ankara, 2014.

GÖKÇE İbrahim, *Nuhbetü'l-Fiker ve Nüzhetü'n-Nazar Özelinde İbn Hacer'in Hadis Usulü Alanında Yaptığı Çalışmaların Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

GÜRKAN Menderes, "Zerkeşî, Bedreddin", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2013, c. 44, ss. 289-290.

GÜVEN Şahin, "Kur'âniyyûn Ekolü: Temsilcileri, Tefsirleri ve Tefsirdeki Yöntemi", *E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11 Yıl: 2001.

el-HALLÂF Abdulvahhâb, *İlmu usûli'l-fıkh (İslâm Hukuk Felsefesi),* trc. Hüseyin Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973.

el-HASENÎ, Abdullah, *Nüzhetü'l-Havâtır ve Behcetu'l-Mesâmî ve'n Nevâzir,* Beyrut, Dâru İbn Hazm,1999.

HATİPOĞLU İbrahim, "Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs", *DİA*, Ankara: İSAM, 2003, c. 28, ss. 61-62.

_____ "Leknevî", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2003, c. 27, ss. 134

_____ "Mesâbîhu's-Sünne", *DİA*, Ankara, 2004, c. 29, ss. 259.

el-HEYTEMÎ İbn Hacer, *Fıkhın Sultanı İmâm-ı Âzam Ebû Hanife,* trc. Manastırlı İsmail Hakkı, Semerkand Yayınları, 1.bs., İstanbul, 2014.

İBN ABDİLBER, *el-İstizkâr*, Dâru'l-Kuteybe, Şam-Beyrut, 1993, c. 1, s. 119 vd.

_____*Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlihî,* thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Zührî, Dâru İbni Cevzî, 1bs., Dammam, 1994.

_____*el-İntikâ fî fezâili's-selâseti'l-eimmeti'l-fukahâ Mâlik, Ebî Hanîfe ve'ş-Şâfiî,* thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1.bs., Beyrut, 1997.

İBN HACER *Ta'rîfü ehli't-takdîs bi-merâtibi'l-mevsûfîne bi't-tedlîs,* thk. Asım b. Abdullah el- Kureyvitî, Mektebetü'l-Menâr, 1.bs., Ürdün, ts.

_____ *Hadis Istılahları Hakkında Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, trc. Talat Koçyiğit, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yay., 1971.

_____ *Ta'cîlü'l-menfa'a bi zevâidi ricâli'l-eimmeti'l-erba'a*, thk. İkrâmullah İmdâdu'l-Hak, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1.bs., c. 1 Beyrut, 1996.

_____ *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser,* thk. Nureddin Itr, Mektebetü'l-Büşra, 2.b., Karaçi, 2012.

_____ *Hedyü's-Sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî*, Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, c.1., Beyrut, 2013.

İBN HAZM, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b.Hazm el-Endelüsî. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, Dâru'l- Âfaki'l-Cedîd, c.1,. Beyrut, 1983.

İBN MACE, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen,* I-II, Çağrı yay., İstanbul, 1992.

İBNU'L-HANBELÎ Radiyyuddîn Muhammed b. İbrahim, *Kafvu'l-eser fi safvi ulumi'l-eser,* thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 3.bs., Beyrut,1430.

İBNÜ'L-HÜMÂM, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *et-Tahrîr fî usûli'l-fıkh*, Mısır, 1351(m. 1932).

İBNÜ'S-SALÂH, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadîs*, nşr. Nûreddîn Itr. Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1998.

İBN TEYMİYE, *Ref'ul-Melâm ani'l-Eimmeti'l-A'lâm,* er-Riâsetü'l-âmme li idâreti'l-buhûsi'l-ilmiyye ve'l-iftâ ve'd-da've ve'l-irşâd, Riyad, 1413.

İZGİ Cevat, "İbnü'l-Hanbelî, Radıyyuddin", *DİA,* İstanbul: İSAM, 2000, c. 21, ss. 69

KÂĞIT Nurullah, *Mechûl Râvî ve Rivâyetinin Hükmü,* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2015.

KALLEK Cengiz, "İbn Hacer el-Heytemî", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1999, c. 19, ss. 533

_____ "el-Hidâye", *DİA,* İstanbul: İSAM, c. 17, ss. 472-473.

KANDEMİR M. Yaşar "Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1992, c. 6, s. 59.

_____ "el-Câmiu's-Sahîh", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1993, c. 7, ss. 119-120.

_____ "İbn Hacer el-Askalânî", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1999, c. 19, ss. 523

_____ "İsâbe", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2000, c. 22, ss. 487.

_____ "el-Kemâl", *DİA*, Ankara: İSAM, 2002, c. 25, ss. 224

_____ "Mîzânü'l-İ'tidâl", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2005, c. 30, s. 218-219.

_____ "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2006, c. 31, ss. 121-124

_____ "Münzirî", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2006, c. 32, ss. 35-

_____ "es-Sünen", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2010, c. 38, ss. 147

_____ *Mevzû Hadisler*, İFAV, İstanbul, 2015, 9.bs., ss. 157.

KAPLAN Hayri, "Şa'rânî", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2010, c.38, ss. 349

KARAARSLAN Nasuhi Ünal, "Keşşâfu Istılâhâti'l-funûn ve'l-ulûm", *DİA*, Ankara, 2002, c. 25, ss. 331.

KARAHAN Abdullah, "Mecmau'z-zevâid", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2003, c. 28, ss. 263-264.

el-KÂSIMÎ Muhammed Abdullah Es'adî, *Dâru'l-Ulûm Diyûbend: Medresetün fikriyyatün tevcîhiyyetün hareketün İslâhiyyatün Da'viyyatün Müessesetün Ta'lîmiyyetün Terbeviyye,* Akâdemiyye Şeyhu'l-Hind, 1.bs., Diyobend, 2000.

KAYA Eyyüp Said, OKUYUCU Nail, "Şevkânî", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2010, c. 39, ss. 27.

KAZAN Tahsin, *İbn Hacer'in Hadis Usulüne Getirdiği Yenilikler*, Gelenek Yayıncılık, 1bs., İstanbul, 2018.

el-KETTÂNÎ es-Seyyidü'ş-Serîf Muhammed b. Ca'fer, *er-Risâletü'l-mustatrafe li beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerrefe (Hadis Literatürü),* trc. Yusuf Özbek, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.

KEVSERÎ Muhammed Zâhid, *Makâlâtu'l-Kevserî,* (Mukaddime Ahmet el-Hayri), Kahire, Matbaatü'l-envâr, 1953.

_____ *Makâlâtu'l-Kevserî,* trc: Ebûbekir Sifil, Rıhle Kitap, İstanbul, 2015.

KOCA Ferhat, "İbnü'l-Hümâm", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2000, c. 21, ss. 88.

KOÇKUZU Ali Osman, "Aynî, Bedreddin", *DİA,* İstanbul: İSAM,1991, c. 4, ss. 272.

KOÇYİĞİT Talât, *Nuhbetü'l-Fiker Tercümesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.

KONUKÇU Enver, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, rdk. Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, c. 9, İstanbul, 1992.

KÜÇÜKÖNER Halide Rümeysa, "Hint Alt-Kıtasının Dini ve Kültürel Yapısının Şekillenmesinde Arilerin Rolü", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Mayıs-2018, Cilt:10 Sayı:2, ss. 611.

el-LEKNEVÎ Bahru'l-Ulûm, *Fevâtihu'r-rahamût fî şerhi Müsellemi's-sübût,* thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c.1, Beyrut, 2002,

el-LEKNEVÎ Muhammed b. Abdulhay, *et-Ta'lîku'l-mümecced alâ Muvattâi'l-İmâm Muhammed,* thk. Takiyyüddin en-Nedvî, Dâru'l-Kalem, c.1, Dımaşk, 1991.

_____ *er-Ref' ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl* (thk. Abdulfettâh Ebû Gudde), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 10.bs., Beyrut, 2016.

MASUD Muhammad Khalıd, "Fetevâ-yı Dârülulûm-i Diyûbend", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1995, c. 12, ss. 440.

MÜSLİM B. EL-HACCAC Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisabûrî, *Sahîh-i Müslim*, Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 1956.

NAASSAN Mahmoud, "Nûru'l-Envâr fî Şerhi'l-Menâr li'ş-Şeyh Molla Cîven (Dirâsetun, Vasfiyetun, Nakdiyetun)", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, cilt 8, Sayı. 2 (16), ss. 962-991.

en-NEDVÎ Veliyyüddîn, *el-İmam Abdülhayy Leknevî Allâmetü'l-Hind ve İmâmü'l-Muhaddisîn ve'l-Fukahâ***,** Dâru'l-Kalem, 1.b., Dımaşk, 1995.

NESÂÎ, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb (303/915), *Sünenü 'n-Nesâî,* I-VIII, Çağrı yay., İstanbul, 1992.

NEVEVÎ, *Riyâzü's-sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri* (Tercüme ve şerh: M. Yaşar Kandemir vd.), Erkam Yayınları, İstanbul.

en-NİMEVÎ, *Ta'lîkü'l-Hasen alâ Âsâri's-Sünen* (thk. eş-Şeyh Zülfikâr Ali), Mektebetü'l-Büşrâ, 1.b.,Karaçi, 2011.

ÖĞÜT Sâlim, "el-İhkâm", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2000, c. 21, ss. 534-535.

ÖZ Mustafa, " Ahmed Han, Seyyid, *DİA*, İstanbul: İSAM, 1989, c. 2, ss. 73.

ÖZAFŞAR Mehmet Emin, "Tezkiretü'l-Huffâz", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2012, c. 41, ss. 76.

ÖZBEN Zübeyde, "Hanefîler'in *Mukaddime* Temelli Hadis Usulü Literatürüne Katkısı", *İslâm Araştırmaları Dergisi (İSAM)*, sy. 36, İstanbul 2016, ss. 6-14.

ÖZCAN Azmi, "Dârülulûm", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1993, c. 8, ss. 554.

_____ *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İlaveli 2. bs., Ankara, 1997.

_____ "İngiliz Doğu Hindistan Şirketi", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2000, c. 22, ss. 294-295.

ÖZEL Ahmet, "Ali el-Kârî", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1989, c. 2, ss. 404 vd.

_____*Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 5.bs., Ankara, 2017.

ÖZEN Şükrü, "Tenkîhu'l-Usûl", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2011, c. 40, ss. 454 vd.

_____ "Teftâzânî", *DİA,* İstanbul: İSAM, 2011, c. 40, ss. 305.

ÖZKAN Halit, "Suyûtî", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2010, c. 38, ss. 193.

ÖZŞENEL Mehmet, "Sehârenpûrî, Halîl Ahmed", *DİA,* İstanbul: İSAM, 2009, c. 36, ss. 310.

_____ *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, İFAV, 1.bs., İstanbul, 2014.

PAKDEMİRLİ M.Nur, "Hint Altkıtasında Dini Ekoller ve Din Eğitimi", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 19, sy. 62, Bahar 2015, ss. (425-455).

PALALI Seyfullah, *İslam Tarihi ve Medeniyeti Müslüman Türk Devletleri II,* edt. Mehmet Şeker, Siyer Yayınları, 1. bs., c. 9, İstanbul, 2018.

POLAT Salahattin, "İbnü't-Türkmânî, Alâeddin", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2000, c. 21, ss. 234.

es-SEHÂRENPÛRÎ, es-Seyyid Muhammed Şâhid el-Hasenî, *Ulemâu Mezâhiri'l-Ulûmi Sehârenpûr ve İncâzâtühümü'l-İlmiyye ve't-Te'lifiyye,* Sehârenpûr, Mektebetü'ş-şeyhi't-tezkâriyye, 2010.

SEMERRÂÎ Yunus İbrahim, *Ulemâu'l Arab fî Şibhi'l-Kârrati'l Hindiyye*, Bağdat, el-Mektebetü'l Vataniyye, 1986.

SEYYİD BEY, *Usûl-i Fıkıh/Medhal*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul, 2011.

SİFİL Ebûbekir, "İ'lâü's-Sünen", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2000, c. 22, ss. 78.

_____ "Zeylaî, Abdullah b. Yusuf", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2013, c. 44, ss. 352-353.

_____ "Zafer Ahmed Tehânevî", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2013, c. 44, ss. 67-68.

_____ *Muvatta Nüshaları Muhteva Analizi*, Rıhle Kitap, 3bs., İstanbul, 2017.

SİNANOĞLU Mustafa, "el-Makâsıd", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2003, c. 27, ss. 420-421.

es-SİNDÎ Ebû Muhammed Bedîuddîn er-Râşidî, *Nakdu Kavâid fî Ulûmi'l-hadîs li'ş-şeyh Zafer Ahmed et-Tehânevî*, thk. ve tlk. Salahu'd-din Makbul Ahmed, Dâru Garâs, 1. bs., Kuveyt, 1424/2003.

SUYÛTÎ, *Tedrîbü'r-Râvî Şerhu Takrîbi'n-Nevevî*, Mektebetü'l-İlmiyye, 1379/1959.

_____ *Mirkâtü's-suûd ilâ Süneni Ebî Dâvûd* (thk. Muhammed Şâyib Şerîf), Dâru İbn Hazm, 1.bs., c. 1, Beyrut, 2012.

eş-ŞAFİÎ Mahmud Saîd b. Muhammed Memdûh, *el-İtticâhâtü'l-hadîsiyye fi'l-karni'r-rabi' aşer,* Dâru'l-Besâir, Kahire, 2009.

_____ *Teşnîfü'l-esmâ bi-şüyûhi'l-icâze ve's-semâ,* Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2013.

eş-ŞEYBÂNÎ, Ebû Abdillah Muhammed b. el-Hasen, *Kitabü'l-âsâr*, I-XI, thk. Ebû'l-Vefa el-Efğânî, 2. bs., Beyrut, 1993.

ŞEVKÂNÎ, *Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr,* thk. Halil Me'mun Şeyha, Dâru'l-Ma'rife, c. 1, Beyrut, 1998.

TAFTAZÂNÎ, *Şerhu'l-Akâid (Kelâm İlmi ve İslam Akâidi)*, hzr. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 6.bs., İstanbul, 2013.

TAHÂVÎ, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî (321/933), *Şerhu Meâni 'l-Âsâr*, (thk. Muhammed Zührî Neccâr-Muhammed Seyyid Câdu'l-Hak), I-V, Medine, 1994/1414.

TARTI Nevzat, *İbn Abdilberr ve et-Temhîd'indeki Şerh Metodu*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1994.

TAYYİB Muhammed, *Ulemâu Diyobend: Akîdeten ve Menhecen,* Mektebetü- Dâri'l-Ulûmi Karaçi, Pakistan, 1433.

et-TEHÂNEVÎ Eşref Ali - Zafer Ahmed el- Osman Tehânevi (trc. Hüseyin Kayapınar - İbrahim Tüfekçi), *Hadislerle Hanefi Fıkhı (İ'laü's-Sünen)*, İstanbul, Misvak Neşriyat, 2010, I-XX

et-TEHÂNEVÎ Muhammed Ali*, Keşşâfu Istılâhâti'l-funûn ve'l-ulûm*, Mektebetü Lübnan, 1.bs., Beyrut, 1996.

et-TEHÂNEVÎ Zafer Ahmed el- Osman, *Kavâid fî Ulûmi'l-Hadis* (thk. Abdu'l-Fettah Ebû Gudde, terc. Prof. Dr. İbrahim Canan), İzmir, Türkiye Öğretmenler Vakfı Yayınları, 1982.

_____ *İ'lâü's Sünen*, Karaçi, İdaretü'l-Kur'an ve'l Ulumü'l İslamiyye, 1997, I-XXII.

_____ *Kavâid fî Ulûmi'l-Hadis*, Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 10.bs., 2007.

TEKİN Muhammet Ali, "(Mukaddimetü İ'lâi's-Sünen) Ebû Hanîfe ve Ashâbuhu'l-Muhaddisûn", *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, c.3, sy. 2, s. 403.

et-TİRMÎZÎ Ebû Îsâ*, Sünenü't-Tirmîzî*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, c.1, 1996.

TOPALOĞLU Bekir, "Hüccetullâhi'l-Bâliğa", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1998, c. 18, ss. 453-455.

UĞUR Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1.b., Ankara, 1992.

_____ *Hadis Edebiyatı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1bs., Ankara, 1996.

YARDIM Ali, "Câmi'u beyâni'l-ilm", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1993, c. 7, ss. 107.

YAVUZ Salih Sabri, "Minhâcü's-Sünne", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2005, c. 30, ss. 110-111.

YAVUZ Yusuf Şevki, AVCI Casim, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *DİA,* İstanbul, 1999, c. 20, ss. 547.

YURDAGÜR Metin, "Bahru'l-Ulûm el-Leknevî", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1991, c. 4, ss. 519.

YÜCEL Ahmet, *Hadis Usulü*, İFAV, 28.bs., İstanbul, 2016.

_____ *Hadis Tarihi*, İFAV, 37. bs., İstanbul, 2017.

ZEYLAÎ, Cemâleddin Ebû Muhammed Abdullah (762/1360), *Nasbü'r-Râye li Ehâdîsi'l Hidâye mea Hâşiyeti Buğyeti'l-Elmaî fi tahrîci'Zeylaî,* I-IV, (thk. Muhammed Avvame), Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut- Cidde, 1418.